

GENÇ KALEMLER

Ocak-Haziran 2015 • Yıl 1 • Sayı 1 Tarih Araştırmaları Dergisi

Bugünün Cevabı Geçmişte Saklıdır

Vikingler

*İçinde Tarih
Saklı Kaplar*

*Firdevsî'nin
Şahnâmesi'ne
Göre Türkler ve
Türk Kültürü*

*Osmanlı Devleti'nde
İlk Veziriazam Katli*

*Serbest Cumhuriyet
Fırkası*

*Türkiye'nin NATO'ya
Giriş Süreci ve
Türkiye-ABD İlişkileri*

Aksaray Üniversitesi
GENÇ KALEMLER
Tarih Araştırmaları Dergisi
Altı aylık ilim ve kültür dergisi

*Bu Dergi, Aksaray Üniversitesi Genç Tarihçiler Topluluğunun
Yayımdır*

Genel Yayın Yönetmeni
Necmettin AYGÜN

Yayın Editörleri
Cankut SARI
Gülhanım VARLI

Yayın Kurulu
Merve GÖLBAŞI
Ayşe BODUR
Oğuz ÜYÜMEZ
Hayrettin CİBA

Yayın Koordinatörleri
Mustafa GÖKÇE
Taner ASLAN

Danışma Kurulu
Doç. Dr. Necmettin AYGÜN
Doç. Dr. Mustafa GÖKÇE
Doç. Dr. Taner ASLAN
Yrd. Doç. Dr. Remzi KUZUOĞLU
Yrd. Doç. Dr. Fatih TUĞLUOĞLU
Yrd. Doç. Dr. Cihat YILDIRIM
Yrd. Doç. Dr. Selahattin SATILMIŞ
Yrd. Doç. Dr. Eyub ŞİMŞEK
Öğr. Gör. Şerife GÜLPINAR
Öğr. Gör. Aliye KUZUOĞLU
Arş. Gör. Engin ÇAKIRBAŞ
Arş. Gör. Selim KARAGÖZ
Arş. Gör. Mehmet BAYRAM
Arş. Gör. Adem KELEŞ
Arş. Gör. Selvinaz METE

Kapak Tasarım
Abdullah SİNGİN

Dizgi ve Sayfa Tasarımı
N. AYGÜN-C. AYGÜN

İletişim: Cankut SARI: cankut.sari67@gmail.com
Arka kapak: “Köy Okulunda 1897” (н.п.богданов-белский’den N. AYGÜN Arşivi), **Ön kapak iç:** Cumhuriyet’in ilk yıllarında bir köyde öğretmen ve öğrencileri (A. IŞIK Arşivi), **Arka kapak iç:** Ulucami-Aksaray (Foto: Savaş Ulukaya)

Baskı

Başlarken...

Bugünün Cevabı Geçmişte Saklıdır...

Yazmaktan, okumaktan ziyade konuşmaya meyilli bir toplum olduğumuz gerçektir. Bu olgu bir ölçüde tüm Asya toplumlarının özelliğidir. Geçmiş zamanların, doğal ve anlamlı bir gerçeği olan bu özelliğin modern zamanlarda yazma ve okuma merkezli olarak yeniden kurgulanması gerekirdi. Bu bağlamda üniversite tahsili gören öğrenci arkadaşlarımızı yazmaya, araştırmaya sevk etmek amacıyla bir öğrenci dergisi çıkarmak hususunda uzun zamandır çalışmaktaydık. Nihayet bu sayı ile karşınızdayız. Hayırlı olsun...

Günümüzde modern tarih araştırmaları bireyi ve toplumu merkeze alarak toplumlar ve devletlerin gelişme süreçlerini incelemeyi prensip edinmiştir. Tarihçi geçmişi ele alırken kişisel, ideolojik ve her türlü âidiyet unsurlarının dışında kalmaya çalışarak sadece ve sadece hakikati, gerçeği rehber edinmek zorundadır. Gerçeğe ulaşmanın dışında takip edilecek her türden metot veya ilke tarih biliminin bilim olmaktan uzaklaşmasına, anlamsız bir bilgi yığına dönüşmesine yol açacaktır.

Bu dergi, “tarih yapan” milletimizi aynı zamanda “tarih yazan” bir millet olarak görmek arzusundaki bir teşebbüs-i mühimdir. Tarih Bölümü öğretim üyeleri olarak genç tarihçilerimizi ileride iyi birer tarihçi, okur, yazar-çizer olarak görmeye vesile olabilmek bizleri mutlu, onurlu kılacaktır. Zira “Tarih üzerinde tefekkür, tenkit zihniyetinin teşekkülünde rol oynar ve insanı tanımaya yardım eder”.

Derginin hazırlanma sürecindeki katkılarından dolayı Aksaray Üniversitesi Rektörlüğüne, Rektörlüğe bağlı Sağlık Kültür ve Spor Dairesi Başkanlığına, Tarih Bölümündeki öğretim elemanları ile öğrencilerimize, görsel arşivinden yararlandığımız F. TUĞLUOĞLU’na müteşekkirimiz. Sözlerime Tirebolulu Alpaslan Beyin, söylendiği andan itibaren neredeyse bir asır geçmesine rağmen, hâlen geçerlilik taşıyan bir sözü ile son vermek isterim; “Yeryüzünde tarihi her cins vak’a itibâriyle bizimki kadar zengin olan bir millet daha var mıdır bilemiyorum. Fakat riyâzî bir kat’iyyet ile biliyorum ki milel-i mevcûde içinde mâzisini bizim kadar unutmuş hiçbir millet yoktur”

Doç. Dr. Necmettin AYGÜN
Bölüm Başkanı

İÇİNDEKİLER

Vikingler | *Selim KARAGÖZ*

İçinde Tarih Saklı Kaplar | *Remzi KUZUOĞLU*

Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda Asur ve Anadolu'da Kadın | *Sabriye YALÇIN*

Ve Bugün Umay Ana | *Halil Can AKGÜN*

Nizamülmülk Siyasetnâmesi'nin Değerlendirilmesi | *Hikmet GENÇ*

Türklerde Sanat | *Zeynep YILDIZ*

Türk Adının Kökeni ve Anlamı | *Cankut SARI*

Osmanlı Devleti'nin Kuruluşunda Gayrimüslim Etkisi | *Gül ÇİÇEK*

Osmanlı Sosyal ve Kültürel Hayatında Değişim | *Ayşe ÇELİK*

Firdevsi'nin Şahnâmesi'ne Göre Türkler ve Türk Kültürü | *Gülbahar GÖK*

Osmanlı Devleti'nde İlk Veziriazam Katli: Çandarlı Halil Paşa | *Sefa ALP*

Koçibey Risalesine Göre Osmanlı Devleti'nde Gerileyişin Sebepleri | *Adem İBAR*

Osmanlı Kadını ve Hukuk | *Tuğba KOCAÖZ*

Enver Bey Saray'a Damat Oluyor | *Merve SEREN*

Nevşehirli Gâzi Veli GÖKTAN'ın I. Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı Hatıraları | *Selin GÜNEŞ*

Bir Gâzinin Öyküsü: Geredeli Mustafa | *Yasemin H. ERBAŞ*

Serbest Cumhuriyet Fırkası | *Engin ÇAKIRBAŞ*

Türkiye'nin NATO'ya Giriş Süreci ve Türkiye-ABD İlişkileri | *İlyas EYUL*

Avrupa'da Müslüman-Türk Algısı | *Yusuf KÖYLÜ*

Mustafa Gökçe İle Röportaj | *Cankut SARI - Gülbahar - VARLI Seyfi IŞIK*

Arşivden | *Selahattin SATILMIŞ*

Vikingler

Vikingler, İngiltere'nin etnik yapısına, kültürüne, diline büyük etkilerde bulunmuşlardır. Günümüz İngilizcesinde yüzlerce İskandinav kökenli kelime vardır. Husband, fellow, law, outlaw, knife, egg, race, thrift, window, sister gibi oldukça temel ve yaygın olan kelimeler skirt, ski, sky gibi-sk- ile başlayan kelimeler İskandinav kökenlidir | Selim KARAGÖZ*

Vikingler, Avrupa tarihinde kalıcı etki bırakmış halklardır. Avrupa tarihi dönemlere ayrılırken “Viking Çağı” diye bir başlık açılır. Viking Çağı, günümüz tarihçilerinin genel kabulüne göre MS 793 yılındaki Lindisfarne Manastırı saldırısı ile başladı. Vikingler, yaklaşık üç yüzyıl boyunca Ortaçağ Avrupa’sını kasıp kavurdular. Yine genel kabule göre Viking Çağı MS 1066’da Stamford Bridge Savaşı ile sona ermiştir. Viking etkisi, gerek yağmalarla, gerekse ticari faaliyetlerle Kuzey Atlantik’ten İspanya içlerine, Rusya’nın nehir yollarından Bizans topraklarına ve Hazar Denizi dolaylarına kadar yayıldı. Vikingler, genel algının aksine tek bir ordu halinde hareket eden ve müşterek bir ülkede yaşayan, aynı ırkın mensubu insanlar değillerdi. Norveçliler Kuzey Atlantik’te Faroe Adaları, İzlanda, Shetland ve Kuzey İskoçya’ya, kısmen de İrlanda ve Grönland’ı yağmalayıp kolonize ettiler. Ayrıca İngiltere’de ve Fransa’nın bir kısmında da etkili oldular. İsveçliler Avrupa’nın doğusuna gittiler, bugünkü Rusya coğrafyasında nehir yollarını takip ederek Bizans ile Türklerle ve İslam dünyası ile ilişkiler kurdular. Dinyeper’in kuzey havzasına yerleşerek Kiev Knezliğinin temellerini attılar. Danlar İngiltere’de, kıta Avrupa’sında ve İrlanda’da aktif oldular.

Vikingler IX. yüzyıl boyunca Karolenjlere de ciddi saldırılar düzenlediler. Frankların manastırlarını, köylerini, kasabalarını, kentlerini yağmalayıp ticaret yollarını bozup haraç alma yoluyla (Danegeld) devletin hazinesini tükettiler. Son derece iyi savaşçılar olan Vikingler, Karolenj topraklarında kamplar, koloniler kurarken, yerel vasallar da güçlenmeye, toprak ve tımar iddiasında bulunmaya başladılar. Vikinglerin se-

bep olduğu bu gelişmeler devrin tarihinde önemli değişimlere yol açmıştır. Bağdat’tan Amerika kıtasında Newfoundland’a kadar uzanan Viking etkisi en belirgin izlerinden birini kara Avrupası’nda, Frankların topraklarında bırakmıştır. Kral Şarلمان, Viking saldırılarına karşı önlemler almıştır, fakat onun ölümünden sonra ülke üçe bölünmüş ve bunda Vikinglerin etkisi çok büyük olmuştur. Vikinglerin özellikle 845 ve 885-86 yıllarında Paris’e gerçekleştirdikleri saldırıları Franklar güçlükle, ağır vergiler (Danegeld) vererek savuşturmuşlardır. Nihayet Vikingler 910 yılından itibaren Rollo önderliğinde Frankların topraklarına yerleşmişlerdir. Bu topraklar günümüze kadar gelen süreçte Normandiya olarak adlandırılmıştır.

RAB şöyle dedi: “Ülkede yaşayanların tümü üzerine Kuzeyden felaket salıverilecek”¹.

Anglo-Saksonların inancına göre İncil’de geçen bu kehanet 8 Haziran 793’te kendileri için gerçekleşmişti. Kronikte belirtildiğine göre Anglo-Saksonlar beraberinde büyük kıtlık ve kargaşa getiren bu olayı “beklenen korkunç alamet” olarak görüyorlardı. Bu ilk Viking saldırısı onlara göre işledikleri günahlarına karşı ilahi bir tokattı. Yani dönem İngiltere halkı Viking saldırılarının sebebini idrak edip çözüm üretmede aciz kalmışlardır.² Vikinglerin İngiltere’ye saldırıları hakkında bilgi veren en eski kaynak Anglo-Sakson Kronikleridir. Bu kroniklerde MS 793 senesinde yaşananlardan şu şekilde bahsedilir: “MS 793.

* ASÜ, FEF, Tarih Bölümü Araştırma Görevlisi, G-Mail: skaragoz24@gmail.com.

1 İncil Yeremya I: 14, <http://incil.info/arama/Yeremya±1.04.06.2014>.

2 J. G. Campbell, The Viking World, s.65: Frances Lincoln, 2001, s.26.

Bir Viking gemisi, Durham 2002, s.30'dan naklen KARAGÖZ, Vikingler

Bu yıl Northumbrialıların üzerine büyük hüznler salan korkunç alametler belirdi: Bu alametler gökyüzünü kaplayan koca ışık parçaları, büyük kasırgalar, ateş topları ve semada uçuşan ejderhalar gibiydiler.”³

Vikingler İngiltere'ye saldırdıklarında İngiltere dört ana krallığa bölünmüş durumdaydı. Vikingler, bu dört krallıktan üçünü (East Anglia, Northumbria, Mercia) yıkmıştır. Diğer krallık Wessex ise kral Alfred'in ciddi direnişi sayesinde, Vikinglere vergi vermeyi kabul ederek yıkılmaktan kurtulmuştur. Viking saldırıları sonucu çeşitli krallıklar tek bir krallık altında (Wessex Krallığı) Büyük Alfred (859-899) komutasında birleşip Vikinglerden kurtulmuşlardır. Büyük Alfred'in diğer krallıkları himayesinde birleştirip oluşturduğu Wessex Krallığı sadece Vikingleri püskürtmekle kalmamış, aynı zamanda İngiltere'yi bir krallık altında birleştirmede başrolü oynamıştır. Burada önemli olan bir nokta şudur ki; İngiltere tarihinde Vikinglerin yeri çok önemlidir. Çünkü Viking saldırıları olmadan bugün var olan üniter devlet konumundaki İngiltere olmayabilirdi. Vikingler İngilizlerin birleşmelerinde itici güç olmuştur diyebiliriz. Diğer taraftan Vikinglerin İngiltere'nin etnik yapısına, kültürüne, diline de büyük etkileri olmuştur. Örneğin günümüz İngilizcesinde yüzlerce İskandinav kökenli kelime vardır. Husband, fellow, law, outlaw, knife, egg, race, thrift, window, sister gibi oldukça temel ve yaygın olan kelimeler skirt, ski, sky gibi-sk- ile başlayan kelimeler İskandinav kökenlidir.⁴ Dan Vikinglerin iskân ettiği Kuzey İngiltere'deki birçok yer adı Danca kökenlidir Winthorpe gibi-thorpe ile ve Grimsby, Rugby, Selby, Barnby, Sotheby, Derby, Whitby, Aislaby, Balby gibi

-by ile biten yer adları örnek verilebilir.⁵ -by soneki eski Nors dilinde 'çiftlik' veya 'köy' anlamlarına gelmektedir. Bu durumda örneğin Grimsby "Grim'in köyü" anlamına gelir. Sadece Yorkshire'de -by ile biten 210 yer adı vardır; Lincolnshire'da 220 adet Eski Nors kökenli yer adı bulunmaktadır.⁶ Bu isimlerin listesi uzayıp gidebilir.

Vikingler, İrlanda'da da varlık göstermişlerdir. İrlanda'da Viking Çağının ne zaman başladığını ve bittiğini söylemek oldukça güçtür. Fakat genel olarak süreci 790'lardan 1170'e kadar götürmek mümkündür. Burada özellikle Dublin Hiberno-Nors Krallığı (852-902) dikkat çekicidir. Vikingler IX. yüzyılın başlarında Shetland Adaları'na yerleşmişlerdi. Bundan kısa süre sonra, IX. yüzyılın ortalarında Faroe Adaları'nı keşfettiler. Buraya da yine Norveçliler yerleştiler. Hem Shetlands hem de Faroe Adaları, Kuzey Atlantik'te yolculuk yapan her denizci için (İzlanda'ya yolculuk edenler de dâhil) oldukça önemli durak yerleriydi. Vikinglerden İzlanda'ya gittiğini sandığımız ilk kişi Gardar adlı bir İsveçli tüccardı.⁷ Gardar, hem Danimarka'da hem de Faroe Adalarında mülkü olan bir tüccardı. O aslında Faroe Adalarına gitmek için yola çıkmıştı fakat orayı kaçırdı ve şans eseri İzlanda'yı buldu. Adanın doğu bölümüne ulaşan Gardar, etrafını turlayıp burasının bir ada olduğuna emin oldu, adayı dolaşarak burada yaşayan kimse olmadığını gördü ve İskandinavya'ya geri dönerek gördüklerini anlattı. Bu olayın MS 870 civarında olduğu düşünülmektedir. Kuzey Amerika'ya giden Vikingler öncelikle Grönland'ı keşfettiler. Grönland'ın keşfi birçok açıdan İzlanda'nın keşfinin tekrarı gibi olmuştur denilebilir. Norveç ile İzlanda arasında gerçekleştirilen deniz yolculuklarında gemiler sıkça yoldan sapıyor, başka tarafa gidip kaybolabiliyorlardı. Bu yol kayıplarında muhtemelen İzlandalılar batılardaki büyük toprak parçasından haberdardılar, fakat Kızıl Erik'e kadar oraya gidip yerleşme düşüncesinde olan kimse olmadı.⁸ Kuzey Amerika da tıpkı İzlanda ve Grönland gibi kazara keşfedilmiştir. 985 yılında Bjarni Herjulfson adlı Viking tüccar, Norveç'ten Grönland'a giderken yolunu kaybetti. Grönland adasını kaçırdı ve Amerika

5 W. W. Fitzhugh, E. I. Ward, (eds.), Vikings the North Atlantic Saga, 2000, s.186.

6 R. Wernick, The Seafarers the Vikings, 1979, s.73.

7 K. Holman, Historical Dictionary of the Vikings, 2003, s.145.

8 J. Haywood, The Penguin Historical Atlas of the Vikings, 1995, s.94. J. Haywood, The Penguin Historical Atlas of the Vikings, 1995, s.94.

3 <http://www.britannia.com/history/docs/776-99.html> (04.08.2014).

4 J. A. Holvik, Beginners Book in Norse, 1910, s.70.

Kıtasına gitti.⁹ Vikinglerin Amerika'daki varlıkları kısa olmuştur ve şunu belirtmek gerekir ki Amerika'ya giden Vikinglerin sayısı oldukça azdı. Silah teknolojisi olarak yerlilerden öndeydiler fakat sayı olarak çok azdılar.

Doğu Vikingleri (Rus) ve Diğer Halklarla İlişkileri

Doğuya, Doğu Avrupa'ya, bugünkü Rusya içlerine, hatta Bağdat pazarlarına kadar giden Vikingler, İsveç kökenli ve İsveç'ten çıkıp gelen Vikinglerdi. Kaynaklarda bazı Dan ve Fin gruplar da dile getirilir fakat ezici çoğunluk İsveçlilerdir. Bu İsveçli Vikingler kaynaklarda iki şekilde anılırlar. Bunlardan birisi "Rus" kelimesidir. Kelimenin kökeni ve anlamı tam olarak bilinmemekte, hakkında bazı yorumlar yapılmaktadır. Diğeri ise; özellikle sonraları yaygınlaşan bir kelime olan "Varangian veya Varg" Varangian'ın anlamı, "yağmacı, yağma yapan adam"dır. Bu daha sonraları X. yüzyılda, XI. yüzyılda Bizans'ın başkenti İstanbul'da Bizans imparatoruna hizmet eden Doğu Vikinglerini betimlemek için kullanılmıştır. Her iki kelime de doğudaki (bugünkü Ukrayna ve Rusya topraklarındaki) Vikingler için kullanılmıştır.¹⁰ Belirttiğimiz gibi Karadeniz'in kuzeyinde Vikingler ile ticaret; savaşlar ve antlaşmalar yoluyla irtibata geçmiş Bulgarlar, Hazarlar, Peçenekler, Kumanlar gibi önemli Türk grupları da vardı. Bulgarların güneyinde, aşağı Volga bölgesinde Hazarlar vardı. Hazarların Hazar Denizi'nin Kuzeybatı ucundaki büyük pazar kenti Atil son derece önemli bir ticaret noktasıydı. Bulgarlar ve Hazarlar, Volga Nehri hinterlandını ve nehrin ticaret akışını kontrol ediyorlardı. Bu halklar Vikinglerin iletişime geçtiği ilk büyük halklardı. Erken VIII. yüzyıldan itibaren Vikingler gemileriyle Volga Nehri boyunca yukarıda açıkladığımız yoldan gelip Bulgar ülkesine, ardından da Hazar ülkesine girip bu halkların büyük pazarlarında ticaret yapıyorlardı.¹¹ Viking çağının yaşanmasına etki eden en önemli unsurlardan birisi de hiç şüphesiz Viking gemileriydi. İskandinavyalılar, başka kimsede olmayan özelliklerde savaş gemilerine sahiptiler. Bu gemiler, Akdeniz dünyası gemilerinin sahip olduğu özel işçilik ve rahatlığa sahip değillerdi, çünkü Viking gemilerinin inşa amacında öncelik hırçın kuzey sularında ulaşımı sağlamaktı. Fakat atıklık,

Osenberg gemisi kazı çalışmaları, Norveç 1904 (Karagöz, Vikingler)

hız ve işlevsellik konusunda onlardan çok daha ileriydi. Vikingler için öncelik konfor değil hız ve çeviklikti. Viking gemilerinin bir diğer önemli özelliği hızlı bir şekilde inşa edilebiliyor olmalarıydı. Ayrıca bu gemileri taşımak da oldukça kolaydı. Vikingler yolculuklarında oldukça uzun mesafeler kat ettikleri için gemileri de istedikleri anda, istedikleri yerde kolaylıkla demirlenecek şekilde inşa edilmişlerdi. Bu, aynı zamanda Viking gemilerinin önemli teknik avantajlarından birisiydi: Gemilerini demirlemek için büyük limanlara ihtiyaç duymuyorlardı. Bu gemiler ayrıca nehirlerde de hızla ve çeviklikle hareket edebiliyorlardı. Nehirden nehire kolaylıkla elle taşınabiliyorlardı. Bu Fransa'da, İngiltere'de ve özellikle Rusya'da sıklıkla yapılmıştır.¹² Vikinglerin yağmalarındaki başarılarının sırrı, öncelikle gemilerinin özelliklerinde yatıyordu fakat buna ilave olarak Vikingler oldukça etkili silahlara sahiptiler. Bunların içinde en önemlisi Vikinglerin temel silahı olan kılıçtı. Kılıçlar Vikingler tarafından ata yadigarı olarak görülüyorlardı. Kılıçlara 'savaş yılanı', 'engerek', 'savaş şimşegi', 'kan yılanı', 'dul bırakan' gibi isimler veriliyor, babadan oğula nesillerce aktarılıyordu.¹³ Viking Çağı silahları düşünüldüğünde akla ilk gelen silahlardan birisi de baltadır. İskandinavyalılar, baltayı ciddi bir savaş aleti olarak kullanmışlardır. Dönem Avrupasının birçok bölümünde balta artık eski bir savaş aletiydi ve pek kullanılmıyordu, fakat Vikingler için balta vazgeçilmez bir savaş aletiydi. Kılıç ve baltadan sonra en önemli ve etkili silah Vikinglerin savaşlarda kullandıkları oldukça uzun mızraklardı.

9 K. A. Seaver, *The Last Vikings*, 2010, s.47.

10 Campbell (ed.), *age*, s.184.

11 F. D. Logan, *The Vikings in History*, 1991, s.185.

12 B. Nurmann, C. Schulze, T. Verhulsdonk, *The Vikings Recreated in Colour Photographs*, 1997, s.7.

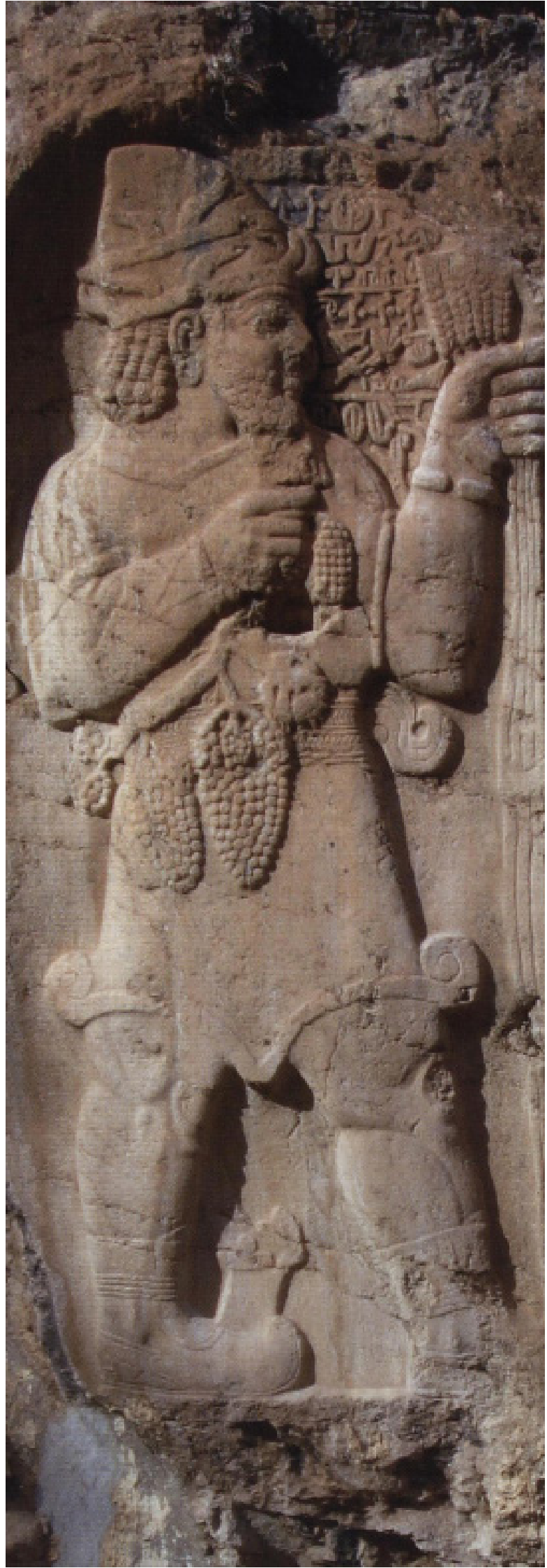
13 I. Pierce, *Swords of the Viking Age*, 2002, s.2.

Çünkü pagan Viking mezarlarında kılıçtan sonra en yaygın olarak görülen silah mızraktı. Vikinglerin savunma amaçlı kullandıkları silahların başında ise kalkan gelmektedir. Kalkanlar genelde ahşaptan yapılı, ortasında eli korumak için demir bir kısım bulunurdu.

Vikingler hakkında yanlış bilinen birçok şey vardır. Sanırım boynuzlu miğfer bu listede ilk sırada yer almaktadır. Miğferler hakkında söylenmesi gereken ilk şey boynuzlardır. Günümüzde yaygın olarak Vikinglerin savaşlarda boynuzlu miğfer taktıkları düşünülür, fakat bu yanlış bir bilgidir. Bu güne kadarki hiçbir arkeolojik kazıda Viking savaşçıların boynuzlu miğfer taktıkları düşüncesini doğrular bir veri ele geçmemiştir. Dahası, kazılarda bugüne kadar sadece bir tane Viking miğferi bulunmuştur ve bu boynuzsuz bir miğferdir.¹⁴ Özetlemek gerekirse, Vikinglerin savaşçılıktaki ve denizcilikteki üstünlükleri Avrupa'da yarattıkları büyük yıkıma ve kaosa yol açmıştır. Ancak bunun yanında Hıristiyan Avrupayı düzene girmeye ve askeri olarak kendisini donatmaya zorlamıştır. Haçlılar da bir bakıma Viking Çağı'nın bir ürünüdür. Vikingler, Avrupa'yı politik ve askeri olarak toparlanmaya zorlamış, onların savunma sistemlerini güçlendirmiş ve onları daha güçlü kılmıştır. Vikingler olmadan Avrupa'nın tüm bunları yapması mümkün gözüküyordu. Diğer taraftan İzlanda'ya yerleşen Vikingler, burada muazzam bir edebiyat ortaya koymuşlardır. Nors edebiyatının ve tarihinin büyük bir kısmını bu kayıtlardan öğrenmekteyiz. Doğuya gelen Vikingler ile İslam dünyası ve Türk halkları arasında bilinen ve düşünülen çok daha derin ilişkiler olduğu aşikârdır. Son yapılan araştırmalar bunu göstermektedir. Heimskringla Sagasında Odin adında birinin Orta Asya'dan, Turkland olarak adlandırılan bir yerden İskandinavya'ya yaptığı göçten bahsedilir. Bilindiği gibi Odin, Nors panteonuna sonradan girmiş bir tanrı adı olarak karşımıza çıkmaktadır. Yakın zamanda İsveç'te Birka'da bulunan Viking dönemine ait bir yüzüğün taşının üzerinde Arapça olarak "Allah için" yazmaktadır¹⁵.

14 E. Roesdahl, D. M. Wilson, D. M, Scandinavia and Europe 800-1200, Nordic Council of Ministers, Crusader, 1992, s.194.

15 Ayrıntısı için bkz.Selim Karagöz, Vikingler ve Viking İstila Çağı, Aksaray Üniversitesi (Basılmamış Y. Lisans Tezi), Aksaray 2014.

İçinde Tarih Saklı Kaplar

Asurlu tüccarlar hem Asur ile Anadolu arasında hem de Anadolu içindeki sevkıyatlarda mallarının sağlam ve sorunsuz bir şekilde gidecekleri adreslere teslimine özen göstermekte, ürünleri özelliklerine göre farklı materyaller kullanarak paketlemekte ve sevk etmekteydiler. Ticarî mallar kadar önemli olan ve evlerin özel bölümlerinde muhafaza edilen yazılı belgelerin korunması ve sevkıyatı için de farklı seçenekler bulunmaktaydı | Remzi KUZUOĞLU

MÖ II. Binin ilk çeyreğinde Anadolu'da henüz merkezi bir idarenin bulunmadığı, yerel idareciler tarafından yönetilen irili-ufaklı şehir devletlerinden meydana gelen siyasî bir yapı mevcuttur. Asur Ticaret Kolonileri Çağı olarak da adlandırılan ve MÖ ± 1974-1719 yıllarını içine alan bu dönemde, Asurlu tüccarlar yerel idarecilerin izniyle, Anadolu şehirlerinde kârum ve wabartum adı verilen önemli ticaret merkezleri kurmuşlardır. Sayıları 30'a yaklaşan bu yerler vasıtasıyla gerçekleştirilen uluslararası ticaretin Anadolu'daki en önemli merkezi Kayseri yakınlarında yer alan eski Kaniş şehridir.

Ticaretin amacı kâr elde etmektir. Bu amaca uygun olarak Asur'dan Anadolu'ya ticarî maksatlarla gelen tüccarlar bu faaliyetlerinin sonucu olarak büyük kazançlar elde etmişlerdir. Tüccarlar sadece getirdikleri ticarî ürünleri satmamışlar, bunun yanında sattıkları ürünlerden elde ettikleri parayı da faiz karşılığında borç vererek veya Asur'da ticarî ortaklıklar kurarak kârlarını arttırmayı hedeflemişlerdir. Bu türden ticarî girişimlerini güvence altına almak maksadıyla da iktisadî ve hukukî belgeler düzenlemişlerdir. Günümüzdeki ekonomi literatüründe değerli kâğıt olarak ifade edilen belgelerle karşılaştırabileceğimiz bu tür kayıtların korunması veya bir yerden başka bir yere naklinde zarar görmemesi tüccarlar açısından önem arz etmekteydi. Ayrıca, tüccarlar sadece ticarî veya hukukî belgelere sahip değillerdi. Bu türden belgelerin yanında aile içi yazışmalar, evlilik kontratları, gayrimenkul veya köle alım-satımı gibi sosyal hayatlarına dair şahsi kayıtlar da mevcuttu. Kısaca her türlü yazılı

belgenin itinalı bir şekilde muhafazası gerekmektedir. Bugün çelik kasalarda saklanan bu özel ve değerli belgeler, o dönemde nerelerde saklanıyordu ve nasıl taşınıyordu? Bu soruların cevabı kârum Kaniş'de, Asurlu tüccarların arşivlerinde ortaya çıkarılan çivi yazılı tabletler ve diğer arkeolojik malzeme içinde gizlidir.

Arşiv Odaları

Eski Anadolu'nun en eski yazılı belgelerine ev sahipliği yapan ve Kaniş'de Aşağı Şehir olarak adlandırılan kârum alanında ortaya çıkarılan konutlar günümüzden yaklaşık 4000 yıl önceki Anadolu sivil mimarisinin en güzel örnekleri olarak karşımızda durmaktadır. MÖ ± 1835'te ve 18. yy'ın sonlarına doğru meydana gelen iki büyük felaket sonucunda tahrip olan bu yapılar, Anadolu ve Asurlu tüccarlara ait olup, sadece yaşam alanları olarak hizmet vermemişler, aynı zamanda ofis ve depo olarak da kullanılmışlardır. Arkeolojik çalışmalar bu çok yönlü yapıların sahiplerinin konumlarıyla bağlantılı olarak farklı büyüklüklerde ve planlarda olduğunu göstermiştir. Çoğunlukla iki katlı olan bu evlerde, oturma ve yatak odası olarak kullanılan odalar üst katta, ocak ve fırına sahip mutfak ile çivi yazılı belgelerin de muhafaza edildiği odalar (depolar) ise giriş veya bodrum katında yer almaktaydı.

Asurlu veya yerli şahıslara ait bu evlerin çok önemli ve iyi korunmuş kısımları, Eski Asurca metinlerde hurşum, maknaku ve maşşartum olarak ifade edilen, içlerinde kıymetli emtia ile birlikte çivi yazılı belgelerin de muhafaza edildiği, gerektiğinde kapa-

tılıp mühürlenerek korunan arşiv odalarıdır. CAD H: 256'da "kiler, erzak dolabı; ambar" manaları verilen, genellikle "depo odası" olarak tercüme edildiği belirtilen ve tüccarlar tarafından mühürlenmiş hurşum'un, "tabletlerle birlikte bazı eşyaların depolandığı bir yer olduğu belirtilmekte, bir kulübe (shed) olabileceği, ayrıca "evsiz, avare" (vagrant) insanların burada yaşayabildikleri ve tahıl depolandığı bilgisi de verilmektedir. Metinlerde geçen bir diğer özel oda maknaku'dur. K. R. Veenhof bu kelime için "mühürlenmiş oda" demektedir, CAD M I: 138'de ise "(tüccarlar tarafından saklamak amacıyla kullanılan) mühürlü bir kap veya oda" anlamı verilmektedir. Maşşartu'nun ise, "strong room" anlamına sahip olduğu belirtilmekte ve bu oda içinde altın, gümüş ve kalayın da muhafaza edildiği belirtilmektedir.

Tablet Kapları

Arkeolojik veriler göre; Kaniş'de gün ışığına çıkarılan belgelerin depo veya arşiv odası olarak kullanılan alanların dışında mutfak, ocak ve fırınların yanı sıra sokakta da bulunduğu bilinmektedir. Bunların yanında, belgelerin kilden yapılmış dört farklı kap içinde de muhafaza edildikleri anlaşılmaktadır. Bunlar, orta boy kil çömlek, bir çanak, meyvelik olarak ifade edilen bir kap ve gaga ağızlı bir testidir. Filolojik çalışmalar da Eski Asurca metinlerde isimleri zikredilen tablet kaplarına işaret eder. Bunlar, tamalakkum, şiliānu, hurşianum, maşkanum, pirsun, maşku ve zurzum'dur.

Tamalakkum: Kültepe metinlerinde ismi en çok geçen tablet kabı tamalakkum'dur. Başka devir metinlerinde görülmeyen bu kelimeye CAD T, 109'da "(kil) kutu", CDA 396'da "(tabletler ve tekstil için) mühürlü bir kap, yük sandığı", KT V: 180'de ise "tablet kutusu" karşılıkları verilmiştir. Metinlerde bu kabın formu veya yapım malzemesi hakkında bir bilgi yoktur. Ancak K. R. Veenhof, arşiv odalarında tabletlerin dikdörtgen yığınlar şeklinde istiflenmiş olarak ele geçmesine ve bu odalardaki karbonlaşmış ahşap kalıntılara istinaden, tamalakkum'ların ahşaptan yapılmış kutu veya kasa olabileceklerini ifade etmektedir (KT V 174). N. Özgüç ise Kültepe'de ele geçen ve içinde yazılı belge olan kil kaplar arasında tamalakkum'a en çok uyan kap şeklinin orta boy kil çömlekler olduğunu belirterek,

MÖ XIX. Yüzyılda Asurlu bir tüccara ait tablet (R. Kuzuoğlu Arşivi)

bu kil kapların doldurulmasının, kapatılıp mühürlenmesinin ve bunlarla belgelerin zarar görmeden taşınmasının daha pratik olduğunu ifade etmekte, Kültepe'de 1949 ve 1988 kazılarında ele geçen iki orta boy çömleğin metinlerde bahsi geçen tamalakkum ile aynı olduğunu ileri sürmektedir (Özgüç ve Tunca, Kültepe 5; Özgüç, Kültepe 6).

Şiliānu: Sadece Eski Asur dönemi metinlerinde görülen şiliānu için CAD Ş: 187'de "kavanoz, konteyner, yük sandığı" anlamları verilmektedir. Bir Kültepe metninde kayıtlı "Tamalakkum tablet-kabı mührümlü mühürlenmiş olarak şiliānu'dadır" ifadesinden tamalakkum'dan daha büyük olduğu anlaşılan bu kap için K. R. Veenhof, neye benzediğinin bilinmediğini belirtmekte ve bazı durumlarda deri ile de kaplı olabileceği bilgisini vermekte, ayrıca bu kabın boşunun da değerli olduğunu ifade ederek, saz'dan yapıldığını düşündüğü biriple irtibatına da (şilliān ša ašlātim) temas etmektedir.

Hurşianum: CAD H: 255'de "paket; bohça", AKT II: 35'de ise "paket" manasına geldiği belirtilmektedir. Çivi yazılı metinlerde formu hakkında bilgi olmamasına rağmen, bir Kültepe metninde geçen "tamalakkum'un içindeki Ş. A'nın hurşianum'u" ifadesine istinaden bu kabın tamalakkum'un içine konduğu, bu sebepten dolayı da tamalakkum'dan küçük olduğu anlaşılmaktadır (KT V 175). Kt o/k

83 nolu metindeki “Azue’ya ait 2 tablet huršiānum’u ve tamalakkum tablet-kabını”, CCT IV, 6b’deki “Tabletler tamalakkum ve huršiānum’da Dadaya’nın mührüyle evimdedirler”, yine bu metinle paralel Prag 468’de kayıtlı “Dadaya’nın tamalakkum tablet-kabını ve huršiānum” ile CCT I, 45’deki “Kardeşimin mührü ile mühürlü hem babamın belgelerini, hem kardeşimin belgelerini, hem tamalakkum’u hem de huršiānum’u sizin evinizde bıraktım” ifadelerinden, tabletlerin muhafazasında bu kabın da kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Maşkanum: Bu kelimeye CAD M/I 369’da “harman yeri; küçük tarımsal yerleşim; yerleşme, mevki; çadır, tente; köstek, zincir; borç için verilen teminat” gibi pek çok anlam verilmektedir. J. G. Dercksen tarafından ele alınan Kt n/k 1385 nolu metinde “çadır” olarak tercüme edilen (The old 129, n. 402) maşkanum, Kt 88/k 312 nolu belgeye göre içine tabletlerin konulduğu bir kap olarak karşımıza çıkmaktadır. Asurlu tüccar Pilah-İstar’ın, İstar-pilah isimli şahsa yazdığı bir mektup olan bu belgede; Pilah-İstar Buruddum şehrinde Pilah-Aşşur’un deposunda bulunan babası Aşşur-rē’i’ye ait tabletleri kendisinin, kardeşinin ve avukatın huzurunda açıp, kopyalarını çıkarttıklarını, tahsistum-belgeleri ve zarflı tabletleri maşkanum’un içine koyduklarını (met. iade ettik) ve bu belgelerin içinde bulunduğu maşkanum’un üzerini mühürlediklerini belirterek, İstar-pilah’tan belgelerin depoda korumasını ve hiç kimseye vermemesini istemektedir. Buna göre maşkanum’u, tabletlerin muhafazasında kullanılan, üzeri mühürlenmiş ve depoda saklanan bir tür kap olarak değerlendirmek uygun olacaktır. Ayrıca “deri” manasına sahip maşku ile irtibatlı olduğunu düşündüğümüz bu kelimedenden yola çıkarak, bahsi geçen kabın deriden yapılmış veya deri ile kaplanmış olduğu düşünülmelidir.

Pirsum: Eski Asurca metinlerde ilk defa geçen bu kelime “kesmek, bölmek” anlamlarına da sahip parāsu fiili ile irtibatlı görünmektedir. CAD P 411a’da: pirsu A için “ayırma, bölüm, bölme, kesme” karşılıkları verilmekte ve aynı sayfanın b sütununda: “bir metnin bölümleri için kullanılır” açıklaması yapılmaktadır. Buna göre kelimeyi šakānu fiili ile beraber tabletlerin bulunduğu bir “bölüm/kısım” ya da “(belgelerin saklandığı) bir tür kap” olarak değerlendirmek mümkündür. Burada ilgi-

li satırlarını vereceğimiz Kt 88/k 674 nolu metin pirsu’un tabletlerin muhafazasında kullanılan bir tür kap olduğu fikrimizi destekler görünmektedir. Tablette açık bir şekilde kaydedilmemesine rağmen Kt 88/k arşivinde ele geçmesi sebebiyle Asurlu tüccar Pilah-İstar’a ait olduğunu düşündüğümüz bu metinde “Babamızın iptal edilen zarflı tabletleri ve Şehir’den onun patronlarının ve temsilcilerinin babamıza devamlı olarak gönderdikleri belgeler bu pirsu’un içine konmuşlardır” denilmektedir.

Maşku: Çivi yazılı belgelerin taşınmasında kullanılan deriden yapılmış bir çeşit torbadır. Bu hususla alakalı elimizde iki metin mevcuttur ve bunlar Asurlu tüccar Ennum-Aşşur’a ait mektuplardır. Ennum-Aşşur ilk mektubunda (AKT III 83), İcuppiya’nın oğlu Puzur-Aşşur ve Azua’nın oğlu Aşşur-rabi’nin tanrı kapısındaki zarflı tablet(ler)inin deri bir torba içine konup, Aşşur-şamşi’ye şahitler önünde teslim edilmesini ve kendisinin bulunduğu yere getirilmesini, bir diğer mektubunda (AKT III 84) ise; Tanrı Kapısı’nda, šiliānum’da bulunan zarflanmış tabletin görülmesini, Aşşur-řab ve Enna-Su’en’e ait tabletin çıkarılmasını, deri torba içine konduktan sonra mühürlenip, Hašta-ilı veya Šamaš-rē’üm’a emanet edilmesini ve tabletin kendisinin bulunduğu yere getirilmesini istemektedir. Belgelerden içine tablet konulan bu eşyanın formu hakkında bir bilgi edinmek mümkün olmamaktadır. Ancak bu eşyanın deriden yapıldığı ve belgelerin içine konulmasından sonra mühürlendiği anlaşılmaktadır.

Zurzum: CAD Z: 167b’de ve J. G. Dercksen tarafından “Keçi kılından yapılmış çift taraflı çuval” olarak belirtilen (Dercksen 274) zurzum için L. G. Gökçek, keçi kılından yapılmış bir tür “heybe” olduğu fikrini ileri sürmekte (Gökçek, 69), K. R. Veenhof ise “kese; torba” manasını uygun görmektedir (KT V 175). BIN 4, 218’de tamalakkum ile birlikte geçen zurzum’un, yine bu metindeki “1 adet zurzum tablet-kabı” ifadesine istinaden, tabletlerin muhafazasında da kullanıldığı anlaşılmaktadır. Eski Asurca metinlerden formu hakkında bir bilgi edinilememesine rağmen, bir Nuzi metninde 2 mina ağırlığındaki keçi kılından yapıldığı ve çok büyük olmadığı ifade edilmektedir (Veenhof, Aspects 8). Eski Asurca metinlerde tek bir yerde tabletlerle ilgili olarak kaydedilmiş olması, tüccarların

bu kabı tabletlerin taşınması veya saklanması çok fazla tercih etmediklerini ortaya koymaktadır.

Sonuç olarak; Asurlu tüccarlar hem Asur ile Anadolu arasında hem de Anadolu içindeki sevkıyatlarda mallarının sağlam ve sorunsuz bir şekilde gidecekleri adreslere teslimine özen göstermekte, ürünleri özelliklerine göre farklı materyaller kullanarak paketlemekte ve sevk etmekteydiler (Gökçek, Kültepe 59-70). Ticarî mallar kadar önemli olan ve evlerin maknakum, maşşartum ve hurşum olarak adlandırılan özel bölümlerinde itina ile muhafaza edilen yazılı belgelerin korunması ve sevkıyatı için de farklı seçeneklerin bulunduğu tespit edilmekte, tüccarların özellikle ahşap ve kilden yapılmış kapları kullandıkları anlaşılmaktadır. Belgelerden, tüccarların öncelikle büyük ve küçük boyutları da bulunan, kilden olanlara nazaran hem daha hafif hem de taşıma esnasında kırılma riski daha az olan ahşaptan yapılan tamalakkum'u kullandıkları, ikinci olarak ise yine büyük ve küçük formlara sahip, bazen deri ile kaplandığı bilinen, ağzı kapatıldıktan sonra muhtemelen saz'dan yapılmış biriple de bağlanan ve bu şekilde içindeki eşyanın taşınması esnasında güvenliği artırılan şiliānum'u tercih ettikleri anlaşılmaktadır. Ayrıca, deri ile kaplanması sebebiyle şiliānum'un da ahşaptan yapılma ihtimali göz ardı edilmemelidir. Bu iki kabın dışında, daha az tercih edilmekle birlikte hurşianum, keçi kılından yapılan zurzum ve deriden yapılan maşku ile Eski Asurca metinlerde ilk defa görülen ve deri ile kaplandığını düşündüğümüz maşkanum ve pirsun tabletlerin saklanması için kullanılan diğer kaplar olarak çivi yazılı metinlerde karşımıza çıkmaktadır. Bu kapların formları hakkında filolojik kaynaklar net bilgi vermezler, ancak K. R. Veenhof'un da temas ettiği üzere (KT V 174), arşiv odalarında yanık ahşap parçalar üzerinde dikdörtgen yığınlar şeklinde ele geçen tabletlere istinaden, en azından tamalakkum'un ahşaptan ve dikdörtgen bir şekli olduğu kabul edilebilir. Ayrıca, metinlerde iç içe konmuş kaplardan bahsedilmesi; şiliānum'un tamalakkum'dan, tamalakkum'un da hurşianum'dan büyük olduğunu göstermektedir. Bunların yanında metinlerde bu kapların alınıp-satıldıklarına dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Her türlü masrafı kaydeden tüccarların, değerli eşyalarını saklamak ve taşımak için sıklıkla kullandıkları

bu kapların fiyatlarından bahsetmemeleri ilginçtir. Metinlerin bu husustaki sessizliğinin sebebi, muhtemelen yerel atölyelerde üretilen bu tür kapların Anadolu pazarlarında kolayca bulunabilmesi ve fiyatlarının da ucuz olmasıdır. ■

Kaynakça

- * Yrd. Doç. Dr. ASÜ, FEF, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.
AKT 2: Bilgiç, Emin – Bayram, Sebahattin. Ankara Kültepe Tabletleri. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1995.
AKT 3: Bilgiç, Emin - Günbatı, Cahit. Ankaraner Kültepe – Texte III FAOS Beiheft 3, Stuttgart: 1995.
KT V: Veenhof, Klaas R. Kültepe Tabletleri. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2010.
Gökçek, L. Gürkan. "Kültepe metinlerine Göre Ticari Malların Paketlenmesi", Archivum Anatolicum 8/1 (2005): 59-75.
Özgüç, Nimet. Kültepe-Kaniş/Neşa, Yerli Peruva ve Aşşur-imitti'nin Oğlu Assur'lu Tüccar Uşur-şa-İstar'ın Arşivlerine ait Kil Zarfların Mühür Baskıları. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2006.
Özgüç, Nimet-Tunca, Önhan. Kültepe-Kaniş, Mühürlü ve Yazıtlı Kil Bullalar. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2001.
Veenhof, Klaas R. Aspects of Old Assyrian Trade and Its Terminology, SD 10, Leiden: 1972.
Veenhof, K. R. Mesopotamia, The Old Assyrian Period, Orbis Biblicus et Orientalis 160/5, Freiburg-Göttingen: 2008.

Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda Asur ve Anadolu'da Kadın

Sami toplumlarda görülen “satin alma” diye adlandırılan ve Asurluların benimsemiş oldukları evlilik sisteminin Anadolu'da izleri görülmemektedir. Mezopotamya'da uygulanan Şeriqtum (çeyiz) ve Tirhatum (başlık) gibi paralardan bahsedilmemektedir. Ayrıca bu dönemde Anadolu'da tek eşliliğin hâkim olduğu anlaşılmaktadır | Sabriye YALÇIN*

Anadolu en eski çağlardan beri birçok medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Bu ev sahipliğini yer altı, yer üstü kaynaklarının zenginliğine ve geçiş güzergahlarında olmasına borçludur. MÖ ± 1974 ile 1719 yıllarını kapsayan bu devre Anadolu için Asur Ticaret Kolonileri adı verilmiştir. Sözü edilen bu devirle ilgili Asur ve Anadolu hakkındaki bilgileri o dönemde Anadolu'da Asurlular tarafından kurulmuş olan birçok ticaret merkezinin bağlı olduğu bugünkü Kayseri/Kültepe eski adıyla Kaneş/Kaniş'den çıkarılan çivi yazılı belgelerden edinmekteyiz. Bu ören yerinde kazılar sonucu çıkarılan yaklaşık 23.000 kil tablet içerik olarak genellikle ticaretle ilgilidir. Fakat bu tabletlerde az da olsa Anadolu'nun sosyal, siyasi, kültürel, ekonomik yapısıyla ilgili bilgiler de bulunmaktadır.

Ticari Alanda Kadın

Bugüne kadar bulunmuş olan Kaniş-Karum belgelerine göre; burada görev yapan tüccarların eşleri

Asur'da başta dokumacılık işlerinde olmak üzere, çeşitli mallar üretmişler, bunları bizzat pazarlamışlardır. Anadolu'da kentleri dolaşarak ticaretle uğraşan koca ve kardeşlerinin bir ortağı gibi Asur'daki her türlü ticarî ve hukukî işlerini yürütmekten başka, kocalarının gelir ve giderlerini yakından izleyerek, kontrol etmişlerdir. Her ne kadar bu belgeler Anadolu'da bulunmuş olsa da doğal olarak söz konusu edilen kadınlar ve Mezopotamya'da yaşayan insanlar ile ilgilidir.¹ Anadolu kadını ticaretin içinde aktif rol oynamaktadır. Bunlardan en önemlisi o dönemin meşhur tüccarlarından biri olan Bayan Madawada'dır. Bir Asurlu ile evli olduğu düşünülen bu bayan MÖ 1875 ve sonrasında ticari hayatta etkin bir şekilde yer aldığı belgelere yansımaktadır. Bu bayana ait metinlerde köle

*ASÜ, FEF, Tarih Bölümü IV. Sınıf Öğrencisi

1 Cem Karasu, “Çivi Yazılı Belgelere Göre Eski Anadolu Kadını Hakkında Bazı Gözlemler”, Ç. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı 3, c.15, Ankara 2006, s.46.

satın aldığı, yerlilerle faizle borç ve hububat verdiği, hububat verirken ve alırken kendi ölçü kabını kullandığını anlaşılmaktadır. Bulunan belgelerde Anadolu kadınının mülkiyet hakkına da sahip olduğu anlaşılmaktadır. Alıcı ve satıcının Anadolu'nun yerli halkından iki bayan olduğu Şapiastu'nun, Walhusna'nın evini aldığı ve herhangi birini bu satışa müraz etmesi durumunda 5 mina, yani yaklaşık 2400 gr gümüş ödeyeceği kayıttır.² Anadolu'da bira yapımı, alımı ve satımı genel anlamda kadının elindedir. Ayrıca bir kadının köle alma ve satma hakları da vardır. Farklı bir örnek olarak Karadok'a'da doğmuş olan ve rahmetli edilen Asurlu Bayan İstar-Başı, Asur şehrindeki erkek kardeşi Puşur-İstar'a mektup yazarak, emiş toki işleri hakkında izahat vermiştir. Farklı bir tablette Bayan Hattitum da biraderi Enlil-bani'ye yazmış bulunmaktadır. Öyle ki bu kadın adına gönderilmiş bir altı iş mektubu bulunmuştur. Başka bir mektup ise Asurlu meşhur tüccarlardan Puşu-kinin yazdığı olan kız Ahaha'nın vekili Assur-Muttabile gönderdiği mektuptur. Bu mektuptan Ahaha'nın rahatsız olduğu halde ticaretle uğraştığı anlaşılmaktadır. Yalnız bir senette huzura sadece 2/3 mine ve 2 sekel gümüşü ödünç alma karşılığında rehın olarak biriktirilir. Borç ödenmediği takdirde borçlu olan kişiyi esir olarak satılacağı yazılmıştır. Verilen bu vesikalarla ve çıkarılan örneklerden anlaşıldığı üzere kadınlar Anadolu'da ve Asur'da o dönemde ticaretle aktif rol oynamışlardır. Eşlerine ve kardeşlerine yardım etmişlerdir. Ayrıca mülkiyet hakları olduğu da anlaşılmaktadır.

1.2.2. Siyasi Alimlerin Kadın

Bu tarihlerde Anadolu kadınının en üst seviyede itibatım olarak gören kraliceler temsil etmektedir. Anadolu'nun farklı şehirlerinin kralicelerinden bahseden ifadeler bulunmaktadır. İsimleri bilinmeyen bu kraliceler bazen kralla beraber bazen de tek başına anılmaktadırlar. Tabletlerde ismi geçen en önemli kraliçe Kaneş kraliçesidir. Bu kraliçe o dönemin önemli tüccarlarından biri olan Asurlu Puşekin'e kaçakçılık yaptığı gerekçesiyle tutuklatılmıştır. Ayrıca Anadolu'nun farklı yerlerinde bulunan Luhuzi'niya, Harama ve Şahşua kentlerine kaçakçılığın önlenmesi hususunda mektuplar

göndermiştir.⁵ Kültepe metinlerinde müstakil olarak hüküm süren kadın beylerden bahsedilmektedir.⁶ Kraliçeler ayrıca kralın yanında ülke meselelerinde söz sahibi bayanlar olarak da karşımıza çıkarlar. Anadolu bir ailenin satışında, yerli halk için son derece önemli olan dini günlerde, saray tarafından tutuklanan Asurlu tüccarların serbest bırakılması için yapılan görüşmelerde kadınların söz sahibi oldukları anlaşılmaktadır.⁷ Ayrıca bu kraliçelerin emrinde yerel görevliler de bulunmaktadır. Bulunan bu tabletlerde kraliçelerin ayrıca ticaretle uğraştıklarını düşündürecek ifadeler de yer almaktadır.

Asur Ticaret Kolonileri Çağında Aile Hukukunda Kadın: Evlenme, Boşanma ve Vesayet

Kültepe ören yerinde kazılar sonucu çıkarılan kil tabletlerle ilgili metinlere bakıldığında aile müessesesinde kadınlarla ilgili olarak nişanlanma, evlenme, boşanma ve vesayet gibi konulardan bahsedilmektedir. Evlenme vesikaları sayıca boşanma vesikalarından daha az ele geçmiş bulunmakla beraber, evlilik hayatının ve hukukunun esaslarına ait daha mühim kayıtları bunlar ihtiva etmektedir. Boşanma vesikaları diğerlerinden daha az kalıplaşmış bir vaziyet arz etmektedir.⁸ Asurlu tüccarların yerlilerle evlenme mukavelelerinde önceden verilen bir paradan söz edilmemekte, yalnızca ayrılma durumunda beşer mina gümüş ödeyecekleri kaydedilmektedir.⁹ Evlilik müessesesinin ilk adımı olan nişanlanmayla ilgili belgelerde kızların küçük yaşta nişanlandıklarına dair bilgiler bulunmaktadır. Bunlardan biri; Puşekin adlı bir Asurlu amcalarının adına ticaret yapmak için Anadolu'ya gelmiştir. Puşekin Asur'da oturan Lamassi ile haberleşmekte idi. Lamassi'nin Puşekin'e gönderdiği mektuplarda ticaretle ilgili bilgilerin yanında ilave ettiği pasajlarda yetişmesine (büyümesine) gayret ettiği şahartum (kız) hakkında bilgi vermektedir. Devam eden mektuplarda Puşekin'e "Kız büyüdü ve buna göre buraya Asur şehrine gelmekle bize şeref bahşet ve kızı Tanrı Assur'un kucığına koy" demektedir. Bayan Lamassi farkı bir mektupta Puşekin'e farklı bir biçimde yaklaşmaktadır. Lamassi Puşekin'nin verdiği sözü tutma-

5 Kinal, agm, s.356.

6 Hüseyin Sever, "Kültepe Tabletlerinin Anadolu Tarihi ve Kültür Tarihi Bakımından Önemi", DTCFD, Sayı 35, s.247-256.

7 Kuzuoğlu, agm, s.369.

8 Emin Bilgiç, "Hititlerden Önceki Anadolu Halkının Evlilik Hukukunun Orijinal Tarafları", AÜDTCF Dergisi, c.IX, Sayı 1-2, Ankara 1951, s.230.

9 Kinal, agm, s.359.

2 Remzi Kuzuoğlu, "Asur Ticaret Kolonileri Çağında Anadolu Kadınına Genel Bir Bakış", Uluslararası Multidisipliner Kadın Çalışmaları Dergi Kitabı (13-16 Ekim 2009), c.4, s.396.

3 Füzuran Kinal, "Eski Anadolu'da Kadınların Mevayı", Belleten, İstanbul 1995, Sayı 79, c.XX, s.357.

4 Kinal, agm, s.356.

Bir Hitit vazosu üzerinde Anadolu kadını, Aktüel Arkeoloji, Sayı 7, 2008, s.65

ması durumunda ortaya çıkabilecek hoş olmayan bir takım sonuçlardan korumak ister gibi bir tavır takınmıştır. Puşekin'in Anadolu'da bulunan arşivinde şu ana kadar sözü edilen genç kızla ilgili farklı bir belge ortaya çıkmamıştır.¹⁰ Farklı bir metin ise ikisinin de Asurlu olduğu bilinen Ahu-wabar ve Zuba'ya ait adli bir protokoldür. Bu belgede davacı Ahu-wabar dava edilen ise Zuba'dır. Ahu-wabar Zuba'yı mahkeme önünde kız kardeşiyle evlenmeye davet etmiştir, çünkü kız kardeş artık büyümüş, evlilik çağına gelmiştir. Bu adli belgeden anlaşılacağı gibi Ahu-wabar'ın bu zorlaması kız ile erkeğin daha küçük yaşlarda iken söz verilip nişanlandığını açık olarak ortaya koymaktadır. Bu belgede erkeğin nişandan vazgeçmesi yeterli gelmiştir. Bulunan tabletlerde nişan akdiyle ilgili bir belge ele geçmemiştir. Buradan anlaşılacağına göre nişan evlilik gibi yazılı değil sadece aileler arasında akdedilmekle gerçekleşmekteydi.¹¹ Anadolulu bir erkekle Asurlu bir kadının evlendiğine dair bilgi sadece bir belgede görülmüştür. Kaniş'ten, Asur'da oturan Şimat-İstar'a yazılmış olan mektupta, "Annenin on yıldır bir Anadolulu ile evli olduğunu ve o Anadolunun evinde oturduğunu işitmedin mi?" ifadeleri geçmektedir. Asur'dan Anadolu'ya ticaret için gelen Asurlu erkeklerin Anadolu'nun yerli halkından biriyle yeniden evlendiğine dair belgeler bulunmuştur. Bu gibi durumlarda Asur'da bulunan ilk eşinden genellikle aşşatum "eş, zevce" olarak söz edilirken, Anadolu'daki eşinden ise amtum "kadın hizmetçi" şeklinde bahsedilmektedir. Kadın eğer iki ya da üç yıl içinde çocuk sahibi olamazsa, o zaman meşru eşi kocası için bir kadın köle satın almaktadır, fakat bir çocuk elde eder etmez bu esir satılmıştır. Laqipum ile Hatala'nın evlilik sözleşmesinde, Laqipum'un Asur'da bir qadiştum ile evlenebileceği ve kadının iki yıl içinde çocuk sahibi olmazsa eşine cariyeye alacağı kaydedilmiştir. İstar-Lamassi ile Puzur-İstar'ın evlilik sözleşmesine göre ise kadının üç yıla kadar çocuğu olmadığı takdirde Puzur-İstar cariyeye satın alabi-

lecektir. Bu belgeler bize bir kadının çocuğu olmadığı takdirde eşinin ondan ayrılmayı düşünmediğini göstermesi açısından da önem arz etmektedir.

Sami toplumlarda görülen "satın alma" diye adlandırılan ve Asurluların benimsemiş oldukları evlilik sisteminin Anadolu'da izleri görülmemektedir. Mezopotamya'da uygulanan Şeriqtum (çeyiz) ve Tirhatum (başlık) gibi paralardan bahsedilmemektedir. Ayrıca bu dönemde Anadolu'da tek eşliliğin hâkim olduğu anlaşılmaktadır. Anadolulu kadının Asurlu bir tüccarla evlenmesiyle ilgili vesikalarda "başka bir eş alamaz" şartının konulması bu durumu açıkça göstermektedir. Asurlu bir tüccar ile yerli bayanın evlenmesine dair yapılmış olan sözleşmede de aynı şartı görmekteyiz. Yine bu konuyla ilgili olarak hür bir yerli kadının bir Asurlu tüccarla evlenmesine ait olan bir vesika ile iki Asurlunun birbirleriyle evlenmesine ait olan farklı bir vesikada yine aynı emare geçmektedir. Bir evlilik sözleşmesine bakacak olursak "(Bay) Abarasna (Bayan) Kulsia ile evlendi. Ev her ikisininindir. Fakirleşirlerse, zenginleşirlerse her ikisi için(dir). Eğer Abarasna Kulsia'yı bırakırsa evi her ikisi taksim edecekler. Öldükleri zaman evi Histahsusar ve Barua alacaklar..." denmektedir.¹² Belgelerden anlaşılacağına göre iki eş arasında boşanma gerçekleşirse elde edilen mal ve para eşit olarak paylaşılacaktır. Bulunan metinlere göre boşanmalarda iki taraf birbirine eşit olarak görülmektedir. Boşanma olduğunda kadın erkek her ikisi de elde olan parayı ve malları mahkeme önünde eşit şekilde paylaşmışlardır. Ayrıca kadın isterse çocukları kendi yanına alabilmiştir. Çocukların masrafları için erkekten belli bir miktar aylık para alınmıştır. Bir boşanma belgesinde Şakriuswa, Aşşur-taklaku'nun karısıdır. Karı ve koca boşanmışlardır. Taraflardan biri

¹⁰ Kemal Balkan, "Eski Asur ve Anadolu'da Kızların Çocuk Yaşında Nişanlanması", Belleten, Türk Tarih Kurumu Yayınları, c.LI, Sayı 200, Ankara 1987, s.418.

¹¹ Balkan, agm, s.420-421.

¹² Bilgiç, agm, s.233.

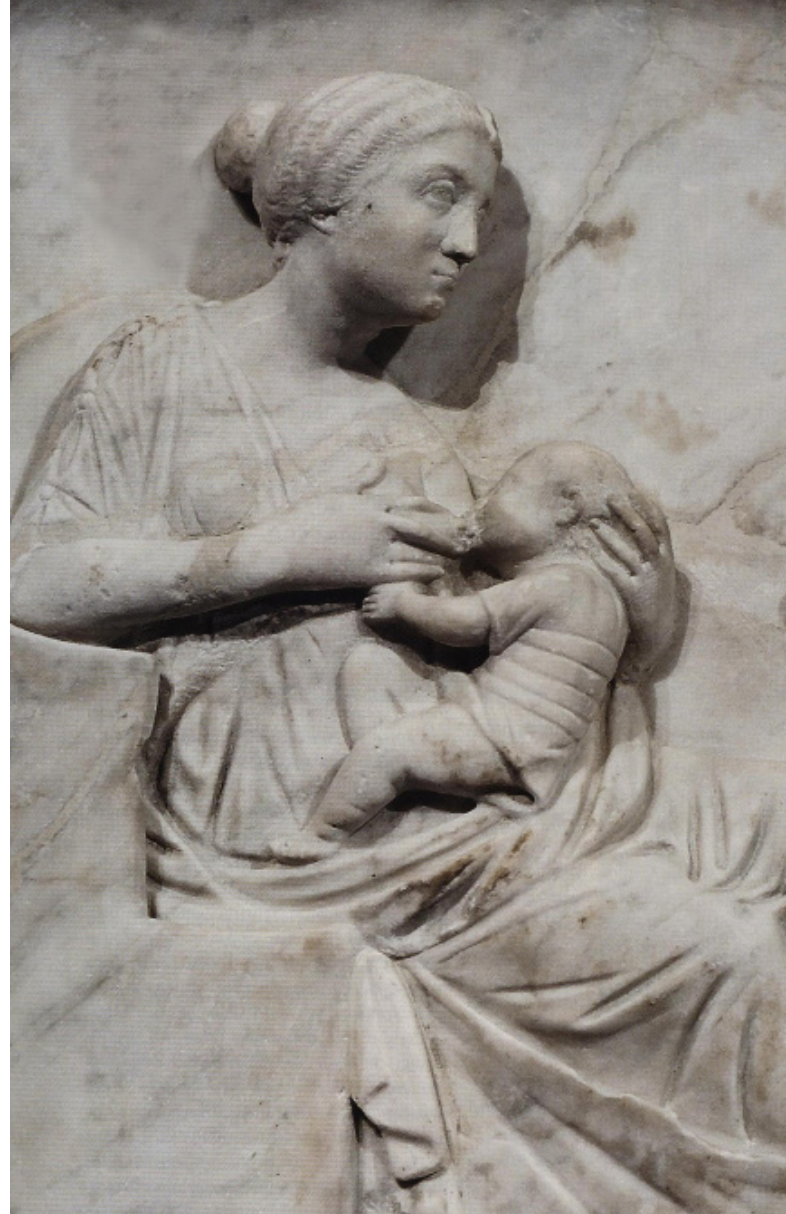
diğerine herhangi bir şey için hukuki itirazda bulunmayacaktır. Şakriuşwa ister Anadolu bir erkeğe ister tüccara (Asurluya) kendi gönlünün istediğine gidecek ve Aşşur-taklaku gönlünün istediği zevceyi alacaktır. Kimse kimseye herhangi bir şey için hukuki itirazda bulunmayacaktır. Bu belgeden anlaşıldığına göre boşanma şahitler önünde gerçekleştikten sonra iki taraf da birbirlerine herhangi bir müdahalede bulunamamaktadırlar.¹³ Bulunan metinler Anadolu kadınının boşandıktan sonra nafaka aldığı ortaya koymaktadır. Bu hususun geçtiği metin şöyledir; “Wahşuşana karumunun yetkilileri kararı verdi ve Pilah-iştar’ın kararı Agia’nın kızı Tatana burada alıkonmuştur. Anadolu’yu terk etmeyecektir. Pilah-iştar Kaniş’e gidinceye kadar onun babasının ailesi, onun mobilyalarını göndermemişlerdir. Her ay 8’er minalık kırık bakır, onun yiyeceği, yağı ve yakacak odunu olarak, Pilah-iştar karısı Tatana’ya verecek, ayrıca her sene kumaş verecek. Karumun kararı ile ilgili zarfı tabletin nüshası olan bu notu zarflı tablet ile Wahşuşana’ya bıraktım.” Buradan anlaşılacağı üzere aylık 82’şer mina kırık gümüş, yıllık kumaş günümüz nafakasına karşılık gelmektedir. Boşanma gerçekleştikten sonra tıpkı erkek gibi kadın da gönlünün istediği kişiyle tekrar evlenebiliyordu. Ayrıca boşanma gerçekleştikten sonra kadına da erkeğe de itiraz hakkı tanınmamakta, itiraz edildiği takdirde ceza gibi şartlar konulmaktadır.

Kölelik Müessesesinde Kadın

Asur Ticaret Kolonileri Çağında kölelik sosyal hayatın en alt tabakasını oluşturmaktaydı. Bu tabakada toplumun bir parçası olan kadından da söz etmek gerekmektedir. Bulunmuş olan Kültepe Tabletleri kölelikle ilgili birçok belge içermektedir. İki Asurlu arasındaki kadın kölenin satışı ile ilgili bir kontrat olup satın alan Asurlu kadın satış sonrası anlaşmazlık olması durumunda satış bedelini aynen ödemesi şartı koşulmuştur. Farklı belgelerde kadın kölelerle ilgili farklı bilgiler verilmektedir. Bu bilgiler arasında kadın kölenin erkek köleden daha ucuz olduğu görülmektedir. Bunun sebebi ise erkek kölenin işi gücünün daha fazla olmasıdır. Yine tabletlerden anladığımız bilgilere göre ücreti ödenmiş köleler hiçbir şekilde itiraz hakkına sahip değildirler. Kölelik müessesesi dışında ailenin tüm fertlerinin alıkonulması gibi durumlarla da karşılaşmıştır. Bunun sebebi ise borç alan kişinin önceden imzalamış olduğu senede göre borcunu ödememesi

durumunda alıkonulmayı kabul edilmesidir. Borcunu ödeyemeyen borçlu ailesinin fertleriyle alıkonmuştur. Ayrıca kadınlar din hayatında da aktif rol oynamaktadırlar. Kadınlar arasında rahibe sınıfı olduğu görülmektedir. Ticari, siyasi, ekonomik ve sosyal birçok alanda kadın söz hakkına sahiptir. Siyasi alanda bazen kralın yanında yer alıyorlar bazen de tek başına müstakil olarak hüküm sürebiliyorlardı. Asurlu kadınlar Anadolu’da köle satın alma hakları vardır. Ekonomide söz hakkına sahiptirler. Ticaret yapabiliyorlar, borç alıp verebiliyorlardı. Ayrıca mahkemeye çıkabilir, birini mahkemeye verebilir ve şahitlik yapabilirlerdi. Din hayatında da rahibe sınıfında yer alıyorlardı. Evlenme boşanma gibi aile ile ilgili meselelerde kadın ve erkek eşitliği vardı¹⁴ ■

14 Bu makalede kullanılan görseller *Aktüel Arkeoloji* Dergisinden derlenmiştir

13 Kuzuoğlu, agm, s.369.

Ve Bugün Umay Ana

Umay günümüzde Konya'daki yaşlı kadınlar tarafından, "Umaç gelecek, sizi götürecek" şeklinde ifade edilerek çocukları susturmak ve korkutmak amaçlı kullanılmaktadır. Bu Kara Umay'dır. Umay meselesinde Türk mitolojisinde sıkça karşılaştığımız doğum ve ölüm dikotomisine rastlamaktayız. Bu dikotomi karşımıza yukarıda da bahsettiğimiz gibi Umay (yaşam, iyilik) ve Kara Umay (ölüm ve kötülük) kavramlarıyla çıkmaktadır | Halil Can AKGÜN*

Tanrıça ya da dışı ruh olarak adlandırılan Umay'ı tanımadan önce Türk mitolojisinde belirgin bir erkek-kadın ayrımının bulunmadığını, Türklerde tek tanrılı bir inanç sisteminin hâkim olduğunu ve cinsiyet farklılığının dışarıda kaldığını söylemeliyiz.¹ Bu sebeple Türk mitolojisinde görülen dişil varlıkları birer tanrı olarak değil, doğa kültürünün kendisi olan Mitolojik Ana'nın türevleri olarak değerlendirmeliyiz. Umay; Köl Tigin, Bilge Kağan ve Tonyukuk yazıtlarında kadın ilah olarak anılmaktadır.² Umay meselesi hakkında birçok makale yazılmış fakat fikir ayrılıkları ve farklı ritüellerin uygulanması ve işlevselliği sebebi ile kesin bir sonuç ortaya konulamamıştır.

Umay ana dışı olarak betimlenmiş olup iyilikler yapar ve doğacak çocukları belirler. Üç boynuzu olan Umay, beyaz elbiseli ve yere kadar uzanan beyaz, gümüşten saçları vardır. Görünümü yaşlı olmayıp orta yaşlıdır ve kuş kılığına bürünebilir. Yaşam ağacının sahibidir ve çocukları korumakla birlikte yeryüzüne bereket dağıtır, etrafına ışık saçar. Kimi zaman kızarak insanları korkutabilir. Çocuğu olmayanlar kendisine kurban adarlar. Gökyüzünde yaşayan Umay, bazen yeryüzüne iner. Yanında bir kuğu veya zarif bir at ile betimlenen Umay, hamile kadınları ve yavru hayvanları korur. Umacı (Omacı, Hommu, Humu, Umu, İmı veya Moğollarda Omısı) gibi hayali varlıklar kendisi tarafından gönderilir.

Umay hakkındaki ilk bilgiler aslında yazıtlardan edinilmiştir. Tanrıça veya dışı ruh Umay Tonyukuk yazıtında: "Tengri Umay ıduk yer sub basa berti erinç neke tezerbiz", "Tanrı Umay kutsal yer su onlara zafer verdi, niye kaçarız".³ Bu ifadelerde Tonyukuk'un verdiği cevapta Umay zikredilmektedir. Buradan tanrıça Umay'ın zafer tanrısı olduğu anlamı da çıkarılabilir. Ayrıca Kültigin yazıtında ise "Bilge hakan babam hakan öldüğü vakit küçük kardeşim Kül Tegin yedi yaşında idi. Umay gibi anam hatun sayesinde küçük kardeşim Köl Tigin er-kahraman adını aldı" ifadesiyle anasını, çocukları koruyan Umay'a benzetmiştir.⁴ Umay isminin birtakım kaynaklarda erkek karakterler tarafından kullanılması bu durum karşısında şaşırtıcı olsa da Türk kültüründeki ad verme geleneği ile ilgili olarak bir ismin bazen anlamı dolayısı ile bir erkeğe veya bir kadına verilebileceği gerçeğini

de göz önünde bulundurmak lazımdır. Kaşgarlı Mahmud'un Umay kelimesi hakkındaki ifadesi de dikkat çekmektedir. Bu Türk-İslâm bilginine göre "Umay kadın doğurduktan sonra çıkan son'dur. Kadınlar Umay'ın yardımıyla doğum yapar. Umay'a tapılırsa oğul olur derlermiş".⁵ Buradan da anlıyoruz ki, Müslüman Türkler arasında da Umay yaygın bir şekilde işlevselliğini korumuştur

* ASÜ, FEF, Tarih Bölümü II. Sınıf Öğrencisi.

1 Yaşar Çoruhlu, Türk Mitolojisinin Ana Hatları, Kabcacı, İstanbul 2014, s.40.

2 Muharrem Ergin, Orhun Abideleri, Boğaziçi, İstanbul 2014.

3 Fuzulî Bayat, Türk Mitolojik Sistemi c.2, Ötügen, İstanbul 2007, s.49.

4 Abdülkadir İnan, Eski Türk Dini Tarihi, Kültür Bakanlığı, İstanbul 1976, s.24.

5 Celal Beydilli, Türk Mitolojisi, Ansiklopedik Sözlük, Yurt Kitap, Ankara 2005. s.79.

Devadari'ye göre Moğollarda Uma (Umay) hatun kültü vardı; savaşa hazırlanırken Uma Hatun'a kurban sunarlardı.⁶ Bir bebek yapıp çadırda saklardı. Buna baksı dedikleri bir kadın hizmet ederdi. Bu kadın, Alp Kara Arslan soyundan. Bu verilerden Umay'ın sadece Türklerde değil Asya'daki diğer kavimler arasında da bir işlevi olduğunu anlıyoruz. Abdülkadir İnan "Eski Türk Dini Tarihi" adlı eserinde aynen şunları aktarmaktadır: "Katanov tarafından toplanıp Radloff'un 'Türk Halk Edebiyatı' adlı eserinin 9. cildinde yayınlanan Sağay

metinlerinde Umay (Imay) üç yerde geçmektedir. Bir metinde şaman davulundaki resimler izah edilirken, iki kayın ağacının resmi hakkında şöyle denilmektedir: "Biz bastap ülgen adamnang töreende İmay ice-meng kada tüstür bu iki kazıng".⁷ Katanof, bu metindeki İmay'm Umay, Ülgenin Şamanistlerin iyi tanrılarında biri olan Ülgen ve "adam" kelimesinin "atam" olduğuna dikkat etmemiş ve şöyle tercüme etmiştir: "İlk başta aziz Âdemden türediğimiz zaman bu iki kayın ağacı anamız Havva ile beraber gökten düşmüş (ınmış)tır". Abdülkadir İnan metnin yanlış tercüme edildiğini ve doğrusunun şu şekilde olması gerektiğini söylemiştir: "İlk başta Ülgen atamızdan türediğimiz zaman bu iki kayın ağacı Umay ana ile beraber (gökten) inmiştir".⁸

Naumov ise Troşçanski'nin bir eserine yaptığı eklemede "Yakutların inançlarına göre Ogo İmita denilen bir ruh vardır. Ve "Çocuk İmı'sı" demektir. "İmı" bir kuş şeklinde çocuğun başı üzerinde öter ve bununla çocuğun neslinin bereketli olacağını haber verir". Pekarski'nin izahına göre "İmı" kelimesinin başka bir anlamı da "korunma silâhı, tılsım, muska" demektir. Yakut mitolojisindeki bu "İmı" ruhunun Umay olduğu muhakkaktır. Eski Umay'ın yerini Yakutlarda Ayısıt almıştır.⁹

Türlere ait yazıtlarda Umay'ın işlevinin daha geniş olduğu bilirse de günümüzde kadınları ve çocukları koruyan bir ruh biçimini almıştır. Güney Sibirya ve

Eski bir kurganda bulunmuş Umay tasviri

Altay Türklerinin inançlarına göre Umay, her zaman çocuklarla beraberdir. Umay çocuğun yanından ayrıldığında ise çocuk hastalanır. Umay'ın çocukla beraber olmasının işareti ise çocuğun uykusunda uyumasıdır. Buna örnek olarak günümüzde bebeklerin uykularında gülmelerine "meleklerin onunla konuştuğu" şeklinde ifade edilerek aslında Umay kastedilmektedir.¹⁰ Umay meselesi ile ilgili geniş bilgi veren Seyidov ise Umay'ı güneş ve dişil unsur olan yer ile ilişkilendirmektedir. Kutsal yer olarak kastedilen Ötüken'in Türk topluluklarına yardım etmesi gibi Umay da Türk halklarını koruyan ve onlara kut veren bir tanrıçadır. Yaşar Çoruhlu ise Seyidov'un Sarıkız benzetmesini Umay'ın güneşle ilişkilendirilmesinden bazı Türk halklarında Sarıkız da denilmesinden şu şekilde bahsetmektedir:

"Bazı Türk topluluklarında Umay'a Sarıkız denilmesi çok ilginçtir. Çünkü Balkesir'de Kazdağı yöresindeki Türkmenler arasında anlatılan Sarıkız efsanesine açıklık getirmektedir. Sarıkız ismi sarışın olan bir kıza değil Umay'ın korumasında olan bir kıza atıfta bulunuyor olsa gerek. Bu bakımdan 'Sarı Gelin' türküsündeki gelin sözcüğü, sarışınlığa değil muhtemelen güneşle ilişkilendirilen, çocukların ve kadınların koruyucusu Umay'a işaret etmektedir."¹¹ Bu durum, Umay meselesinin daha karmaşık bir hâl almasına sebep olmuştur. Diğer yandan bazı topluluklarda Umay, ateş ruhu veya ölüm meleği olarak kabul görmüştür. Aynı zamanda bu ateş ruhu ve ölüm meleği olan Umay, Kara

6 İnan, age, s.25.

7 İnan, age, s.28

8 İnan, age, s.28.

9 Çoruhlu, age, s.43

10 Bayat, age, s.51.

11 Çoruhlu, age, s.43.

Umay olarak da adlandırılmıştır. Umay kültü, Yakutlarda yerini zamanla Ayısıt adı verilen ruha bırakmıştır. Aynı zamanda Kara Umay, yani günümüzde Al karısı ve Albastı olarak bilinen iki farklı Umay meselesi vardır. Kara Umay ise çocukları öldüren Umay tipi olarak bilinir. Bu anlayış genellikle Altay kavimleri arasında yaygındır. Umay günümüzde Konya'daki yaşlı kadınlar tarafından Fuzuli Bayat'ın aktarmasına göre "Umac gelecek, sizi götürecektir" şeklinde ifade edilerek çocukları susturmak ve korkutmak amaçlı kullanılmaktadır.¹² Tabii ki de bu Kara Umay'dır. Umay meselesinde Türk mitolojisinde sık sık karşılaştığımız doğum ve ölüm dikotomisine rastlamaktayız. Bu dikotomi karşımıza yukarıda da bahsettiğimiz gibi Umay (yaşam, iyilik) ve Kara Umay (ölüm ve kötülük) kavramlarıyla çıkmaktadır. Kukla ve bibloyu andıran bu tasvir çoğu kez beşik içerisinde yer alır. Bu tasvir çocuk öldüğünde veya hasta olduğunda davet edilen Kam'ın yanına getirilir. Umay'ın Farsçadaki karşılığı ise "Hüma" veya "Hümay" dır.¹³ Eski Türkler bu kuşu Kumay kuşu olarak tesmiye ederlerdi/adlandırırlardı. Hint Okyanusu adalarında bulunan güvercin büyüklüğünde, zümrüt yeşili kanatları olan, kemikle beslenen, üzerinden geçtiği kimselere zenginlik ve mutluluk getireceğine inanılan masal kuşu, devlet kuşu anlamına gelir. Felekler ve burçlar arasında dolaşır, hatta Tanrı'ya kadar gidip gelebilir. Yunus Emre bir şiirinde şöyle söylemiştir:

"Ne erenler geldi geçti, bunlar yurdu kaldı göçtü,
Pervaz vurup Hakka uçtu, Hüma kuşudur, kaz değil"¹⁴

Orta Asya'da Çulışman ırmağı yakınlarında bulunan Kudirge kurganlarının Kök Türklerle ilgili olan katlarında bulunan tasvir, araştırmacılara göre Umay'ı betimlemektedir. Bu tasvirde ortada kürklü bir kişi vardır. Bağdaş kurmuş, ellerini önünde kavuşturmuştur. Kulaklarından uzun küpeler sarkmakta, başında sivri ve üç dilimli bir başlık bulunmaktadır. Solunda yine kendisi gibi kürklü ve küpeli bir kimse oturmaktadır. Bunların sağında üç atlı atlarından inmiş, kadının karşısında diz çökerek ona saygı göstermektedirler. Atlarından inmiş atlıların arkasında da büyük boyutta çizilmiş bıyıklı bir kişi vardır. Kimilerine göre küpeli ve kürklü olan kadın Umay'ı tasvir etmektedir.

Ama bu küpeli kişinin erkek olması da muhtemeldir. Çünkü Kök Türkler zamanında erkekler de küpe takmaktaydı. Bu tasvirin ne zaman yapıldığı kesin olarak bilinmemekle birlikte Kök Türk Devleti'nin kurulduğu sıralarda (6.yüzyıl) yapılmış olması muhtemeldir. Gördüğümüz üzere Umay, Türk Mitolojisinde ve diğer Asya kavimlerinin inanışlarında birçok işlevi bulunan, Türk kültürünü ve tarihini aynı zamanda inanç açısından değerlendirdiğimizde söylem ve tabirleri de etkileyen kutsal bir ruhtur. Umay'ı bir kurganda, kimi zaman bir kilim veya bir halıdaki desende, kimi zaman bir yazıtın üzerinde adı geçerken; kimi zaman da şiirlerde, dualarda veya bu kültü ortaya çıkaran milletin günlük eşyalarının üzerinde tasvir edilmiş halde görmek mümkündür. Bu durumda Umay'ı değerlendirirken genel bir kavram kullanarak Umay'a hayali bir kahraman veya zor zamanlarında insanların yardım istediği, tabulaştırdığı ve halen etkilerini sürdürdüğü kutsal bir ruh veya yeni bir deyişle tabu demek yanlış olmaz sanırım. ■

Orta Asya Türklüğünün birçok unsurunu içinde barındıran, kabartma tekniğinde yapılmış çıplak savaşçı figürü steli, Hakkari (Toplumsal Tarih, Sayı 120)

12 Bayat, age, s.52.

13 Beydilli, age, s.83.

14 <http://www.suirparki.com/yunus4.html>

Nizamülmülk Siyasetnâmesi'nin Değerlendirilmesi

Nizamülmülk'e göre, din ve hükümdar birbirlerinin kardeşi gibidir. Hükümdarın vatanında bir kargaşa baş gösterince din de bundan zarar görerek bozguncuların önü açılacaktır: "Keza dinde bir fesat vücuda gelirse memlekette nizam kalmaz ve dahi mayası bozuklar palazlanarak padişahın itibarını sarsarlar; kalpleri kararır, sapkınlık ayyuka çıkar ve asiler galebe çalar" | Hikmet GENÇ*

İnsan yetiştirmek, Anadolu'da varlığını uzun yıllar devam ettirmiş, siyasi, sosyal, kültürel birikime sahip olan Selçuklu Devleti'nin daima amacı olmuştur. Nizamülmülk bu amaçla Türk İslam dünyasının ilk yüksek öğretim merkezi olan Nizâmiye Medresesi'ni Bağdat'ta kurdu. Nizamülmülk, Selçuklu sultanları Alparslan ve Melikşah'ın veziri olarak otuz yıl boyunca devlet yönetiminde söz sahibi olmuştur. Nizamülmülk, Siyasetnâme adlı eserini Selçuklu Sultanı Melikşah'ın vezirlerinden devlet yönetimi hakkında kapsamlı bir rapor istemesi üzerine yazmıştır. Nizamülmülk, eserde sultana birtakım nasihatlerde bulunmakla birlikte devlet yönetiminde idari, mali, askeri, adli, diplomasi, güvenlik gibi birçok alanda somut düzenlemeler önermiştir. Bahse konu olan çalışmamızda Siyasetname'yi eğitimci ve nasihatçi yönleriyle tetkik etmeye çalışacağız.

Nizamülmülk'ün Eseri Siyasetnâme

Geçmişte İslam dünyasında devlet yönetimi ve hükümdarlara dair yazılan eserlere genel olarak, Arapça "siyâset" ve Farsça mektup anlamına gelen "nâme" kelimelerinden mürekkep bir isim olan "Siyâsetnâme" adı verilmektedir. Takriben 1086-7 yıllarında Sultan Melikşah, Nizamü'l-Mülk, Şerefü'l-Mülk, Tacü'l-Mülk ve Mecdü'l-Mülk'ün de aralarında bulunduğu devlet ricaline:

"Her biriniz memleketimiz hakkında düşünsün ve zamanımızda neyin iyi olduğuna, dergâh, divan ve bargâhımızda bu şartların yerine getirilmemesi veya bunların bizden gizlenmesi sebeplerine, önceki padişahların yerine getirip de bizim yapamadığımız hangi

devlet işleri bulunduğuna baksın. Geçmiş emirlerin, Selçuklu sultanlarının ve diğerlerinin kanun ve adetlerini araştırsın. Bunları yazarak bize arz etsin ki, biz de din ve dünya işlerinin kendi kanunları çerçevesinde nasıl yürüdüğüne bakıp, bu minval üzere emredelim. Öteki dünyada cezalandırılmamız için hayır ve şerden olup bitmiş olanı bilelim ve bu sayede yüce Allah'ın emirlerine ittibaya çalışalım. Çünkü bize dünya padişahlığını ihsan eden Allahu Teâlâ, üzerimizdeki nimetleri tamamlayıp, düşmanlarımızı da kahretti. Bundan sonra memleketimizde Allah'ın fermanına veya kanunlarına aykırı, onlara hâlel ve noksanlık ulaştıracak bir hadise olmamalı ve yürümemelidir."¹ diyerek kendilerinden birer siyaset kitabı yazmalarını istemişti. *Bunun üzerine Nizamülmülk devlet adamlarına yol göstermek ve tavsiyelerde bulunmak amacı ile eserini yazmıştır.* Farsça olarak yazılan Siyâsetnâme elli bir fasıldan oluşmaktadır. Her konu ile ilgili görüşlerini belirttikten sonra tarihi bilgiler ışığında görüşlerini hikâyelerle, hadislerle, Kur'an ayetleri, veciz sözler, kıssalar ve bu kıssalardan hisselerle de desteklemiştir. Eserini ömrünün sonuna doğru yazdığı dikkate alınacak olursa, Nizamülmülk'ün eserinin önemli bir devlet tecrübesi ve birikimini yansıttığı düşünülebilir. Eserde kitabın niçin okunması gerektiği üzerinde de durmaktadır. Padişah ve devlet adamlarının eseri görmekten gelmemelerini ister. Kitabın sıklıkla okunduğu takdirde din ve dünya işlerinde uyanık olunacağını ve dostu düşmanı ayırmada usta haline gelineceğinden bahseder. Ünlü vezir, böyle yapıldığı takdirde

* ASÜ, FEF, Tarih Bölümü III. Sınıf Öğrencisi.

¹ Nizamülmülk, Siyasetnâme, Çev. M. Taha Ayar, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2009, s.10-11.

kişilerin önlerinin aydınlanacağından ve isabetli kararlar vermek için önlerindeki kapıların açılacağından bahseder.

Hükümdar Profili ve Hükümdarın Görevleri

Nizamülmülk, eserinin giriş bölümünde Allahu Teâlâ'nın memleketi ihsan ettiğinden ve dünya nimetlerini esirgemediğinden bahseder. Ve "Allahu Teâlâ her çağda halk arasından birini seçerek onu hükümdarlara yaraşır birtakım özelliklerle donatır."² Diyerek hükümdarın siyasal konumunu ilahi bir temele dayandırmaktadır. Eser boyunca hükümdar profili ve hükümdarda olması gereken özelliklerden bahseder. "Cümle hükümdarların kendisinden sorulduğu, cihan dedikleri âlemin reisi olan hükümdar dünya işleri ve cihan ahâlisinin kamu düzeninden sorumludur; fitne ve kargaşa onun sayesinde bastırılır; adaleti sayesinde hoşça zaman geçirip halkın kendilerini güvende hissetmeleri ve idaresine duacı olmaları için insanların gönlünde ve gözünde ona dair derin bir saygı vardır, hükümdar tüm dünyadan sorumlu olduğu için cihanı bayındır kılar. Taşradan yer altı suları için kanallar açar, ırmaklar yaptırır, büyük suların akışı için köprüler inşa eder, yerleşim birimlerini düzenler, tarlaları ekime elverişli kılar, surları yükseltir, yeni şehirler kurar, yüksek yapılar ve görkemli meskenler tesis eder, ana ve işlek yollarda konaklar bina eder, ilim taliplileri için medreselerin inşasını buyurur. Böylece bu kubbede hoş bir seda bırakır; kazandığı duaların sevabına da diğer cihanda nail olur"³ der. Nizamülmülk, adaletli olma hususunda da eserinde nasihatlerde bulunmuştur. Hükümdarın meşruiyetini koruması ve devam ettirebilmesi adaletli olmasına bağlı olduğunu ifade etmiştir. Haftada iki gün adalet divanının kurulması ve halkın şikâyetlerinin dinlenmesi hususuna önem vermiştir. "Hükümdarların zulmü ve uğursuzluğu yüzünden padişahların ömrü kısılır ve saltanatları başkasının eline geçer." Nizamülmülk'e göre "Güzel zamanlar, adil hükümdarların hüküm sürdüğü zamanlardır."⁴ Vezir, eserinde bu şekilde hükümdarın adalet üzere olmasının, memlekette her şeyden haberdar olmasının hükümdarlığın gereklerinden olduğu üzerinde durur. "Hükümdarın böyle yapmaz ise şanına noksan gelir ve halk bunu onun gafil, ihmalkâr ve gaddar biri olduğuna yorarak: Memlekette

yolsuzluk, bozgunculuk, alıp başını gitmesi padişahın umurunda değil"⁵ der. İstihbaratçılığa ayrı bir önem veren Nizamülmülk, teşkilatın aktif çalışması ve gerekliliği üzerinde durmuştur. "Hiçbir şeyin hiçbir surette gizli saklı kalmaması ve vuku bulan yahut ayyuka çıkan bir meseleye anında müdahale için kulaklarına çalınan her şeyi padişaha ulaştıracak tacir, sofi, yoksul, sakatatçı kılığında dört bir yana casus salınmalıdır"⁶ der.

Memuriyetlere işinin ehli ahlaklı kimselerin atanması, atanan memurların vezirlerin görevlerini yerine getirip getirmediklerinin gizlice denetlenmesinin öneminden bahseden Nizamülmülk'e göre, din ve hükümdar birbirlerinin kardeşi gibidir. Hükümdarın vatanında bir kargaşa baş gösterince din de bundan zarar görerek bozguncuların önünün açılacağına değinir. "Keza dinde bir fesat vücuda gelirse memlekette nizam kalmaz ve dahi mayası bozuklar palazlanarak padişahın itibarını sarsarlar; kalpleri kararır, sapkınlık ayyuka çıkar ve asiler galebe çalar."⁷ Ayrıca hükümdarın karar verirken dikkat etmesi gereken noktalar hakkında da bazı tavsiyelerde bulunur. "Bütün bu vasıflarına rağmen hükümdar, karar verirken, yine de birilerine danışmalıdır. Devlet işlerinde takip edilecek siyaset, âlimler ve cihan görmüşlerle istişare edilerek tespit edilmelidir: Zira birisi kıvrak zekâlı ve basiretli iken bir diğerinin anlayışı kıt olabilir. Âlimler, "Yalnız başına bir kişinin devlet işleri için izlediği siyaset bir insan kuvvetinde; iki kişinin ise iki insan kudretindedir" demişler; her halükarda on kişinin kudreti tek bir kişinin gücüne başat gelir"⁸ sözleriyle istişarenin önemini vurgulamıştır. Nizamülmülk, yukarıda bahsi geçen konularda halkın refahını ön planda tutan, entelektüel birikime sahip, adaletli, istişare eden, her konuda istihbaratçı olan bir hükümdar profilini eser boyunca işler ve hükümdarın görevlerini açıklar.

Bürokrasi

Devleti somut anlamda ifade eden bürokrasi ve bürokrasinin bölümleri hakkında Nizamülmülk eserinde çok geniş olarak durmakta ve kurumları iyileştirmeye yönelik önerilerde bulunmaktadır. Bu öneriler, memurlar ile ilgili durumlar, vezirlik kurumu, ordu, elçilerin görevleri ve saray düzeni ile ilgili durumlarda hü-

2 Siyasetname, s.17-18.

3 Siyasetname, s.22.

4 Siyasetname, s.22.

5 Siyasetname, s.23.

6 Siyasetname, s.21.

7 Siyasetname, s.23.

8 Siyasetname, s.127-8.

kümdara nasihatlerde bulunmaktadır. Nizamülmülk, devlet işlerini yürütecek olan memurların vazifelerini, ödüllendirilmelerini, cezalandırılmalarını açıkça ifade etmiştir. Devlet işlerinin istikrarlı ve uyum içinde yürütülebilmesi için iki ayrı işin aynı kişiye verilmemesi, verilen iki vazifeden birisinin muhakkak aksayacağı dile getirir. “Çünkü bu kişi birinci vazifesinde kendini olabildiğince yoğunlaştıracığından, diğer vazifesinde aksamalar meydana gelir, yahut diğer vazifeyi halletmek için itina ile hareket etmeye kalkarsa bu defa birinci vazifesi kusurlu ve yarım yamalak olur. Esasında, dikkat buyrulursa görülecektir ki kendisine iki farklı görevi ifa etmesi buyrulan kişi hem sürekli kabahatli duruma düşerek töhmet altında kalır, hem de o işten hayır gelmez” der. Nizamülmülk, konunun devamında ise “Makbul bir işi yerine getiren hizmetkâr ve memurların gecikmeden ödüllendirilmesi gerekir” der. Ve meseleye farklı bir açıdan bakarak memurun rüşvet almamaları için ödüllendirilmesini lüzumlu görür. Yüksek mevkideki memurların hata yaptıklarında azarlanmaları haysiyetlerine dokunacağından iyi davranmak gerekir der. “Şöyle şöyle eyledin ve biz önünü açtığımız kişiye engel olmak, terfi ettiğimiz rütbesini düşürmesini arzu etmeyiz. Seni bu defalığına mazur gördük. Bundan böyle yaptıklarında dikkatli olup böylesi küstahlıklar sergileyip hatalara düşme” der. Ve memur kibar bir şekilde hatasını tekrar etme-

mek üzere uyarılır. Memleketin huzur veya kargaşa ortamı içerisinde olması, padişahın vezirlerini gizli olarak takip ettirmesine bağlıdır. Yürütmeyi üstlenen ve padişahın sonra en yüksek makamı işgal eden vezirlik kurumu ve vezirler hakkında Nizamülmülk daha ayrıntılı durur. “Eğer vezir iyi niyetli birisi ise memleket kalkınır, ordu ve reâyâ hoşnut ve huzurlu, padişah ise kaygılarından emin olur. Vezir şer birisi ise memlekette telafi ve tedavisi imkânsız hasarlar verir ve bu sebeple padişahın gönlü daralır, zihni bulanır ve memlekette karışıklıklar zuhur eder.” Aslında vezirlerin memleketteki asayışı ve reâyânın huzurunu sağlamada ne kadar önemli bir görevde olduklarını, hükümdarın çalıştığı veya çalışacağı vezirlere dikkat etmesi, temkinli olması gerektiğini öğütlemektedir.

Tarihi Bulgar şehri, Kazan/Rusya
(M. Gökçe Arşivi)

Türklerde Sanat

Elimize geçen en eski örnek Konya'da II. Kılıç Arslan'ın sarayının bir köşkünde kullanılan çinilerdir. Diğer yandan Konya'daki Sırçalı Medrese çinicilik sanatının en güzel örneklerinden biridir. Osmanlı döneminde ise sarayda çok rağbet gören ve İpek Yoluyla Çin'den İznik, Bursa, Edirne ve İstanbul'a ulaşan mavi-beyaz Yuan ve Ming devri porselenleri Osmanlı'daki çinilere ilham kaynağı olmuştur | Zeynep YILDIZ*

Türkler yerleşik hayata geçtikten ve İslam dinini benimsedikten sonra özellikle ahşap işçiliği, çinicilik, tezhip ve hat alanında eşsiz eserler meydana getirmişlerdir. Bu alanları özel kılan ise İslam dininin suret-i arz eden sanatları (heykel, resim vb) yasaklamasından ileri gelmektedir. Neyse ki bu alanlarda da dikkat çekmeyi başaran Türk-İslam sentezinin eserleri dini, mimari ve siyasi alanda kendini göstermiştir.

Ahşap İşçiliği

Türkler saray, köşk ve yalı mimarilerinde çok ustaydılar. Bu durumda kullandıkları ahşabın esnek olması, kolay işlenmesi ve su geçirmeyişi ayrıca ısıyı iyi ayarlaması gibi özellikleri de etkiliydi. Diğer taraftan ahşabın sanat çalışmalarına elverişli olması, yapının her bölümünde kullanılması da mümkündür. Ahşap işçiliği daha çok Türklerde kapı kanatlarında görülmüştür. 17. yüzyıla kadar büyük camiler, hamamlar, sıbyan mektepleri dışında genelde bütün memlekette ahşap binalar yapılmıştır. Türk mimarları plan zenginliğinin, konforun, dış ve iç ustalığın en güzel örneklerini bu alanda vermişlerdir. Ahşap yapıların dış sadeliği ve iç güzelliği Türk sivil mimarisinin en büyük özelliğini sağlamaktadır. Sağlık şartlarına uyması bakımından binalara bol güneş girmesi için her katta sıra sıra pencereler yapılıyor; alt sıra pencerelerde ışık kafeslerle ayarlanıyor; evin ikinci katı çoğu zaman dışarıya bir çıkıntı teşkil ediyor ve bütün gün evde oturanlar “dı-

şarılık” adı verilen bu rahat havadar ve geniş yerde vakitlerini değerlendiriyorlardı. Türk ahşap yapıların bir özelliği de saçakların yağmura karşı geniş tutulması ve buradan da Türklere has ve son derece zevkli bir saçak mimarisinin doğmasıydı. Ne yazık ki yangınlar bu güzel sanatın en seçme örneklerini tahrip ve yok etmiştir.

Tezhip Sanatı

Kelime anlamı olarak tezhip; yıldız sürme, yıldızlama anlamına gelir. Terim anlamı olarak ise; el yazması kitaplara, murakkalara, hat levhalara, boya ve altın tozu ile yapılan süslemedir. Sözcük yalnız altınla yapılan dışında, toprak boyalarla yapılan bezemeler için de kullanılır. Yalnız altınla yapılan tezhibe “halkarı” denmektedir. Tezhip yapan sanatçıya “müzehhip”; tezhiplenmiş yapıta da “müzehhep” adı verilmektedir. Tezhip kalıbı ise tezhip yapmak için hazırlanmış kalıbın adıdır. Tezhip işi eski Türklerde de vardır. Neredeyse her elyazması kitap ve özellikle de Kur'an-ı Kerim tezhiplenirdi. Selçuklular tarafından geliştirilen bu sanat Osmanlılara geçmiş ve 16. yüzyılda en yüksek seviyesine ulaşmıştır. Osmanlılar devrinde birçok müzehhip yetişmiştir. Bunlar sarayda çalışarak devletin resmi işlerini tezhip etmişlerdir. Tezhip işlerinde eski Türk ve Selçuklu etkisinden kurtulan Osmanlılar, özel bir üslup geliştirmişlerdir. Bu gelişme sürecinde tezhipte en yaygın olarak görülen üsluplardan

Büyük Selçuklulara ait kulplu testi
(Derin Tarih, Sayı 22, 2014)

biri de “naiv” olarak isimlendirilmiştir. Diğer taraftan zamanla tezhip bilimsel kitaplara da uygulanmaya, yapılmaya başlanılmış hatta Fatih Sultan Mehmed dönemi İstanbul Saray nakkaşhanesinin tezhipleri genelinde bilimsel kitaplara uygulanmıştır.

Çinicilik

Çini; pişmiş topraktan yapılan levha biçiminde, bir yüzü renkli ve sırlı duvar kaplama malzemesidir. Sözcük geniş anlamda, aynı biçimde yapılan tabak, kâse, testi gibi çanak çömlek için de kullanılır. Diğer bir tanımda ise çini; kil, çakmak taşı ve kimi vakit talk karışımındaki hamurdan yapılmış kalıplara dökülerek ya da sıkıştırılıp şekle sokularak pişirildikten sonra üzerine sır sürülüp tekrar fırınlanmış camsı seramik anlamına gelmektedir.

Çinicilik Türk sanatının en önemli kollarından biridir. Çini, Selçuklular devrinde çeşitli yapıların süslenmesinde kullanılmıştır. Elimize geçen en eski

örnek Konya’da II. Kılıç Arslan’ın sarayının bir köşkünde kullanılan çinilerdir. Diğer yandan Konya’daki Sırçalı Medrese çinicilik sanatının en güzel örneklerinden biridir. Osmanlı döneminde ise sarayda çok rağbet gören ve İpek Yoluyla Çin’den İznik, Bursa, Edirne ve İstanbul’a ulaşan mavi-beyaz Yuan ve Ming devri porselenleri Osmanlı’daki çinilere ilham kaynağı olmuştur. Bu porselenler önce Osmanlı sarayı tarafından satın alınmış, daha sonra taklit edilerek üretilmeye başlanmıştır. Yeni denemeler ve etkilenmeler mimari süsleme ve seramik sanatına farklı bir boyut kazandırmıştır. Çelebi Mehmet zamanında Bursa’da yapılan Yeşil Camii ve Yeşil Türbe şaşılacak bir olgunluk ve incelik gösteren çinilerle süslenmiştir. Rüstem Paşa Camii ve türbesinde kuvvetli bir gelişme olduğu açıkça görülmektedir. Çinilerdeki 41 çeşit lale deseni yanında mihraptaki vazolu panolar da ilk defa görülen bir yeniliktir. Hırka-ı Saadet dairesindeki tavuslu panolar, Topkapı Sarayı’nda III. Murad dairesinin kapısı önündeki panolarla odanın içini ve ocak kenarlarını kaplayan çiniler ve Üsküdar’daki Eski Valide Camii çinileri bu devrin en güzel eserleri arasındadır. 17. yüzyıl başlarına gelindiğinde ise çinicilikte sanat ve teknik bakımdan bir duraklama görülür. Desenler fenalaşmaya, renkler birbirine vurmaya başlar. Damat İbrahim Paşa’nın türbe çinilerinde çoktan beri kullanılmayan geometrik motifler ve yıldız şekilleri tekrar ortaya çıkar. Yüzyılın sonlarında ise yapı işlerinin durmasıyla çinicilik iyiden iyiye gerilemiştir. Elde edilen son bilgilere göre Kütahya’da çini kaplar yapan bir yapım yerinin bulunduğunu 1608 tarihli bir fermanından öğreniyoruz. Fakat 1710’dan önce buralarda duvar

çinisi yapılabildiğini bilemiyoruz. Tekfur Sarayı yakınındaki çini yapım yeri bir süre sonra kapanmış, Kütahya'daki de ihtiyaca yetmediğinden 1756 yılında Viyana'dan çini getirilmiştir. Bu tarihten sonra, özellikle Topkapı Sarayı'nda Viyana ve İtalya'dan getirilen çiniler kullanılmış, ara sıra eski yapıların çinileri sökülerek konmuştur. Bütün bu olaylar çini sanatının büsbütün gerilemesine sebep olmuştur.

Hat Sanatı

Hüsn-i hat; Arapça, güzel anlamına gelen "hüsn" ile çizgi anlamına gelen "hat" kelimelerinden müteşekkildir. Bu kavram terim olarak İslam kültüründe belirli kurallara uyarak güzel yazı yazma sanatını karşılamaktadır. Türk hat sanatı denildiğinde ise Türklerin İslamiyet'i kabul edişinden sonra okuma-yazma vasıtası olarak seçtikleri Arap asıllı harflerle vücuda getirilen sanat yapıtları anlaşılmaktadır.

Hat sanatında bir yazının irisi "celi" adını almıştır. Celi yazısı da gene Osmanlılarda 19. yüzyılda Mustafa Rakım'ın eliyle gelişmiştir. Küçük yazılara "hurde" daha küçük olanlara "gubari" bütün harfleri birbirine bağlanarak yazılan yazıya "müsel" denmiştir. Kuralları kırarak yazılan yazıya "şikeste" (kırık) adı verilmiştir. "Müsenna" ise aynı yazının düşey bir simetri ekseninin iki yanında ters ve yüz olarak düzenlenmesidir. Bir sözcüğün harflerinin ya da bir cümlenin hece ve sözcüklerinin güzel bir görünüm oluşturmak amacıyla birbiri üstüne bindirilmesine ise "istif" denmiştir. Yazıda kullanılan en önemli araç kalemdir. Kalemler genellikle kamıştan olur. Celi yazı için "kargı" denilen daha kalın kamışlar kullanılır. Bunların ağzı istenen kalınlıkta sapları ise elle tutulabilmesi için ince olur. Nesih gibi ince yazıları yazmak için kalemin ucuna takılan madeni uçlar da kullanılır. Yazı genellikle is, zambak, su ve daha başka katkı maddelerinin katılmasıyla hazırlanan siyah mürekkeple yazılır ama renkli mürekkeplerin kullanıldığı da olur. Mürekkep hokka içinde saklanır. Yazıda kâğıt da önemli rol oynar. Kâğıdın mürekkebi yaymaması, silinmeye elverişli olması, üstünde kalem takılmadan yazılabilmesi gerekir. Bunların sağlanabilmesi için ise kâğıtlar aharlanır.

Hat sanatını öğrenip hattat olabilmek için belirli aşamaları olan bir eğitimden geçtikten sonra "icazetname" alınması gerekirdi; bu ise 3-5 yılı bulurdu. Hattat adayının bir ustadan ders almasına 'meşk almak' ya da 'meşk etmek' denir. Adayın kopya etmesi için üstadın

yazdığı örnek yazıya 'meşk' adı verilir. Hattatlar üç gruba ayrılırdı. Birinci grup okullarda yazı dersi veren meşk hattatlarıydı. Yazma kitapları kopya eden ya da ısmarlama yazan hattatlar ikinci grupta idi. Üçüncü grup ise öğrenci yetiştiren ve özgün yapıt veren hattatlardı. Bu hattatların birçoğu devlet dairelerinde çalışır ama gelenek gereği hiçbiri para almazdı. Hattatlar arasında en kıdemli en usta olana hattatların reisi anlamına gelen "reisü'l-hattatın" adı verilirdi.

Netice itibarıyla Türkler özellikle İslam dininin kabulü sonucunda zikredilen sanatlara gerek etkileşim sonucu gerekse de kullanım kolaylığı bakımından merak salmışlar ve eşsiz örnekler meydana getirmişlerdir. Unutulmamalıdır ki bir milletin tarihinin nelere kadar olduğunu veyahut nelerden ibaret olduğunu belki herkes okuyamaz bilemez. Fakat o milletin sanatı dediğimiz vakit eşsiz eserler bırakmışsa gören her göz milletini tanıyacağı motifleri nerede görse okumasa bile bilecektir. Bu sebeple sanat eserini korumak yeni nesillere düşen önemli bir görevdir ■

*ASÜ, Tarih ABD Yüksek Lisans Öğrencisi.

Türk Adının Kökeni ve Anlamı

Millet ve devlet adı olarak “Türk” kelimesi ilk defa Çin’de Chou sülalesi yıllığında, Batı’da Bizanslı tarihçi Agathias’ın eserinde, Araplar arasında Cahiliye Devri şairi Nâbigat’uz-Zubyâni’nin Divanı’nda ve Slavlar arasında ise 12. asır “İlk Rus Kroniği’nde” zikredilmiştir | Cankut SARI*

Türk tarihi, dünya yüzünde çok az millete nasip olmuş kadim bir tarihin nişanesidir. Eski bir tarih ve kültüre sahip olmamız birçok araştırmacının ilgisini çekmiş ve Türklerin kökeni hususunda çeşitli bilgilerin ortaya çıkmasına kaynaklık etmiştir. Milliyetçi tarihçilerimiz ve onların çizgisinde olan yabancı tarihçiler, Türk milletini sürekli “ilk insan” profilinde görmek istemiş ve böyle yaparak Türk ırkını, sözde yüceltmişlerdir. Fakat unuttukları bir şey vardır: Gelecek nesillerin bu konularla ilgili araştırma ve incelemeler bulduklarında karmaşık bilgi yığınları ile karşı karşıya geleceklerini/ karşılaşacaklarını maalesef öngörememişlerdir. Mustafa Kemal Atatürk’ün “Türk çocuğu ecdadını tanıdıkça daha büyük işler yapmak için kendinde kuvvet bulacaktır” sözünde özünü bulan düşünce doğrultusunda araştırmalarımızı yaparken, gerçekten de tarih ve medeniyetimizin zenginliği karşısında kendimizde kuvvet bulmaktayız. Bu yazımızda sizlere “Türk” adının nereden geldiği ve anlamı hakkında bilgiler vereceğiz.

Göktürklerden bahseden ilk Çin kaynaklarında “Türk” ismi “T”u-“ü” (Çince’ de “r” sesi yoktur) şeklinde geçmiştir.¹ Fransız Doğubilimci Paul Pelliot bu kelimeyi

“Türkün” olarak çevirmiştir. Son yapılan araştırmalarda ise bu kelimenin “Türkler!” olduğu sonucuna varılmıştır.² Türk adı ilk defa siyasi bir isim olarak Kök Türk Devletinin (552-745) kitabelerinde “Türk” olarak geçmektedir. Bunun yanı sıra daha eski bir kullanım olarak “Törü” kelimesi de bu kitabelerde geçmiştir.³ Az önce belirttiğimiz “T”u-“ü” ile bu kelimelerin arasındaki benzerlik ortadadır (iki heceli ve ses benzerliği göz önüne alındığında). Abdülkadir İnan da bu görüş çerçevesinde “Türk” isminin Törük<Türük<Türk olarak tarihsel süreç içerisinde son şeklini aldığını belirtmiştir.⁴ MS 585 yılında Çin İmparatoru’nun Göktürk kağanı İşbara’ya yazdığı mektupta, *‘Büyük Türk kağanı’* ifadesi geçmektedir. Buna karşılık olarak İşbara mektubunda *‘Türk Devleti’nin kuruluşundan bu yana elli yıl geçti’* cevabını vermiştir.⁵ Bu iki örnekte de görüldüğü gibi “Türk” kelimesi tarihi kayıtlarda bire bir geçmiştir. Türklerin kökenleri ile ilgili olarak muhtelif rivayetler söz konusudur. Bunlardan

2 İbrahim Kafesoğlu, “Tarihte ‘Türk’, Türkler Ansiklopedisi, c.I, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s.425.

3 Y. Şencan, İslamiyet Öncesi Türk Devlet Geleneği, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Malatya 2007, s.29.

4 E. Candan, Türkler’in Kültür Kökenleri, Sınır Ötesi Yayınları, İstanbul 2011, s.482.

5 <http://www.bilinmeyenturktarihi.com/turk-adi-ve-turk-soyuu.html>

*ASÜ, FEF, Tarih Bölümü, II. Sınıf Öğrencisi

1 İbrahim Kafesoğlu, Türk Millî Kültürü, Ötügen Yayıncılık, Ankara 1997, s.43.

ilki; Türklerin atasının Nuh'un torunu Yafes olduğu iddiasıdır.⁶ Tevratlardan edinilen bilgiler doğrultusunda Tekvin'e (yaratılış) göre Tufan'dan sonra Hz. Nuh'un üç oğlundan (Şam, Ham, Yafes) üç temel ırk meydana gelmiştir (Sami, Hami, Yafetik).⁷ Konumuzla alakalı olan kısım Yafetik ırkıdır. Yafes, İbranicede "Yefet", Arapça'da "Yâfis, Yâfit, Ebû'r-Rûm", Batı dillerinde Japheth, Türkçe'de Yâfes olarak geçmiştir. "Allah Yefet'e genişlik versin, zürriyeti yeryüzüne yayılsın ve Sâm'ın çadırında otursun..."⁸, ayetine dayanılarak Yafes'in "genişlemek" manasına geldiği söylenmektedir. Hz. Nuh 500 yaşındayken Yafes Dünyaya gelmiştir.⁹ Kuran'da bu konuyla ilgili herhangi bir ayet bulunmamaktadır. Kardeşleri arasındaki statüsü tartışma konusudur. Yafes'in genç olması ve bilgi donanımı bakımından diğer iki kardeşine göre daha düşük olması nedeniyle tarih boyunca adı sonda zikredilmiştir. Tirmizi de Ahmed b. Hanbel'den, "Sam Araplar'ın, Yafes Rum'un, Ham da Habeşler'in atasıdır" hadis-i şerifini nakletmiştir.¹⁰ Türklerin savaşı özelliğini nitelendirecek bir başka Tekvin ayetine göre Hz. Nuh şu sözleri söylemiştir: «Sam'ın neslinden peygamberler (Arap), Yafes'in neslinden krallar ve kahramanlar (Türk olduğu kastedilmektedir), Ham'ın neslinden de siyah köleler (Habeşler) çıkacaktır.»¹¹ İslami kaynaklara göre ise Hz. Nuh tufan sonrası yeryüzünü oğulları arasında paylaştırdıca Türkler'in atası olan Yâfes'e Doğu ülkeleri ve Rum diyarını vermiştir.¹² Soyunun devamını incelediğimizde Yafes'in oğullarından Gomâr (Gomer) Kimmerler'e öncülük etmiştir.¹³ Kimmerlerin ise Ön Türkler ile bağdaştırabileceğimiz pek çok unsuru vardır: Kimmerlerin Kafkasya dolaylarında yaşamaları, kurgan mezarları, savaşı özellikleri (ok atma, kılıç kuşanma vb) ve mitolojik kahramanlarının Barbar Conan olması gibi. Babasının demircilik ile uğraşması ve savaşı özellikleri nedeniyle bazı araştırmacılar tarafından Kimmerler'in Ön Türk kavminden olduğu düşüncesi savunulmuştur.¹⁴ Konuyu toparlayacak olursak Kimmerlere öncülük yapan Gomâr'ın (Gomer) oğluna verilen Türk (lakabı Türk'tür, asıl ismi Togarmadır) isminden ötürü Yafetik ırkı, Türk isminin ilk çıkış noktası olarak görülmüştür. Hammer gibi düşünen araştırmacılar ise kaynağı belirsiz olan şu cümleyi kendilerine dayanak oluşturur: "*Haşar yazışmalarında Haşar ka-*

6 Ö. Faruk Harman, "Yafes", DİA, c.43, İstanbul 1988, s.175.

7 <http://www.turkishnews.com/tr/content/2013/07/20/bilen-ilk-turk-kimdir/>

8 Tekvin/9-27.

9 Tekvin/5-32, Sümer takvimine göre 1 yıl 1 aya tekabül eder.

10 Harman, *age*, s.175.

11 Muhammed b. Abdullâh el-Kisâî, s.98-99.

12 Taberî, Târîâ, c.I, s. 191, 193.

13 M. Taner Tarhan, Eskiçağ'da Kimmerler Problemi, İstanbul 1972, s.230.

14 Barbar kelimesi Grekçe'dir ve yabancı anlamına gelmektedir.

Kök Türk döneminden kalma madenî eşya, Hermitaj Müzesi-Petersburg (M. Gökçe Arşivi)

ğam Yafes, Türkler'in Gomâr'ın oğlu Türkten (Togarma) gelir." Bu teoriyi bütün olarak incelediğimizde nasıl ki Ali, Ahmet, Michael, Jully tek bir millet veya kavim üzerinde yer almıyorsa Türk ismini de bu tip tezlerde bir tür adı olmaktan çok bir cins isim olarak düşünmek gerekmektedir. Diğer ilgi çekici iddialara gelecek olursak; tarihçi V. Hammer, Herodot'un doğu kavimleri arasında zikrettiği Targitablar'ın Türk olduğu hatta Türk kelimesinin de ilk olarak buradan geldiğini söylemiştir.¹⁵

Türk kültür kökenlerini araştıran Ergun Candan'a göre, Türk ismi bir kavim adından çok geniş çaplı bir ırk ismi olarak görülmelidir. Öyleki Altay, Kazak,

15 Kafesoğlu, *age*, s.43.

Hun, Uygur, Kök Türk, gibi güçler farklı zamanlarda farklı mekânlarda var olmuşlardır. Fakat köken bakımından tümü Türk'tür. Türk kökenli kabile ve boyları Büyük Hun Devleti'nin (MÖ 220-MÖ 46) çatısı altında birleşmiştir. "Türk" adı henüz oluşmadığından bu zamanlarda bu kavimlere "Hun" denilmiştir.¹⁶ Millet ve devlet adı olarak "Türk" kelimesi ilk defa Çin'de Chou sülalesi yıllığında, Batıda Bizanslı tarihçi Agathias'ın eserinde, Arapçada Cahiliye devri şairi Nâbigat'uz-Zubyânî'nin Divan'ında ve İslavcada 12. asır "ilk Rus Kronik"inde" zikredilmiştir.¹⁷

Türk adının anlamı ile ilintili muhtelif görüşler vardır. Bunlardan bazıları; Çin kaynaklarında, "T'u-üe" miğfer, İslam kaynaklarında, Terk (Türk), olgunluk çağı, deniz kıyısında oturan adam, cezp etmek vb.¹⁸ Türkolog Arminius Vambery'e göre Türk kelimesinin "Türemek"ten geldiği, Gerhard Doerfer'e göre "Devletin esas halkını teşkil eden millet", Ziya Gökalp'e göre "Nizam kanun sahibi", Abdülkadir İnan'a göre "Mabet"¹⁹ ve son olarak da Orhun yazıtlarını çözümleyen Wilhelm Thomsen'a göre ise isim haliyle "güç-kuvvet" fiil haliyle "güçlü kuvvetli" olduğu belirtmiştir.²⁰

Ergun Candan'ın Türkler'in Kültür Kökenleri adlı kitabında Türk isminin kullanımı ile ilgili bilgiler verilmiştir. Buna göre: Türk ismini ilk olarak Arapların kullandığını belirten E. Candan, "Maveraünnehir civarında Türk-Arap münasebetleri, ticaret ve daha çok savaş şeklinde cereyan etmiştir" demektedir. Bu iletişim sonrası Araplar, Türklerin çadırlarında, sokaklarında karşılaştıkları heykelleri ve göğe dua ettiklerini görmüşlerdir. Buna karşılık Türk ismini kullanmışlar ve bu isme "Göğeye tapan, puta tapan topluluk" manası yüklemişlerdir.²¹ İşin aslı tam da burada yatmaktadır. Araplar'ın Türkler için taptıkları "put" dedikleri nesne/heykel "atalar kültü" diye adlandırdığımız "Tözlerdir". Bu, saygın bir kişinin ölümü sonrası (kağan, şad, şaman vs.) gerçekleştirilen bir çeşit saygı merasimidir. Ölen kişi ile bağdaştırdıkları nesneye belirli aralıklar ile tören düzenler du ederlerdi. Ayrıca Töz kelimesi, Divan-ı Lügat-it Türk adlı eserde asıl köken anlamıyla kullanılmıştır. «Göğeye tapma konusu» ise; Türklerin inandığı Tengri (Göktanrı) ile dua ederek bir bağ oluşturma ve bunun gökte olduğu gerçeği ile ilgilidir. Nitekim *Çinlilere ait*

Shib-chib yıllığında "Türk kağanı her sabah kalkar yüzünü güneşe döner ve göğeye dua eder" cümlesi geçmektedir.

Dolayısıyla önemli olan Türk tarihine hangi perspektif ile bakılacağıdır. Açığı iyi ayarlayarak kolektif bir biçimde soruna bakmak daha gerçekçi sonuçlara varmaya yol açacaktır. Türk tarihinin kadim oluşu bazı tarihçileri ve dilbilimcileri etkileyerek Türkleri "ilk insan-tek ırk" düşüncesine sevk etmiştir. Bu görüş yanlış mıdır? "İlk ırk" teorisinden daha önemli olan bizim aynı dönemde, aynı coğrafyalarda birlikte yaşadığımız kavimleri ne derece etkilediğimiz (kültürel, demografik, askeri vb.) ve onlardan ne derece etkilendiğimizdir. Ön Türk tarihi bu görüş doğrultusunda incelenmesi bilimsel anlamda konuya katkı sağlayacaktır.

Kök Türk döneminden kalma madeni eşya, Ermitaj Müzesi-Petersburg (M. Gökçe Arşivi)

16 Candan, age, s.478.

17 Kafesoğlu, age, s.45.

18 Kafesoğlu, age, s.310.

19 Candan, age, s.483.

20 S. Gömeç, Türk Kültürünün Ana Hatları, Ak Çağ Yayınları, Ankara 2008, s.11.

21 Candan, age, s.480.

Hasan Dağı, Aksaray (Foto, Savaş Ulukaya)

Kitap Değerlendirme:

Osmanlı Devleti'nin Kuruluşunda Gayrimüslim Etkisi

Lowry, Osmanlı Devleti'nin kurulup gelişmesi sürecinde Bizans bakıyyesi aristokrat Rum zümrelerin katkıları olduğunu birçok delil ile kanıtlamıştır. Ancak Lowry, Osman'ın veya bir Türkmen liderinin Batı Anadolu gibi Bizans Rum soylularının düzinelerce mevcut olduğu bir coğrafyada neden giderek öne çıktığını ve zamanla bahsi geçen aristokratların Osman'a hizmet eden kullara nasıl dönüştüklerini izah etmemiştir | Gül ÇİÇEK*

Osmanlı Devleti Anadolu'nun Kuzeybatı ucunda bir uç beyliği olarak ortaya çıkmıştır. Osmanlı'nın ilk dönemi ile ilgili sağlam bir kronoloji mevcut değildir. Bu nedenle Osmanlı'nın ilk dönemine "kara delik" denmesi bu yüzdendir. Osmanlı Devleti'nin kökenleri üzerine 20. yüzyılın başlarından itibaren zaman zaman birbiriyle çatışan tezler ileri sürülmüştür.

1916'da Herbert Gibbons'un Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu (Foundation Of The Ottoman Empire) adındaki eseri yayımlaması konu hakkında kuyuya atılan ilk taş oldu. Bu eserde Osmanlı Devleti'nin kuruluşunun büyük ölçüde putperest Türkler ile Hıristiyan Rumların karışımından doğan yeni bir ırkın eseri olduğu ileri sürülmekteydi. Yani Osmanlı Devleti'nin kurucu unsurunun saf Türk-Müslüman olmadığı iddia edilmekteydi. Gibbons, Bizans'ın içerisinde bulunduğu siyasî ve sosyal olumsuzluklar ile siyasal iç çekişmelerin Osmanlı'nın kurulup gelişmesine katkı sağladığını düşünüyordu. Köprülü, Babinger ve Giese gibi Osmanlı Tarihi konusunda uzman olan araştırmacılar ise Gibbons'un tezini eleştirmişlerdir. Gibbons'un Osmanlı Türkçesini bilmemesi; dolayısıyla Osmanlı kaynaklarını doğrudan incelemeden Osmanlı Devleti'nin kuruluşunu izaha kalkışması eleştirilen bir başka nokta olmuştur. Fuat Köprülü ise 1935 senesinde Osmanlı Devleti'nin esas olarak Türk ve Müslüman unsurların eseri olduğunu ileri sürmüştür. Köprülü, Gibbons'un Osmanlı idari mekanizmasına Bizans kökenini yerleştirme iddiasını reddetmiştir. İncalcık, Fuat Köprülü gibi Osmanlıların

kurumsal temelinin Türk olmadığını yazan Gibbons'u reddetmiştir. Köprülü, bilindiği gibi Osmanlıları Oğuz boylarından Kayı aşiretine bağlamaktadır. Başka bir araştırmacı olan Paul Wittek ise 1937'de Fuat Köprülü'nün bu tezini reddetmiştir. Gelecek kuşaklardaki Batılı uzmanlar Gibbons'un tezinin temel öğelerini, yani Osmanlı Devleti'nin kurucu unsurunun bir insan alışımından oluştuğu ve önemli bir bölümünün Batı Anadolu ahalisi ile ihtida etmiş Balkan-Hıristiyan ahâlisinden oluştuğunu kabul etmektedir. H. W. Lowry¹ ise tüm bu görüşleri dikkate alarak eserinde Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluş sürecindeki köken tartışmalarına yeni bir soluk getirmiştir. Lowry, öncelikle I. Bayezid (1389-1402) ve II. Mehmed'e (1451-1481) ait iki belgeden yola çıkarak devletin sefere çıkarken gayrimüslimlerden akıncı yazıldığını ortaya koymuştur. I. Bayezid'in gazilere 1484 Moldavya seferi için çağrıda bulunduğu belgede gayrimüslimlere "yoldaş" ifadesiyle seslenildiği kayıtlıdır. İkinci bir belgede ise II. Mehmed'in akıncı yazdırmak için çıkardığı 1472 tarihli hükümde de "kâfirler arasında akına katılabilecek varsa (ilk önce) onları yazacaksınız" ifadesi yer almaktadır. Bu iki belgeye göre, sefer sırasında hükümdarların gayrimüslimleri akınlara katılmaya teşvik ettikleri açıktır. Lowry, Bizans yöneticilerinden olup aynı zamanda bir yazar olan Spandugnino'nun eserinden alıntılarda bulunarak, Osmanlı Devleti'nin kurulup gelişmesinde bilhassa dört ailenin etkin olduğunu

*ASÜ, Tarih ABD, Yüksek Lisans Öğrencisi.

¹ H. W. Lowry, Erken Dönem Osmanlı Devleti'nin Yapısı, II. Baskı, İstanbul 2010.

savunmaktadır. Bunlar Mihailoğulları, Evrenosoğulları, Turahaogulları ve Osman idi. Bu reisler Bizans ile devam eden savaşlarında güçlerine güç katmak için bir araya gelmişler ve zamanla en cesaretli olan Osman'ı aralarında lider seçmişlerdi. Eğer bu iddia doğruysa Osmanlı Devleti Müslüman ve Hıristiyan önderlerin güçlerini birleştirmeleriyle ortaya çıkmış oluyordu. Ancak Lowry, silah arkadaşlarının hangi açıdan Osman'ı aralarında lider seçtikleri hususunu izah etmemiş; eserinde gayrimüslim unsurların devlet içerisindeki etkinliklerini örnekler ile anlatmaya devam etmiştir.

Osmanlının kuruluş dönemi ile ilgili olarak en önemli kaynaklardan biri olan Aşıkpaşazâde tarihinde Bursa'nın fethi ayrıntılı bir anlatıya tâbi tutulmuştur. Aşıkpaşazâde'ye göre Bursa'nın alınmasında Osmanlıların yanında savaşa katılan Rum bir Hıristiyan olan Köse Mihail'in büyük katkısı bulunmaktadır. Köse Mihail'in şehrin teslim alınmasında Bizanslı vezir Saroz'u nasıl ikna etmiş olduğu eserde anlatılmaktadır. Gibbons, Saroz'dan Evrenos diye bahseder. Saroz Bursa'nın komutanıydı ve şehrin tesliminden sonra

Orhan'a katılarak Müslüman olmuştu. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Evrenuz'un Bursa Kalesi'nin düşmesiyle Müslüman olarak Osmanlı hizmetine giren biri olduğunu savunur iken, daha sonra gerçekleştirmiş olduğu araştırmalarına göre ise Evrenuz'un Karesi'nin Osmanlı Devleti'ne bağlanmasıyla Osmanlı'ya katılan bir Karesi savaşçısı olduğunu ileri sürmüştür. Lowry ise "Evrenos" kelimesinin ne Arapça ne Türkçe ve ne de Farsça olmamasından hareketle Evrenos'un aslında Hıristiyan kökenden olduğunu savunmaktadır. Lowry eserinde, 14. ve 15. yüzyılda en azından iki veya üç Osmanlı askerî ailesinin aslında ihtida etmiş; din değiştirmiş Bizanslı Hıristiyan veya İspanyol paralı askerlerinden (Mihailoğulları ve Evrenosoğulları) oluşmuş olduğunu ispata devam etmiştir. 14. yüzyılın ikinci yarısında hem Gazi Evrenos'un hem de Köse Mihail'in soyundan gelenlerin Balkanlar'da gazaya öncülük ettiği açıktır. II. Bayezid tarafından Mihailoğlu Ali Bey adına çıkarılmış olan 1391 tarihli fermanında şu ifadeler yer almaktadır: "Kafir ve puta tapanları yok eden Mihail Beyoğlu Ali Bey sonsuza denk emir ve hizmetlerinden dolayı evlatlarına, kuşaktan kuşağa sancak verilmesini emrediyorum. Her kim bunu değiştirirse günahı onun boynunadır".

Lowry, 1324 tarihli Orhan'ın Mekece Vakfı'na de değinmiştir. Vakfiyede azat edilmiş Hadım Şerafeddin Mukbil'in vakfın yöneticisi olduğu kayıtlıdır. Aşıkpaşazâde tarihinde "Balabancık" adında bir köleden (kul'dan) bahsedilmektedir. Balabancık, Osman'ın emrinde olan ve Bursa'nın fethinde kilit rol oynayan bir kumandandı. Benzer şekilde, 1360 tarihli İznik vakfiyesinde kayıtlı olan şahitler incelendiğinde biri mühtedi (Şahin bin 'Abdullah), biri Hıristiyan bir hadım (Evrenkoş Hadım) ve üçüncüsü de Zağanos adlı Rum bir Hıristiyan'ın varlığı görülmektedir. I. Murad'ın 1365 tarihli Vakfiyesinin şahitler kısmında yer alan bir dizi imzanın dahi ihtida etmiş kimselerden oluştuğu açıktır. Burada en az yedi şahidin buna benzer isimleri vardır. Bunlar arasında Umur Bey İbn Koskos Subaşı (Hıristiyan) ve baba tarafından ismi 'Abdullah (Allahın kulu) olan altı kişi. Bu ismi taşıyanları onların bu dönemde yeni ihtida ettiklerini kanıtlamaktadır². Burada ismi geçen Koskos Subaşı'ndan hareketle Hıristiyan bir subaşının Osmanlı idaresinde yer alması geleneğinin Orhan'ın hükümdarlığına (1324-1362) kadar uzandığı ortaya çıkmaktadır. Os-

2 Din değiştirenler, gayrimüslim olan baba isimlerini kullanmak yerine genelde "Abdullah" adını kullanırlardı.

Galata-Pera'da bir Müslüman mahallesi 1864,
(Ressam J. Laurens 1825-1901'den Toplumsal Tarih, Sayı 119)

bunlar sıradan Müslüman aileler hâline gelerek Osmanlı potasında eriyip gitmişlerdir.

Hülâsa, Lowry kıymeti haiz eserinde Osmanlı Devleti'nin kurulup gelişmesi sürecinde Bizans bakıyyesi aristokrat Rum zümrelerin büyük katkıları olduğunu birçok delil ile kanıtlamıştır. Ancak aynı Lowry, Osman'ın veya bir Türkmen liderinin Batı Anadolu gibi Bizans-Rum soylularının düzinelerce mevcut olduğu bir coğrafyada neden giderek öne çıktığını ve zamanla bahsi geçen aristokratların Osman'a hizmet eden kullara dönüştüklerini izah edememiş veya etme gereği hissetmemiştir. *Zira bu yönde yapacağı bir çalışma Türkmen ve Müslüman zümrelerin varlığını ortaya koymaya matuf olacağından Lowry'nin Osmanlı Devleti'nin kuruluşu meselesi ile ilgili olarak ileri sürmüş olduğu iddiaların Köprülü ve diğerlerinden hiçbir farkı kalmayabilirdi.* Bu bağlamda 1000-1400 yılları arasındaki süreçte, çeşitli sebeplere bağlı kalarak doğudan/Asya'dan gelen veya gelmekte olan kesif Türkmen göçünün dikkate alınması zorunluluğu bulunmaktadır. Böyle bir hareket noktasında ise Fuat Köprülü'nün Osmanlı Devleti'nin kuruluş şartları ile ilgili olarak 1930'larda öne sürdüğü nazariyelerin bir kez daha dikkatlice tetkik edilmesi icap etmektedir.

manlı Devleti'nin kuruluş döneminde Hıristiyanların önemli mevkilere geldiği açıktır. Rum Patrikhanesi resmi belgeleri arasında muhafaza edilmiş olan ve 1340'a kadar Osmanlı Bitinyası'nda³ hâkim olarak görev yapan Hıristiyanların bulunduğunu gösteren o döneme ait bir başka belge bu değerlendirmeyi tasdik etmektedir. Bu kayıt, Osmanlı toplumunun mevcut hetorejen oluşumunu çok iyi yansıtmaktadır. Neticede günümüze kadar gelebilmiş en eski Osmanlı belgelerine göre hem Hıristiyanların (ihtida etmeden evvel Köse Mihail, Bursa'daki Subaşı Koskos, Biga'daki Subaşı Mavrozoumis) hem yeni ihtida etmiş olanlar (ihtida ettikten sonra Saroz, Köse Mihail ve Evrenos) ile onların köleleri (Balabancık) ve azat ettikleri kölelerin (Hadım Şerafeddin Mukbil) Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda önemli roller oynadıkları bir gerçektir. Nitekim Hıristiyan menşeli Mesih ve Has Murad Paşalar, Gedik Ahmet Paşa, Mahmut Paşa, Hersekzâde Ahmet Paşa, Hadım Ali Paşa ve Hadım Sinan Paşa gibi XV. yüzyılın ikinci yarısı ile XVI. yüzyıl başlarında devlet kademelerinde yer alarak önemli roller oynamışlardır. Bu grubun mensuplarının zamanla kökenlerine işaret eden hiçbir şey kalmamış ve

³ İzmit ile İzmir arasında kalan Bursa merkezli Kuzeybatı Anadolu coğrafyasının eski ismine Bitinya denmektedir.

Osmanlı Sosyal ve Kültürel Hayatında Değişim

3 Mart 1829 günü, Türk tarihinde önemli bir dönüm noktası olan kıyafet kanunu yayınlanmış ve yeni giyim tarzı sivil kesimi de içine almıştır. Böylece ilmiye sınıfı dışındaki bütün devlet memurları ceket, pantolon ve fes giyeceklerdi. Kavuk, sarık, şalvar ve çarık yasaktı. Sarık ve cübbeyi ancak ilmiye sınıfı giyebilecekti. Setre ve pantolon mecburi kıyafet olmuştu | Ayşe ÇELİK*

Çöküşü durdurmak ve modernleşmek bağlamında 18. yüzyılın ilk yarısından itibaren Osmanlı Devleti'nin özellikle askeri alanda Batı'ya yönelmesi ve bunu resmi bir devlet politikası haline getirmesi yabancı etkisindeki sosyal ve kültürel etkileşimi de beraberinde getirmiştir. 1839 yılında başlayan Tanzimat Dönemiyle birlikte, Osmanlı toplumundaki sosyal ve kültürel değişim hız kazanmıştır.¹ Bunun yanı sıra Batı tarzında açılan okullar ve kurumlar çok sayıda genç ve bilgili aydının yetişmesine, yabancı dillere ve kültürlerle olan merakın artmasına neden olmuştur. Avrupa'ya gönderilen elçiler ve öğrenciler Batı kültürünün tanınmasına ve bunun Osmanlı coğrafyasında tanıtılmasında etki eden önemli faktörlerden bir diğeri olmuştur. Batı kültürünü geniş halk kitlelerine tanıtmamanın en iyi araçları arasında bu dönemde yoğunlaşan roman, hikâye, şiir, tiyatro, piyano ve bale gibi edebi ve kültürel faaliyetleri de sayabiliriz.

Osmanlı vatandaşları gittikçe batı kültürünü tanıma imkânı bulmuş ve Batının başlıca unsurlarını benimsemeye başlamıştır. Neticede çeşitli etkenlere bağlı kalınarak sosyal yaşantıda, mimaride ve sanatta değişimler başlamıştır. Osmanlı'da kuruluştan beri eğitim genelde medreselerde gerçekleşmiştir. Ancak 18. yüzyılda Yeniçeri Ocağı gibi medreseler de bozulmaya başlamıştır. III. Selim (1789-1807) Osmanlı Batılılaşmasının ünlü ikilemi içinde, medreseyi kendi haline bırakarak teknik bir öğrenim kurumları ağı oluşturmaya yönelmiştir. Nizam-ı Ce-

dit hareketlerinin son adımları mülki ve diplomatik alanlarda atılmış, Osmanlı taşra teşkilatı Fransız modeline göre şekillendirilmiş ve ilk kez daimi elçilikler kurularak Batı cemaatine katılma hareketine başlanmıştır. Bu aynı zamanda Batı etkilerinin Osmanlıya daha çabuk ulaşmasına da olanak sağlamıştır. Düşünce, zevk, sanat ve kültür seviyesini geliştirmek ve daha da etkili şekilde öğretmek için en tesirli yollardan biri, hiç şüphesiz ki okumaktır. Okuma alışkanlığını kendilerini sürekli olarak yenilemek ihtiyacı hissettiklerinden Servet-i Fünun romancıları da Batılı yaşayış ve kültür unsurlarını romanlarında anlatmaya çalışmışlardır. Romanlardaki çoğu yabancı dil bilen kahramanlar da Batı'yı Avrupa'nın kültür, sanat, yaşayış özelliklerini Batılı yazarlar ve eserler yolu ile tanımaya çalışmışlardır. Bildikleri bir veya birkaç yabancı dil sayesinde estetik zevklerini, görüş açılarını genişleten Servet-i Fünun yazarları, çoğunlukla kitapların, gazete ve dergilerin etkisi ile kendilerini daha iyi yetiştirme fırsatı bulmuşlardır. Yazarların bu durumunun eserlere de yansdığı görülür. Nitekim 1859'dan sonra daha çok edebi faaliyetlerde yoğunluk başlamıştır. Bu dönemde batılı tarzı halka, aydın kesime tanıtmamanın en iyi yollardan biri batılı roman ve hikâyeler olmuştur. Tanzimat'tan sonra ortaya çıkan hızlı ve yoğun medeniyet değiştirme hareketinin, yani Batılılaşma akımının sosyal ve kültürel yaşayışımızda, insanlarımızda yol açtığı değişmelere, Batı kültürünün ve medeniyetinin bize aktarılan unsurlarına ilk yerli romanlarda rastlanmaktadır.

Batılı hayatla ilgili yaşayış ve fikir unsurlarını, yeni insan görüşü, hürriyet, kadın hakları ve sosyal ada-

*ASÜ, FEF, Tarih Bölümü IV. Sınıf Öğrencisi.

1 Cahit Kavcar, Batılılaşma Açısından Servet-i Fünun Romanı, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1985, s.10-11.

let, zevk, moda ve güzel sanatlar, mürebbiye, yabancı dil, eğitim öğretim, Avrupa'da öğrenim gibi yabancı okullar konusu da Batılılaşma içinde yer alan önemli konulardandır. Bir yerleşimi çeşitli yönlerden en iyi tanıma ve ondan yararlanma yollarından biri şüphesiz ki orada uzun süre kalıp öğrenim yapmaktır. Osmanlı'da bu düşünce II. Mahmut devrinde (1808-1839) başlamıştır. Çünkü o devirde yapılan yeni düzen çalışmalarının kaderi Avrupa düşüncesine sahip kişilerin yetişmesine bağlı idi. Tanzimat devri gençlerinin de hayallerinde yaşattıkları en büyük ideal başta Paris olmak üzere Avrupa ya gitmek ve orada öğrenim görmektir. Avrupa'ya öğrenci gönderme çabaları Tanzimat'tan sonra daha da artmıştır. Gerek devlet yardımı ile gerekse kendi imkânları ile pek çok Türk genci Avrupa'ya giderek çeşitli konularda eğitim ve öğrenimini tamamlamıştır. Yeni açılan okullar ve kurumlar çok sayıda genç ve bilgili aydının yetiştirilmesine, yabancı dile olan öğreniminin hız kazanmasına da neden olmuştur.

Moda ve Kadın Hayatında Değişim

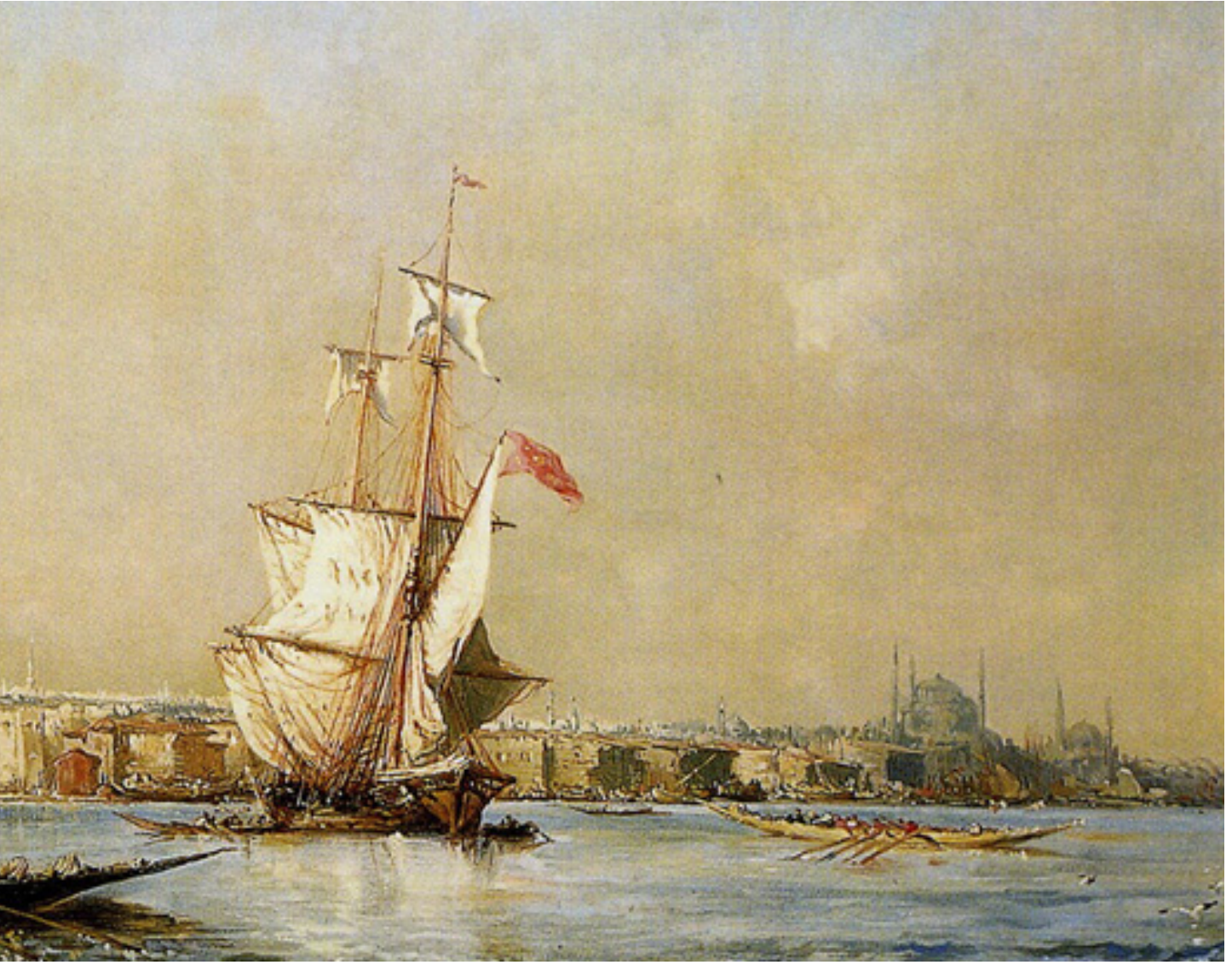
Batı kıyafetlerinin girişi, 19. yüzyılda gerçekleştirilen siyasi ve ekonomik gelişmelerin sonucudur. 18. yüzyılın sonlarında ve 19. yüzyılın başlarında Osmanlı yöneticileri Osmanlı bürokratik sisteminin reforma ihtiyaç duyduğunu hissetmekteydiler. Avrupa'dakine benzer elbiseler giyilmesini zorunlu koşan yönetmelikler çıkarıldı. Bu değişim, Osmanlı toplumunda değişik milletlere bağlı insanların farklı kıyafetler giymeye zorlandığı geçmişten kopuşun mühim bir işaretiydi. Osmanlı kadınının giydiği kıyafetlerde, daha Avrupai tarza doğru olan değişimler 19. yüzyılın ilk yarısında başladıysa da, ancak yüzyılın son otuz yılında hızlanmıştır. Bu gelişme, nüfusları Avrupalı fikirler ve modalarla karşılaşma ihtimali daha yüksek olan İstanbul, İzmir ve Selanik gibi liman şehirleriyle sınırlı kalmıştır. Batılılaşma, II. Mahmut döneminde kılık ve kıyafet, yaşayış tarzı, sosyal teşkilat alanları gibi konular üzerinde örnek alınarak taklit edilmiştir. "Avrupalının yaşayış tarzında ve şekil itibarıyla benzeme ihtiyacı halinde çok kuvvetli bir şekilde tezahür eden bu temayül, artık Garp medeniyetinin üstünlüğünü tasdik etmekten, ona teslim olmaktan başka çare

kalmadığını ifade eder.”² 3 Mart 1829 günü, Türk tarihinde önemli bir dönüm noktası olan kıyafet kanunu yayınlanmış ve yeni giyim tarzı sivil kesimi de içine almıştır. Böylece ilmiye sınıfı dışındaki bütün devlet memurları, ceket, pantolon ve fes giyeceklerdi. Kavuk, sarık, şalvar ve çarık yasaktı. Sarık ve cübbeyi ancak ilmiye sınıfı taşıyabilecekti. Setre ve pantolon mecburi kıyafet olmuştu. O yıllarda Avrupa'da moda olan yüksek yakalı tek sıra düğmeli, diz kapaklarından biraz yukarıya kadar inen çeşitli renklerdeki setreler ile dar pantolonlar kısa zamanda İstanbul'da görülmeye başlamıştır. Fesler, Avrupalıların silindir şapkalarını andırıyordu. Süslü ve işlemeli kolalı gömlekler, yakalıklar, kolluklar ve boyunbağları hep Avrupa'dan gelmiştir. Hiç şüphe yok ki gerçek hayatta görülen bu moda düşkünlüğü, toplumun bir aynası olan edebiyata özellikle de romanlarda bahsi geçmektedir. Romanlara konu olan moda birçok eserin kahramanında o dönemin

2 Kavcar, Servet-i Fünun Romanı, s.143.

ilgi odağı olarak benimsenmiştir.

Avrupa kıyafetlerini taklit etmenin, Avrupa güçlerinin kültürel üstünlüğünün ve Osmanlı kültürünün yenilgiye uğramışlığının bir sembolü olduğu, fikir hiciv/mizah basınında yayınlanan karikatürlerle de ifade edilmekteydi. Avrupa kıyafetlerini taklit etmek sadece Avrupalıların kültürel üstünlüğünü kabul etmek anlamına gelmemekteydi, aynı zamanda kendi alışkanlıkları ve ahlaklarını da yitirme anlamını taşımaktaydı. Avrupai kıyafet giymiş bir kadın, Avrupalılar ya da Avrupalılaştırmış olanlar tarafından iffeti bozulmuş ahlaki değerlerini yitirmiş ve böylece Osmanlıları yozlaştıran bir kadın olarak görülmekteydi. Böyle olmakla da, kendini Avrupalı güçlere satmış bir Osmanlı İmparatorluğunun sembolü haline gelmişti.³ Osmanlı Devleti “gerileme” düşüncesiyle Batıyı her yönüyle benimsemeye, daha açık söylemek gerekirse Batıyı tanımaya başlamıştır.

3 Nicola Van Os, “Yenileşme Döneminde Gündelik Hayattan Çizgiler Milli Kıyafet”, *Türkler Ansiklopedisi*, c.5, s.133-145.

Osmanlı kültüründe karagöz, orta oyunu ve meddah gibi oyunlar dikkat çeken sanatsal faaliyetlerdi. Batılılaşma ile birlikte önemli değişimler görülmüştür. Geleneksel Osmanlı eğlence hayatı Batılılaşmayla birlikte yerini Avrupai eğlence biçimine bırakmıştır. Özellikle kadınlı-erkekli danslar, balolar, karnavallar, meyhaneler, kumarhaneler, çay partileri dönemin eğlence dünyasına hâkim olmuştur. Tanzimat dönemi yazarları eğlence hayatındaki bu değişimi romanlarında canlı bir biçimde anlatmışlardır. Osmanlı toplumunda eğlence denildiğinde akla Lale Devri gelir. Lale Devrinde eğlence hayatı hat safhaya ulaşmıştır. Bu dönemde Sadabad gezintileri de en gözde eğlence unsuru olmuştur. Bu eğlenceler halkı yakınlaştırma bakımından önem taşımıştır. Alafranga yaşamın vazgeçilmez unsurları olan yurakarda saydığımız kumar, dans, balo vb. romanlarda geniş yer tutmuştur. Batılılaşma çabalarının ilk etkileri eğlence hayatına adâb-ı muâşerete ve kılık kıyafete yansımıştır. Bu dönemde yazarlar Osmanlı

toplumundaki eğitim, zevk, görgü kuralları, eğlence hayatı ve kılık kıyafette görülen yabancılaşmayı, öz değerden uzaklaşmayı ve bozulmayı romanlarında işlemişlerdir.

Resim ve Mimaride Değişim

18. yüzyıl Osmanlı dünyasında resim sanatı, minyatür sanatının bir Batı buluşu olan üçüncü boyutu da içine almasıyla birlikte, batı formları keşfetmeye başlandı. Mekânın batılı tarzda kullanılması yolunda girişimler olmuştur. Guaş, akvarel sulu boya gibi yeni Avrupalı teknikler denenmiştir. Estetik alanında en önemli dönüşüm ise Batı tarzında yeni bir resim formunun gelişmesi olmuştur. Bunlar perspektif ve ölçünün kullanıldığı Osmanlı duvar resimleri olmuştur. Aynı dönemde Batı'nın barok tarzının Osmanlı mimarisini etkisi altına aldığı görülmüştür. Ne var ki barok formun etkisi dışarıdan gözle görülebilir olmaktan uzaktı. Örneğin III. Selim döneminde sarayın iç mekânlarının rokoko motifleri ve peyzaj resimlerle dekore edilmesine, tezhip ve oymacılık sanatıyla tavanların süslenmesine rağmen, saray dışarıdan bakıldığında tamamen geleneksel bir yapı olarak görünüyordu. Batılı formların kendisini göstermesiyle birlikte alafranga denilen tarz Osmanlı'da yerleşmeye başladı. Hem Osmanlı formlarından hem de Batılı barok tarzdan yola çıkan Osmanlı barok mimarisi, girift bir mekân kavramına veya güçlü bir devinim duygusuna sahip değildi; vurgulanan şey mekânın iç kullanımından çok, dış hatlar ve dış dekorasyondur. Osmanlı resim sanatı ve mimarisi Batı'yı Osmanlıca bir bağlamda yorumlamıştır. 1755 yılında tamamlanan İstanbul'daki Nuru Osmaniye Camii, estetik alanda Batılı formları kullanma deneyiminin sırrının nasıl olduğu konusunda fikir vermektedir. Osmanlı İmparatorluğu'nun geçirmiş olduğu yönetsel, teknolojik ve kentsel yaşam koşullarındaki değişim ve gelişmişlik paralelinde Osmanlı Mimarisi içerisinde "saray" kavramının ve "saray mekânlarının" organizasyonunun değişimini ve bu değişimin nedenlerini incelemek gerekmektedir. 18. yüzyılın ikinci yarısında Batılı yaşam koşullarına göre yaptırılan saray ve köşkler, mimaride kendini gösteren bir Batı etkisinin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bu oluşumun şehir içerisinde yayılması ve giderek Boğaziçi sahil-

lerine inmesi, hanedan hayatını değiştirdiği gibi, Osmanlı'nın gündelik hayatını da Batılı tarza doğru evrimleştirmeye başlamıştır. III. Selim'in, Avusturyalı ressam ve mimar Melling'i getirtmesi ve Melling'in Batılı bir mimar olarak Boğaziçi'nde bir dizi sahil sarayı yapması da bu oluşuma bir örnek olarak verilebilir.⁴ Buna ilaveten Sultan II. Mahmut resim sanatına değer vermiş, idaresi süresince inşa edilen resmi dairelere kendi portresini astırmıştır. 19. yüzyıl boyunca Osmanlı sultanları, Batılı görünüşte sarayların yapılması ve bunların süslenmesi için Avrupalı veya azınlıktan mimar ve sanatçılar tutmuş ve bu sarayları Avrupa'dan getirttikleri mobilyalar ve sanatsal değer taşıyan eşyalarla donatmışlardır. Yeni okullar ve hastaneler ile yeni bakanlık binaları da Batılı tarzda inşa edilmiştir.⁵ Bugüne kadar çok fazla incelenmemiş bir konu olan Osmanlı sarayında mekân organizasyonunun değişimi sonucu tasarlanan yeni saraylar, modernleşme hareketleri ile beraber yaşanan sosyal ve kültürel değişimlerin günümüzde hâlâ gözlenebilen belgeleridir. Unutulmamalıdır ki, modernleşme hareketleri Batılılaşma rüzgârı halinde öncelikle hanedan yaşantısını ve haliyle de hanedanın evi ve yönetim yeri olan sarayları etkilemiştir. Mevcut belgeler ve Osmanlı tarihçileri ile dönemin Batılı seyyahlarının yazdıkları, bu bakış açısı ile incelendiğinde ve Osmanlı saray örnekleri yine farklı bir bakış açısı içerisinde değerlendirildiğinde, Osmanlı zihniyet dünyasında "modernleşme" kavramının yer aldığı önemin anlaşılması adına yeni açılımlar sağlanacaktır.⁶

Osmanlı estetik dünyasındaki çözülmenin tarihi, Batılılaşma tarihimizle eşzamanlıdır. Gözlerimizi Batı'ya çevirdiğimizde gördüğümüz, kendi içinde sürekli değişen bir Batı değil artık hiç değişmeyecek bir Batı'dır. Avrupalı sanatkarlar yeni yollar arayıp primitif ve doğu kültürlerine aç kurtlar gibi bakarken Osmanlı sanatçıları tabiatı acemice kopya etmek için çaba sarf etmiştir. Osmanlı sanatında ve mimari yapısında görülen değişimler Batılı yaşam tarzının benimsenmesi ile her iki alanda da batı faktörü etkili olmuş bulunmaktadır. Batılı üs-

4 Zafer Sağdıç, "Osmanlı Politik Sistemin Osmanlı Saray Mimari Mekân Örgütlenmesi Üzerine Etkileri", *Türkler*, c.12, İstanbul, s.211-217.

5 Fatma Müge Göçek, *Burjuvazinin Yükselişi İmparatorluğun Çöküşü*, Ayraç Yayınevi, Ankara 1999, s.97-100.

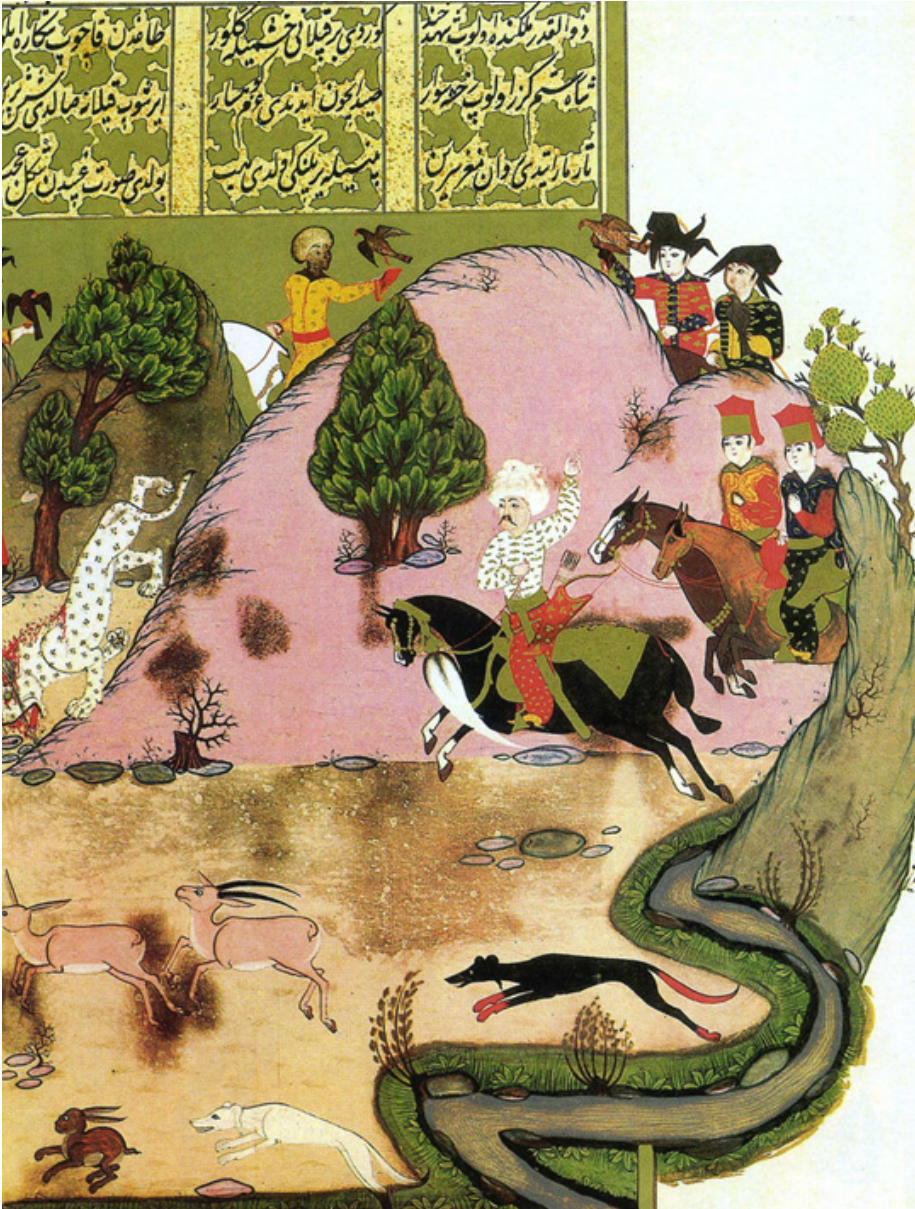
6 Sağdıç, "Osmanlı Politik Sistemin", s.211.

luplar tercih edilmeye başlanmasıyla klasik Osmanlı mimarisinin etki alanı daralmış ve kısa bir süre sonrada klasik anlayış yerini tamamen Batılı üsluplara bırakmıştır. Bu durumda bir nevi Osmanlı'nın kendi kimliğini terk edip Batı kimliğine büründüğü söylenebilir.

Sonuç olarak Osmanlı halkında Batı'ya karşı bir ilgi de ortaya çıkmış bu durum halkın yaşayış tarzını da büyük ölçüde etkilemiştir. Özellikle 19. yüzyılda

Batı ile artan temaslar sonucunda Osmanlı toplumu Batı kültürünü ve yaşayışını tanıma imkânı bulmuştur. Batı tarzında açılan okullar ve kurumlar; Avrupa'da daimi elçiliklerin kurulması, öğrenciler gönderilmesi neticesinde Batı'daki fikirler ve oranın kültürü Osmanlı toplumunda karşılık bulmuştur. Özellikle 19. yüzyılda yoğunlaşan roman, hikâye, şiir, tiyatro, piyano, bale gibi edebi ve kültürel faaliyetler neticesinde halk batı kültürünü tanıyarak, başlıca unsurlarını benimsemeye başlamıştır.

Yavuz Sultan Selim Dulkadirli Seferi sırasında Kuskün deresi kenarında otağ kurduğunda kaplan avlarken, 1515 (F. Emecen, Yavuz S. Selim, İstanbul 2010)

Firdevsî'nin Şahnâme'si'ne Göre Türkler ve Türk Kültürü

Şahnâme İranlıların için olduğu kadar Türk milli kültürü hakkında verdiği bilgiler açısından Türkler için de önemlidir. Eserde, Türklerin eğlence oyunları, düğün gelenekleri, ceza hukukları, av gelenekleri ve Nevruz Bayramı gibi bazı hususlardan bahsedilmektedir | Gülbahar GÖK*

İran'ın millî destanı olarak kabul edilen Şahnâme, aynı zamanda Fars edebiyatının en önemli eserleri arasında yer alır. Şahnâme'nin yazarı ve İranlıların millî şairi olarak kabul edilen Firdevsî (ö.411/1020 [?]), Tus şehrine bağlı Tâberân'ın Bâj (Bâz) köyünde doğdu.¹ Gazneli Mahmud'un tahta çıktığı sırada (387/997) elli sekiz yaşında olduğunu söylediğine göre (Şahnâme, IV, 5) 329'da (940) doğmuş olmalıdır. Künyesi Ebü'l-Kâsım, lakabı Fahreddin, mahlası Firdevsî'dir. Adı kaynaklarda Ahmed, Hasan ve Mansûr; babasının adı Ali Fahreddin, Ahmed ve İshak olarak farklı şekillerde geçmektedir.² Şahnâme'de; Pîşdâdiler, Keyânîler, Eşkânîler ve Sâsânîler dönemine ait destansı olaylar ele alınır. İran coğrafyasına komşu Tûranlılarla sıkça yapılan sınır savaşları ve bu savaşlar esnasında yaşanan olayları İran milliyetçiliği yönüyle değerlendirmiştir. Ayrıca yazar eserinde Türklerin kültür öğeleri ve karakteristik özellikleri hakkında da örnekler vermektedir.

Şahnâme'ye Göre Türkler ve Kültürleri

İran millî kahramanları, en büyük mücadelelerini, sürekli ilerlemek ve hâkim olmak ülküsüyle üzerlerine gelen Turan hükümdarı Efrasiyaba karşı vermişlerdir.³ Alp Er Tonga, başta Firdevsî olmak üzere; Yusuf Has Hacib, İranlıların en büyük tarihçilerinden Alaaddin Ata Melik Cüveynî, Moğolların ünlü tarihçisi Mirza Haydar Duğlat, Uygur Türklerinin tarihçisi Molla Musa Sayrami, Zeki Velidî Togan, Saadetdin Gömeç gibi eski ve yeni birçok tarihçinin eserlerine konu olmuş tarihi bir kişiliktir. Kaşgarlı Mahmud'un Divan-ı Lügâti't-Türk adlı eserinde, Afrasiyab'ın (Efrasiyâb)

Saka Hükümdarı Alp Er Tunga olduğu bildirilmiştir.⁴ Türklerden bahseden Farsça ve Arapça kaynaklarda Efrasiyâb, Türk hükümdar soyunun atası kabul edilir. Şahnâme'ye göre Efrasiyâb'ın en dikkat çeken özelliği intikamcı bir karaktere sahip olmasıdır: "Bana sorduğun Türk, erkek bir ejderha gibi savaşıyor, nefes verirken ateş saçıyor, intikam almak için savaşa başladı mıydı bir bela bulutu kesilir. Onun bayrağı da elbisesi de karadır. Kolları demir kaplı, kılıbı da demirdendir. Üzerindeki demir zırh altın işlemelidir, tulgasının üzerinde de kara bir bayrak vardır."⁵ Şahnâme'de geçen bu cümlelerde de görüldüğü gibi Firdevsî her ne kadar Efrasiyâb'dan bahsederken onu kötülese de, aslen içten içe bu tarihi karaktere karşı hayranlık duyduğu düşünülebilir. "Turan kelimesinin kaynağı İran'dadır. Bir türlü yenilemeyen, sürekli olarak İran'ı rahatsız eden Ceyhun'un ötesindeki toplulukların ülkesidir Turan."⁶ Bugün Ural-Altay adı altında anılan milletler ve diller Tûran kavimleri ve Tûran dilleri diye anılır. Eski İranlılar Türklerin yaşadıkları ülkelere "Tûrân" adını veriyorlardı. İranlılar ile Türklerin yaptıkları savaşların anlatıldığı Firdevsî'nin eserinde de aynı şekilde "Tûrân Ülkesi" olarak geçmektedir. Kitapta sözü edilen hükümdarın Alp Er Tonga ve Turanlıların da Sakalar olduğu sanılmaktadır. Saka Devleti, belki Türklerin hâkim olukları ama içinde birçok yabancı kavimlerin de bulunduğu bir devlettir.⁷ Şahnâme'nin başında Firdevsî, Feridun dönemine kadar olan kısımda İranlıların kültür ve medeniyetlerini övmektedir. Esere göre, Tûran ile İran'ı Ceyhun Nehri ikiye ayırır ve bu nehir sınır kabul edilir. İki taraf sınır ihlalleri nedeniyle sürekli karşı karşıya gelmişlerdir ve

* ASÜ, FEF, Tarih Bölümü IV. Sınıf Öğrencisi.

1 Bâj (Paj, Bâz, Fâz) köyü İran'ın büyük şehirlerinden Meşhed'e 20 km mesafede bulunmaktadır. Günümüzde Fâz adıyla bilinmektedir.

2 Mehmet Kanar, Firdevsî, İslam Ansiklopedisi, c.13, İstanbul 2010, s.125.

3 Mustafa Aksoy, "Destanlarda ve Tarihi Kaynaklarda Alp ER Tonga", Türkler, c.3, Ankara 2002, s.557-561.

4 Kaşgarlı Mahmud, Divan-ı Lügâti't-Türk I (çev.Besim Atalay) Ankara 1985, s.343.

5 Firdevsî, Şahnâme (çev.N. Lugal), Kabcacı Yayınevi, İstanbul 2009, s.270.

6 Osman Karatay, "İran ile Turan", Ötüken Yayınları, İstanbul 2012, 2. baskı, s.48.

7 Erol Güngör, "Tarihte Türkler", Ötüken Yayınları, İstanbul 2011, 16. baskı, s.13.

Türkler sık sık Ceyhun'u geçerek İranlılarla savaşmış-
tır: “Kötü yaradılışlı ve zalim Efrasyâb intikam uğruna, gece
ve gündüz, rahatsızlığı da bırakmış, uğradığı bozgu-
nun lekesini temizlemek için dört bir yana ordular gönderiyor.
Mızrağının ucunu boyuna zehirle sulayarak, İran'a saldır-
mak istiyor! Üç yüz bin savaş eriyle Ceyhun'u geçecek. Bu
böyle bir ordudur ki savaşa bir başlarsa, Ceyhun'un tozunu
göklere savurur!”⁸

İranlı araştırmacılara göre Seyhun ile Ceyhun ara-
sındaki kuzeydoğu ve Gürgenç (Harezmi) Gölü
arasındaki bölgede İran-Tûran mücadeleleri yaşan-
mıştır.⁹ Firdevsî eserinde Tûran ile İran arasındaki ya-
pılan bu mücadelelerden daima Efrasyâb'ı sorumlu
tutuyor ve sonunda yenilerek savaş meydanından ka-
çan taraf olarak Türkleri gösteriyor. Firdevsî'nin ese-
rindeki bu tutumunda kendi tarihlerini yüceltme ama-
cı etkili olmalıdır. Ayrıca İran tarihi açısından önemli
bir yeri olan Rüstem adlı karakteri Türkler karşısında
yenilmez bir kahraman olarak yüceltirken Efrasyâb'ı
da hep kaçan taraf olarak nitelendirmiştir: “Rüstem
onu belinden yakalayıp yere yuvarladı. Bunun üzerine Türk-
ler arasında bir feryattır yükseldi. Türk pehlivanları yetişerek
komutanlarının etrafını kuşattılar ve onu yaya olarak alıp
götürdüler. Türklerin komutanı Efrasyâb, Rüstem'in elinden
böylece kurtulunca hızlı koşan bir atın üzerine bindi ve canı-
nı kurtarmak için ordusunu bırakıp çöllerin yolunu tuttu!”¹⁰
Bu cümlede dikkati çeken bir unsur da “çöllerin yolu-
nu tuttu” kısmıdır. Eserde sürekli olarak Tûranlıların
yurtları olarak “Türklerin Çölü” tabiri kullanılmıştır.

Firdevsî eserinde Tûranlıları “Türkleri”, Efrasyâb'ın
karakter özelliklerine göre nitelemektedir. Ona göre
hükümdarları kötü ve intikamcı olduğu için Türkler-
de de bu özellikler vardır: “İran ordusundaki kabraman-
ların kadınları ve çocukları intikamcı Türklere tutsak olur ve
yüreklere oklarla yaralanırsa ondan sonra bu ovalarda kim
eline mızrak alabilir?”¹¹

Türk erkeklerini ve Efrasyâb'ı kötülerken Türk
kızlarını vefalı, güzel, iyi huylu olarak tanımlaması
dikkate değer bir unsurdur: “Rûdâbe'nin vefalı ve akıl-
lı beş Türk cariyesi vardı.” “Rûdâbe'yle konuşma fırsatını
elde eden peri yüzlü kızlar bu soru üzerine adeta yarışır-

Efrasyab'ın Siyavuş için kurduğu eğlence meclisi (Firdevsî
Şahnamesi)

casına söze başladılar.”¹² Şahnâme İranlıların olduğu
kadar Türk milli kültürü hakkında verdiği bilgiler
açısından Türkler içinde önemlidir. Eserde Firdevsî,
Türklerin eğlence oyunları, düğün gelenekleri, ceza
hukukları, av gelenekleri, Nevruz Bayramı gibi kültür
öğelerinden ve Türkler açısından önemli olan bazı
kültürlerden bahsetmektedir. Bizler bu yolla Türklerin
kültürlerine o dönemlerde de bağlılıklarını anlayabi-
liz. Öncelikle Şahnâme'de geçen Nevruz Bayramı-
na değinmek istiyorum. Firdevsî eserinde Nevruz
Bayramı'nın kendi kültür öğelerinden biri olduğu-
nu ileri sürmektedir. Esere göre Cemşîd adı verilen
İranlı hükümdar, büyük keşifler yaptıktan sonra dün-
yayı dolaşarak kendinden daha büyük bir hükümdar
12 Firdevsî, age, s.168-173.

8 Firdevsî, age, s.828.

9 Yılmaz Karadeniz, “İran Kaynaklarına Göre Türkistan ve İran Coğraf-
yasında İran-Turan Sınır Mücadeleleri”, Akademik Bakış Dergisi, Sayı 26,
2011, s.7.

10 Firdevsî, age, s.271.

11 Firdevsî, age, s.239.

görmemesi üzerine, mücevherlerle süslenmiş bir taht yaptırarak üzerine oturmuş ve İran halkı o günü Nevruz ilan etmiştir. Her ne kadar Firdevsî eserinde Nevruz Bayramını kendilerine ait olarak göstermiş olsa da bu iddia doğru değildir. Nevruz bazı toplumlarda 21 Mart'ta kutlanan yılbaşı bayramıdır. Farsça'da "yeni gün" anlamına gelen Nevruz, 21 Mart'ta Orta Asya'dan Ortadoğu'ya ve Balkanlar'a kadar geniş bir coğrafyada yaşayan halklar tarafından kutlanmaktadır. Antik dönemlerden itibaren çeşitli halklar, tarımsal faaliyetlerin ortaya çıktığı baharın başlangıcında ve hasat mevsiminde kutlamalar yapmıştır.¹³ Firdevsî'nin eserindeki bu bilgi doğru olmamakla birlikte Türklerle olan münasebetler neticesiyle oluşmuş olan kültürel bir aktarımdır. Nevruz adının Farsça olmasından yola çıkarak Türk milletinin bu kadim bayramını, başka milletlere veya bazı kavimlere mal etmeye çalışmak veya bu bayrama siyasî bir mahiyet yüklemek doğru değildir. Nevruz Bayramı'nın İran coğrafyasında kutlanmasının sebebi, bu coğrafyanın kadim Türk vatanı olması ve günümüzde de olduğu gibi, bu coğrafyada tarih boyunca, Türk nüfusunun çoğunlukta olmasındandır.¹⁴ Şahnâme'de Türklerin eğlence hayatlarına da değinen Firdevsî, Tûranlıların gûy ve çevgen adında oyunlarının olduğundan bahsetmiş: "*Bir gece Efresîyâb, Siyâvuş'a: "Yarın erkenden hazırlanalım da, gûy ve çevgen alıp alana gidelim. Orada biraz oynar, güleriz! İştittüğüme göre, sen alana çıkıp da gûy ve çevgen oynarken, pehlivanlar sana bakmaya bile cesaret edemezlermiş"* deyince, Siyâvuş: "*Padişahım! Sen daha kutlu ol ve kötülüğün eli senden irak olsun! Hünerlerde ve erdemlerde seni kim geçebilir? Bütün padişahlar hüneri senden öğrenir. Benim gönlüm senin sayende aydınlanır!"* diye karşılık verdi."¹⁵ Eski Türklerin savaşçı ve atik bir toplum olmalarından dolayı bu tür oyunlar teşkilatlanma ve stratejik düşünme bakımından tam da Türklerin ruhunu yansıtan bir oyundur. Bugün hâlâ Anadolu ve Orta Asya coğrafyalarında farkı şekillerde oynanmaya devam etmektedir. Halk arasında çevgen şeklinde söylenen Farsça çevgân (çûgân) kelimesinin aslı Pehlevîce (Orta Farsça) çûbikân (çûygân, çûlgân/çavlagân) (sopa, değnek) ismi olup bu kelime Arapça'ya savlecân, Türkçe'ye çöğen ve Grekçe'ye tsuka-

13 Şinasi Gündüz, "Nevruz", İslam Ansiklopedisi, c.13, İstanbul 1996, s.125.

14 Ali Kafkasyalı, "Türk Dünyasında Nevruz Geleneğine Toplu Bakış", Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, c.6, Sayı 2, 2005, s.150.

15 Firdevsî, age, s.461

nion şekillerinde girmiştir.¹⁶

Eserde Firdevsî Efrâsiyâb'ın kızı ile Siyâvuş'un düğün törenleri hakkında bilgi veriyor: "*Kalkan, gürz, tulga, kement, arapatları, koyunlar, altın ve gümüş dolu keseler, türlü türlü elbiseler seçip ayırttı. Bundan sonra Çin denizine kadar olan yerlerin menşurunu Siyâvuş'a verdi. Bu yerlerin boyu yüz fersabtı. Genişliği ise ölçülemeyecek kadar alabildiğine gidiyordu. Bu menşuru padişahlar arasında âdet olduğu üzere, perniyan kumaşı üstüne yazdular ve altın bir tabt ve taçla Siyâvuş'un köşküne gönderdiler. Sonra her yeri düğün için süsleyip hazırladılar. Uzaktan ve yakından kim gelip de oraya gittiye, emre hazır açsalar, kurulmuş sofralar ve şaraplar bulur; yer, içer, bir hafta orada misafir kalır ve götürülebileceği kadar da alıp evine götürürdü. Düğün şerefine hapisanelerin kapıları açıp mahpusları serbest bıraktılar."* Efrâsiyâb'ın Siyâvuş'a 'çeyiz olması muhtemel' bir ülkeyi bağışlaması ve bunun simgesi olarak da bir belge ile türlü hediyeler vermesi ve bu tür zamanlarda hapis cezalarının affedilmesi geleneğinin var olduğunu belirten bu cümleler o zamanki geleneklerin önemini bir kez daha vurgulamaktadır. Ayrıca hükümdarların ailelerine ait düğünlerde hapis cezalarının affı bize ceza hukuklarının varlığından da haber vermektedir. Eski Türklerin konar-göçer topluluklar olmaları cezaların kısa süreli ve ağır olmasına neden olduğu bilinmektedir. Nitekim Şahnâme, Türklerin ceza hukukuna dair ipuçları da vermektedir. Şahnâme'de Bijen ve Efresîyâb'ın kızı Menîje'nin birbirlerine âşık olmaları üzerine Menîje uyku ilacı ile Bijen'i uyutarak sarayına götürüyor. Bu durumu öğrenen Efresîyâb, Bijen'nin ve kızının öldürülmesini istiyor. Ancak daha sonra Pîrân'ın araya girmesi üzerine kızının yerde sürünerek saraydan atılmasını ve Bijen'in de kuyuya hapsedilmesini emrediyor: "*Padişah Efresîyâb, Gersîvez'e: Sağlam bağlar hazırlayıp bir kuyu kazdırdıktan sonra Bijen'in ellerini zincirle bağlayarak, belini bir Rûm bağıyla çevir. Zinciri de başından aşağıya doğru gibi uzatıp, iri çivilerle başından ayaklarına kadar çivile. Sonra tutup onu tepe üstü kuyuya sarkıtta ne güneşin yüzünü görsün nede ayın."* Mitolojik öğelerin yoğun olduğu hikâye ve destanlarda hapis mekânları olarak; kuyular, sandıklar, mağaralar, kuleler vb. olsa da medeni çağlara yakın olan ve hukuk kurallarına daha gerçekçi olarak değinildiği eserlerde genelde zindanlar vurgulanmıştır. Kuyunun hürriyetten mahrum etme mekânı olarak anlatılanlarda yer alması genellikle Tevrat'ta ve Kur'an'da yer alan "Yusuf"

16 Feyzi Halıcı, "Çevgân", İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 1993, c.8, s.294.

kıssası ve Firdevsî'nin eserinden kaynaklı olabilir.¹⁷

Şahnâme'de sürekli olarak Efresîyâb'ın avlağından bahsedilerek Türklerdeki av kültürünün ne denli önemli olduğu simgelenmiştir: “*Bir sarboşluk sırasında Gîv birden bire Rüstem'e dönüp: Ey ünlü pehlivan! Eğer avlanmaya, çöllerde koşuşan kaplanlardan vurmaya niyetin varsa, kalk da Efresîyâb'ın avlağına gidelim! Güneşin parlak yüzünü, kapların, doğanların, atlarımızın ve mızraklarımızın kaldıracığı tozlarla örtelim! Aslanları kılıçla öldürüp yaban eşeklerini kementle yakalayalım; Harbilerle yılanları, doğanlarla da süllünleri tutalım! Bu uzun günler başka nasıl geçer? Tûran ovasında avlanarak yeryüzünde bir hatıra bırakalım! dedi.*”¹⁸ Türklerde avcılık eski zamanlardan beri uygulanan bir gelenektir. Avcılık askerî anlamda savaşçının her daim savaşa hazır olmasını sağlarken atıcılık, binicilik, pusu kurma hızlı hareket edebilme gibi kabiliyetlerini zinde tutmaları açısından elzem bir öneme sahiptir. Burada dikkat edilmesi gereken bir husus da avlanılan hayvanlardır. Türklerin genel olarak dağ keçisi, geyik, tavşan vb. hayvanların yanında “yaban eşiği” de avladıkları bilinen bir gerçektir. Yaban eşiği birçok kaynaktaki “kulan” adıyla geçmektedir. Kulanın Türkler tarafından avlandığına dair ilk bilgiler destanî devirlerden itibaren başlamaktadır. Oğuz Kağan Destanı'nın Uygur alfabesiyle yazılmış olan İslam öncesi rivayetinde, Oğuz Kağanın verdiği toyda, beyleri ve halkına hitaben söylediği sözler arasında “av yerinde yürüsün kulan-av yerde yürüsün kulan” cümlesinde geçmektedir.¹⁹ Türkmenlerin XVIII. yüzyılda yaşamış ünlü ozanı Mahtumkulu'nun şiirlerinde kulan avlanan bir hayvandır ve kelime Türkiye Türkçesi'ne yaban eşiği olarak çevrilmiştir.²⁰

Firdevsî Şahnâme adlı eserinde, kendi tarihleri açısından derin izler bırakmış olan Türkler ve hükümdarları Alp Er Tonga (Efresîyâb) hakkında bilgiler sunmaktadır. Eserde bütün Türkleri Tûranlılar olarak gösteren Firdevsî, Efresîyâb'ı da tüm Tûranlıların hükümdarı olarak nitelendirmiştir. Ayrıca Efresîyâb'ı kendince tarihi bir düşman olarak her dönem İran padişahlarıyla mücadele ederken göstermiştir. Bu du-

17 Şahin Köktürk, “Türk Destanlarında Hapsedilme Motifi”, Türkük Bilimi Araştırmaları, Sayı 19, 2006, s.391, <<http://dergipark.ulakbim.gov.tr/tubar/article/view/5000072914/5000067138>>, (E.T. 05.04.2015)

18 Firdevsî, age, s.341.

19 Cihan, agm, s.132.

20 Cihad Cihan, “Türk Av Kültüründe Kulan (Yaban Eşiği) ve Mahiyeti”, Tarih Okulu Dergisi, Sayı XX, s.137, bkz. <http://www.johschool.com/Makaleler/264357797_5.%20Cihan.pdf> (E.T. 05.04.2015) ‘Bu makale VII. Milletlerarası Halk Kültürü Kongresinde (27 Haziran-1 Temmuz 2006) bildiriler olarak sunulmuştur.

rumu göz önünde tutarsak; Efresîyâb'ın Şahnâme'ye göre 200 yılı aşkın bir süre hükümdarlık yaptığı sonucu ortaya çıkıyor. Bu sonucun tarihi gerçeklerle pek bir ilgisi olmadığı aşikârdır. Her ne kadar Türklerin kötü yönleri eserde ağır bassa da Firdevsî'nin Türk ırkının fiziksel özelliklerine, savaş maharetlerine, kültürlerine ve hükümdarlarına olan bağlılıklarına hayranlık duyduğunu söyleyebiliriz. Alp Er Tonga ve Türkler yalnızca İran tarihinde değil her dönem farklı milletlerin edebiyat ve tarihlerinde konu olmuşlardır. Türk kültür ve tarihi bu yönü ile düşünüldüğün de, dünya tarih mirası açısından katkıları azımsanamaz. Bundan dolayı Türkler ve kültürleri, etkileşim içinde buldukları tüm milletlerin tarih ve kültür değerleri içinde aranarak bulunmalı ve sahip çıkılmalıdır. Bulunan değerler ise milli kimlik çerçevesinde gelecek nesillere aktarılmalıdır.

İnsan ve mekân, Ulucami-Aksaray 2015
(Foto, Savaş Ulukaya)

Osmanlı Devleti'nde İlk Veziriazam Katli: Çandarlı Halil Paşa

II. Mehmed için en büyük engel Çandarlı Halil Paşa idi. Bu veziriazam öyle kuvvetliydi ki, II. Mehmed'i bir kere tahttan bile uzaklaştırmıştı (1446). Gerek orduda ve gerek ulema arasında nüfuzu çok büyüktü | Sefa ALP*

Osmanlı Devletinde 1453 yılına gelinceye kadar hiçbir veziriazam katledilmemiştir. 1453 yılında İstanbul'un fethi akabinde II. Mehmed, Çandarlı Halil Paşa'yı idam ettirmiştir. Böylece Osmanlı Devletinde ilk defa bir veziriazam katledilmiştir. II. Mehmed'in, Çandarlı Halil Paşayı katlinin sebepleri kaynaklarda farklı şekillerde yer almıştır: II. Mehmed'in birinci cülusundan sonra, Halil Paşanın onu tahtından indirip yerine tekrar Sultan II. Murad'ı getirmiş olması, İstanbul'un fethine karşı olması ve Bizans'tan rüşvet aldığı öğrenilmesi. Kaynaklar genellikle bu konular üstünde dururlar fakat değinilmeyen bir nokta daha vardır o da, Osmanlılar ile Çandarlılar arasındaki ilişkilerin seyridir¹

II. Mehmed'in Halil Paşa Tarafından Tahttan İndirilişi

Macarlarla 12 Temmuz 1444'te Edirne-Segedin antlaşması imzalandı. Antlaşmaya göre taraflar 10 yıl süreyle birbirlerine saldırmayacaklardı. Bunun üzerine Sultan II. Murad (1421-1451) Osmanlı Devletine karşı bir saldırının olmayacağını düşünüyordu. Ayrıca devlet işlerinden ve devlet ricali arasındaki çekişmelerden de iyice sıkılan Sultan Murad, Edirne'ye gelince Çandarlı Halil Paşa'ya, "Oğlum Mehmed'i

sağlığında tahta geçireyim. Gözüm bakarken ne türlü padişahlık ettiğini göreyim" dedi. Manisa'ya şehzade Mehmed'e hemen adam gönderildi ve Şehzâde Mehmed Edirne'ye getirildi². Sultan II. Murad, saltanatı oğlu II. Mehmed'e bırakmıştı. Çocuk denecek yaşta olan II. Mehmed hükümdar olmuştu. Fakat II. Mehmed tahta geçtiğinde devlet işlerinde lalası devşirme Zağanos Mehmed Paşa'nın tesiriyle hareket etmesi Halil Paşa'yı tedirgin etmeye başladı³. Ayrıca II. Mehmed'in padişahlığı, Edirne'de yaşayan insanları bilhassa huzursuz etti. Çıkacak bir savaş korkusu, açık davranışlı olanları düşüncelerini ortaya atmaya sevk etti. Ortak kanaat şu idi ki, bir çocuk padişahla kritik günlerin altından kalkamazdı. Hıristiyanlar kendilerini güçlü görürlerse anlaşmaları dikkate almazlar. Başta tecrübeli bir hükümdar olmayınca girilecek savaşta memleket mahvolurdu⁴. Osmanlı Devleti'nin başına bu kadar genç ve tecrübesiz birinin geçmesini fırsat bilen dışarıdan ve içeriden birtakım çevreler, Osmanlı'yı yıkmak için harekete geçtiler. Batı, yeniden bir Haçlı Ordusu oluşturma çabaları içerisine girmiştir. Bu sırada gerçekleşen Kanlı Hurufî ayaklanması ve Edirne'yi harap eden büyük yangın, yaşanan buhranı iyice arttırdı. Bu sırada Avrupa'daki Osmanlı top-

*ASÜ, FEF, Tarih Bölümü IV. Sınıf Öğrencisi.

1 Mehmet Cemil, Çandarlı Halil Paşa Niçin Öldürüldü? İnkılâp Kitaphanesi, İstanbul 1933, s.5.

2 Necdet Öztürk, Aşiretten İmparatorluğa Osmanlı Tarihi, Timaş Yayınları, İstanbul 2011, s.255

3 Münir Aktepe, "Çandarlı Halil Paşa", DİA, c.8, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1993, s.212.

4 Nazım Tektaş, Sadrazamlar, Çatı Kitapları Yayınevi, İstanbul 2009, s.37.

raklarına çeşitli taarruzlar başlamış ve Haçlı ordusu Tuna'yı aşmıştı⁵. Avrupa devletleri Osmanlı tahtında küçük bir şehzadenin olmasını fırsat bilerek Edirne-Segedin antlaşmasını yok sayarak Osmanlı'ya karşı taarruza geçtiler. Bunun üzerine Halil Paşa'nın ısrarıyla, Sultan II. Murad Bursa'dan gelerek ordunun başına geçti. II. Murad idaresindeki Osmanlı ordusu Varna'da Haçlı kuvvetlerini büyük bir mağlubiyete uğrattı. Çandarlı Halil Paşa'nın ısrarlarına rağmen, II. Murad oğlunun istikbali için tehlikeli olacağını düşündüğünden tekrar hükümdar olmadı, oğlunu tahta bırakarak Manisa'ya geri döndü. Varna'da babasının kazandığı büyük zafer, II. Mehmed'in hükümdarlığını gölgelemişti. II. Mehmed yasal olarak padişahı ve babasından bağımsızlığını, Konstantinopolis'in ilk fırsatta fethini planlamak ve paranın değerini düşürmek gibi projelerle vurgulamaya çalışmıştı, ama Çandarlı Halil Paşa'nın, tecrit olmak pahasına, onun ve hizbinin çılgınca hayallerini sınırlamaktaki başarısı onun iktidarını sınırlamıştı⁶. Halil Paşa, II. Murad'ı Edirne yangını (Mart 1444) ve bu olayın ardından meydana gelen yeniçeri isyanından sonra (Buçuktepe Vakası) Edirne'ye çağırdı ve tahta geçmesini sağladı. Böylece II. Murad'ın ölümüne kadar (1451) devleti yine eski gibi müdahalesiz bir şekilde idare etti⁷. Neşri'nin ifadesine göre; II. Mehmed tahtan indirilince, Halil Paşa'nın bu hilesini öğrendi, hayret ederek "Allâhu Ta'âlâ bana devlet verirse, bende sana edeyim" diyerek ona gönlünde kin bağladı⁸.

Halil Paşa'nın Bizans'tan Rüşvet Alması ile İlgili Anlatılan Rivayetler

Sultan II. Murad 1451'de vefat ettiği zaman, birisi Manisa Sancak Bey'i Mehmed ve diğeri de henüz küçük yaşta süt emen Ahmed adlarında iki oğlu kalmıştı. Padişahın vefatını veziriazam Halil Paşa, Sultan Mehmed'e bildirerek Edirne'ye davet etti⁹ ve II. Mehmed 19 yaşında ikinci defa tahta çıktı. Fütuhât yanlısı Şahabettin ve Zağanos Paşalar da vezir olarak iktidara getirildiler¹⁰. II. Mehmed'in cülusu ile beraber Halil

Paşa'nın rakipleri iktidara gelmiş oluyorlardı. Manisa'da Sultan Mehmed'in "atabeği" olan Şahabeddin Paşa ikinci vezir yerini aldı. Genç Padişah, her tarafta düşmanın harekete hazır bulunduğu ve Orhan'ın İstanbul'dan tahtını tehdit ettiği bir zamanda Halil'i devirmeğe cesaret edebilecek kadar mevkiinin sağlam olmadığını biliyordu¹¹. Bunun için genç sultan ve etrafındakiler, devlet içinde kudretli veziriazam Çandarlı'ya karşı nüfuz ve iktidarlarını pekiştirmek için bir zafere ihtiyaç duymakta idiler¹². Bu zaferde İstanbul'un fethedilmesiyle sağlanacaktı. Fetih için

5 Erhan Afyoncu, Sorularla Osmanlı İmparatorluğu, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2010, s.117.

6 Finkel, Rüyadan İmparatorluğa Osmanlı, s.43.

7 Aktepe, age, s.212.

8 Neşri Tarihi, (haz.M. A. Köymen), c.II, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1983, s.118.

9 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Çandarlı Vezir Ailesi, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1988, s.67.

10 Halil İnalçık, Devlet-i Aliyye, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2012, s.107.

11 Halil İnalçık, Fatih Devri Üzerine Tetkikler ve Vesikaları", Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2007, s.111.

12 İnalçık, Devlet-i Aliyye, s.107.

hazırlıklar yapılmış ve ilk saldırılar gerçekleşmişti fakat istenilen başarı sağlanamamıştı. 29 Mayıs günü ise umumi hücumla geçileceği kararlaştırılmıştı. Bu sırada gerçekleştirilen toplantılarda Halil Paşa ve muhalifleri karşıt görüş sergilemekteydi. Halil Paşa fethin şu an gerçekleştirilmesine karşı idi. İstanbul'un fethine karşı yaptıkları itirazların başında hiç şüphe yok ki daha önceki kuşatma teşebbüslerinde yaşanan olaylar gelmekte idi. Yıldırım Bayezid dönemindeki kuşatmanın ardından vuku bulan hadiseler, devleti neredeyse küçük bir beylik haline getiriyordu. Üstelik II. Murat'ın 1422'deki kuşatması ve hemen arkasından 1443 ve 1444'te yaşanan Haçlı tehdidi hafızalarda canlılığını koruyordu. Avrupa'da ciddi bir şekilde yeniden böyle bir tasavvurun hayata geçirilmesi düşüncesi korkuları daha da beslemekteydi. İşte Halil Paşa bu badirelerden geçmiş "teenni" sahibi bir vezir olarak devletin yeni maceralar peşinde sürüklenmesini istemiyor; belki de fetih için zamanın ve şartların olgunlaşmadığını düşünüyordu¹³. Halil Paşa uzun süren muhasaradan bir netice alınmadığını, yapılan hücumların bir netice vermediğini ve Venediklerle Macarlar tarafından şehri kurtarmaya yardım geleceğini söyleyerek ağır şartlar mukabilinde muhasaranın kaldırılmasını bu mecliste teklif etti. Bu teklife mukabil Zağanos Paşa, Turhan Bey, Molla Gürani ve Akşemsettin karşı çıktı¹⁴.

II. Mehmed için yok edilmesi gereken en büyük engel Çandarlı Halil Paşa'ydı. Bu veziriazam öyle kuvvetliydi ki II. Mehmed'i bir kere tahttan bile uzaklaştırmıştı (1446). Gerek orduda gerek ulema arasında nüfuzu çok büyüktü. II. Mehmed gibi bir hükümdar tahta kesin olarak geçtiği zamanda bile (1451) bu kuvvetli devlet adamını yok edememişti¹⁵ ve onu makamında bırakmak zorunda kalmıştı. Ancak İstanbul'un fethi dolayısıyla kazandığı büyük nüfuz üzerine onu azl ve tevkif ettirdi, fakat hemen öldürtmedi. II. Mehmed bu büyük devlet adamının katlinden dolayı tepkiler bekliyordu. Halil Paşa ancak 40 gün sonra öldürüldü. *II. Mehmed, Çandarlı'yı öldürtmek için kuvvetli sebepler de uydurmak zorundaydı. Bu yüzden onun İstanbul'un fethedilmesini istemediği ve Bizans'tan rüşvet aldığı şeklinde rivayetler çıkartıldı.* İlk olarak II. Mehmed İstanbul'u fethedince İmparator'dan sonra Bizans'ın en büyük

adamı olan Grandük Notaras ile görüştüğünde neden şehri teslim etmeyip böyle bir felakete sebep olduklarını sorduğunda Notaras cevabında: "Senin adamlarından bazıları söz ile ve mektup ile imparatora haber göndererek, korkma padişah size tahakküm edemeyecektir, diyorlardı." cevabını vermişti. Padişah bu söylenen sözleri Halil Paşa'ya atfetti. Franses ise padişahın ikinci defa Notaras'ı davet ederek ona aynı suali sorduğu zaman o: Bu işte benim kabahatim yoktur; kabahat Venediklilerin ve Galata'dakilerin (Cenevizlilerin)'dir. Zira imparatora donanma ve asker göndereceklerini vadediyorlardı, cevabını vermiştir. Bu noktada Chalcondyl (Halkondil) ise şöyle diyor: "Mehmed, çoktan beri İbrahim'in oğlu Halil'e kin ve husumet beslemekte ve zihnen onun katlini tasarlamakta olup bu düşüncesini gizli tutmakta idi; çünkü saltanat makamında henüz gereği gibi istikrar kesbedememiş olmakla Halil Paşa'nın büyük nüfuzundan da korkuyordu; nihayet İstanbul'un fethini müteakip yakalatıp elini ayağını bağlattıktan sonra bir arabaya bindirerek Edirne'ye yolladı. Servete pek haris ve para toplamaya düşkün olan ve emsali devlet adamlarından çok zengin bulunan Halil Paşa'nın bütün servetini müsadere etti¹⁶. Hammer ise, "Padişahın çoktan beri Halil Paşa'nın kendisini Rum altınlarına satmış olduğundan şüphelendiğini" söylüyor¹⁷.

Bu konuda bizim tarihçilerimizden İbn Kemal ise şunları beyan etmektedir: Halil Paşa'nın İstanbul muhasarası esnasındaki menfi durumuna işaret etmekle beraber, onu Bizanslılardan rüşvet alan bir vatan haini olarak gösteren birçok müverrihlerin (Aşıkpaşazade, Hammer, Babinger) aksine, Bizans imparatoru ile Çandarlı ailesi arasında "ebâ-'an-ced dostluk" bulunduğunu ve imparatorun "her zaman armağan" gönderdiğini söylemek suretiyle rüşvet ithamının mahiyetini açıklamaktadır. Halil Paşanın "mucib-i siyaset" olmasındaki asıl sebebi ise ikba-yı saltanat, ihya-yı vilayet eceli için ata ile oğul beyninde huşunet kesafet eylemesi yani Fatih Sultan Mehmed'in ilk cülusunda, onu tahttan uzaklaştırmak için Çandarlı'nın oynadığı rol olduğunu belirtmektedir¹⁸. Çandarlı ailesinin dördüncü sadrazamı olan Halil Paşa, İstanbul'un kuşatılmasından önce ve sonra Hıristiyanlarla işbirliği yaptı-

13 Feridun M. Emeccen, Fetih ve Kıyamet, Timaş Yayınları, İstanbul 2012, s.191-192.

14 Uzunçarşılı, age, s.77.

15 Ahmet Mumcu, Osmanlı Devleti'nde Siyaseten Katl, Phoenix Yayınevi, Ankara 2007, s.57.

16 Uzunçarşılı, age, s.78-79.

17 Joseph Von Hammer, Osmanlı Devleti Tarihi, (Çev: Mehmet Ata), Kapı Yayınları, İstanbul 2008, s.176.

18 İbn Kemal, Tevârih-i Âl-i Osman, VII. Defter, (Haz: Ş. Turan), Ankara 1991, Sayı LXIX.

ğı iddiasıyla karşı karşıya kalmıştı. Daha alt rütbeden olan vezirler ve ordu, ilk saldırıların yavaşlığını ve başarısızlığını, güya Konstantin’le anlaşılan Halil Paşaya bağlıyorlardı. Bu söylenti ve suçlamalar Halil Paşanın davranışlarıyla bağdaşacak bir kanıt gösterilemiyordu. Osmanlıların gözünde doğunun en önemli kentinin fethini borçlu olduğu Halil Paşayı, Fatih Sultan Mehmed vezirlerinin en eski duygularının baskısı altında divan toplantısından çıkar çıkmaz tutuklattı ve Edirne zindanlarına attırdı. Kırk gün sonra da Halil Paşanın kellesi sarayın önüne asıldı. Büyük servetini oluşturan yüz yirmi bin duka altın sultanın hazinesine aktarıldı. Bir suçsuzun bu biçimde idamıyla, Osmanlı tarihine kanlı sayfalar ekleyecek olan veziriazamların idamlarının ilki gerçekleşiyordu¹⁹. 29 Mayıs 1453 tarihinde İstanbul’un fethinden hemen sonra rüşvet aldığı şeklindeki söylentiler ve hakkında çıkarılan bazı tertipli sözler bahane edilerek, tahttan indirmesine sebep olduğu için kendisine karşı husumet duyan II. Mehmed tarafından 30 Mayıs 1453’te azledildi ve çocuklarıyla birlikte tevkif olundu. Daha sonra çocukları serbest bırakıldıysa da kendisi kırk gün sonra Edirne veya İstanbul zindanında idam edildi. Devlet tarafından müsadere edilen malları Sultan II. Bayezid devrinde çocuklarına geri verildi²⁰.

Sonuç itibarıyla, Halil Paşa başından beri İstanbul kuşatmasına karşı olup, Bizanslılarla iyi geçinme taraftarıydı. Çandarlı’nın bu siyaseti, ona karşı olan diğer vezirler tarafından Bizans imparatorundan rüşvet aldığı şeklinde propaganda edilmişti. Ancak onun İstanbul kuşatmasına karşı olmasının asıl sebebi, Osmanlı’ya karşı Haçlı kuvvetlerinin harekete geçme ihtimalidir. Çandarlı, II. Murad’ın barış siyasetini devam ettirmek istiyordu. Çünkü Çandarlı, II. Murad devrinde Haçlıların Osmanlı devletine karşı nasıl birlikte hareket ederek kavî sıkıntılar yaşatmış olduklarını hayatında görerek yaşamış tecrübeli bir devlet adamıydı. Ayrıca Fatih ile arsındaki husumet yüzünden İstanbul’un fethinin ona sağlayacağı sonsuz kudretin kendi sonunu getireceğini de biliyordu. İstanbul kuşatmasına karşı çıkmasının asıl sebebi bunlardır. Bizanslılardan rüşvet aldığı yolundaki iddialar onu yıpratmak için çıkarılmıştır ve asılsızdır.

Osmanoğulları ve Çandarlılar

19 Alphonse De Lamartine, Osmanlı Tarihi, (Çev: S. Bayram), Kapı Yayınları, İstanbul 2008, s.259-260.

20 Aktepe, age, s.213.

Nasıl ki bir inşaat yapılırken en çok onun temelini önem veriliyorsa, aynı şekilde bir devlet kurulurken de onun temellerinin sağlam olması için uğraşılır. Osmanlı devletinin kuruluşundan itibaren yükselme döneminin de ilk yılları dâhil olmak üzere Çandarlı ailesi bu temelde yer almıştır. Osmanlı devletinin aşiret düzeninden çıkıp, imparatorluk haline gelmesinde Çandarlı ailesinin büyük rolü olmuştur. Çandarlı ailesinin yaya-müselleme, yeniçerilik, Osmanlı maliyesi gibi teşekküllerin şekillenmesinde büyük emekleri olmuştur. Bunun dışında fetih hareketlerinde özellikle Balkanların ve Anadolu’nun fethedilmesinde Çandarlı ailesinin büyük katkıları olmuştur. Çandarlı ailesi doruk noktasını Halil Paşa ile yaşamıştır. Halil Paşa, II. Murad döneminde veziriazamlık makamında bulunmuş ve tam yetkiyle devleti idare etmiştir. Sultan II. Murad tahtı oğlu II. Mehmed’e bıraktığında, aslında oğlunu ve devleti Çandarlı Halil Paşaya emanet etmiştir. II. Mehmed’in İstanbul’u fethine kadar yine Halil Paşa veziriazamlıkta kalmıştır. *Çandarlı ailesinin gücü padişahın gücüne denk sayılabilecek seviyeye gelmiştir. II. Mehmed, ülkede tek başına söz sahibi olabilmek ve Çandarlı ailesi olmadan da ülkeyi idare edebileceğini göstermek amacıyla Halil Paşa’nın hayatına son vermiş olabilir. Çünkü halk arasında Çandarlı ailesinin önemi çok büyüktü ve “Çandarlılar olmadan, Osmanoğullarının var olamayacağı” söyleniyordu. Ayrıca halk arasında “Saltanat âl-i Osman’a, sadaret ise Çandarlılara ait ve münasiptir” kanaati oluşmuştu. II. Mehmed, Halil Paşanın gücünden çekindiği için ilk başta onu makamında bıraktı daha sonra İstanbul’u fethedince ancak bu gücü kendisinde buldu ve Halil Paşayı idam edebildi. II. Mehmed döneminde Çandarlı ailesi bulunmuş olduğu görevden uzaklaştırılmıştı, fakat daha sonra Halil Paşa’nın oğlu İbrahim Paşa daha önce bulunduğu Edirne kadılığı görevine tekrar getirildi. II. Bayezid döneminde ise de veziriazam olarak kısa bir süreliğine görev yapmıştır. İnebahtı seferi sırasında da vefat etmiş ve bundan sonra da veziriazamlık makamına Çandarlı ailesinden gelen olmamıştır. Sonuç olarak iktidar ortak kabul etmediğinden hiçbir Padişah da tahtına ortak aramamış; bunun için de güçlenen ailelerin nüfuzları kırılmıştır. Benzeri örnekler Osmanlı tarihinde bir haylice mevcuttur.*

Koçibey Risalesine Göre Osmanlı Devleti'nde Gerileyişin Sebepleri

Velhasıl saltanat-ı aliyyenin şevket kuvveti asker ile, askerinin ayakta durması hazine ile, hazinenin toplanması reâyâ ile, reâyânın ayakta durması adalet ve doğruluk iledir. Şimdi âlem harap, reâyâ perişan, hazine eksiklik içinde ve kılıç erbabı da bu haldedir. Bir taraftan İslam memleketleri elden gitmekteyken, yine de tedbiri görülmez, ilacı sorulmaz, çeşit çeşit sefahat eksilmez. Bu gaflet ne gaflettir? | Adem İBAR*

Simdi âlem harap, reâyâ perişan, hazine eksiklik içinde ve kılıç erbabı da bu haldedir. Bir taraftan İslam memleketleri elden gitmekteyken, yine de tedbiri görülmez, ilacı sorulmaz, çeşit çeşit sefahat (zevk ve eğlence) eksilmez. Bu gaflet ne gaflettir? Koçibey, risalesinde IV. Murad Han'a böyle hitap etmektedir. Risalesini padişaha 1631 yılında arz etmiş olan Koçibey'in beyan ettiklerinin günümüzde de geçerliliğini koruduğunu müşahede etmekteyiz. Günümüzde her ne kadar şartlar farklı ise de vaziyet aynıdır. Bu gaflet ne gaflettir?

Osmanlı devrinde, bilhassa XVI. asrın son çeyreğinden itibaren siyasetnamelerin yanı sıra bir takım ıslahat layihalarının/risalelerinin de yaygınlaştığı görülmektedir. Osmanlı devlet adamları ve uleması, özellikle XVI. yüzyılın son çeyreğinden itibaren kendi devlet ve toplum düzenlerinin "bozulma"ya yüz tuttuğunun, onların ifadesiyle *nizâm-ı âleme ihtilâl ve reâyâ ve berâyâyâ infîl* geldiğinin farkındaydılar.¹ Siyasetname daha ziyade nazari meselelerle uğraşmalarına karşılık, layiha/risalelerde ıslahata müteallik eserlerde devlet ve toplumun içine düştüğü "kötü" ahvalden nasıl kurtarılacağına ağırlık veriliyordu. Bu bağlamda layiha/risale geleneğinin önemli temsilcilerinden olan Koçibey'in Sultan IV. Murad Han'a arz etmiş olduğu risale nazarı dikkate şayandır.

XVII. asırda yetişmiş, siyaset işlerine vakıf, kâmil ve akıllı bir kişi olan Koçibey, Sultan I. Ahmed'den, 1603'ten Sultan IV. Murad zamanına kadar hizmette bulunmuş özellikle Sultan IV. Murad Han'a has mah-

rem dostu olarak, devlet tedbirleri ve saltanat işleri hakkında telhisler (özetlenmiş yazılar) şeklinde bir risale kaleme alıp 1041 (1631) yılında takdim eylemiş, değerli bir şahsiyettir. Onun değeri belki de sıkıntılı bir zamanda devlet işlerindeki aksaklıkları ve yanlışları, IV. Murad gibi tarihin en sert ve en acımasız hükümdarlarından birine çekinmeden ifade etmesinde yatmaktadır. Gerilemenin başlangıcını Kanuni dönemine kadar geri götüren ve devrinde de devletin müşkül ahvaline yakinen şahit olmuş biri olarak Koçibey'in Sultan IV. Murad Han'a sunmuş olduğu telhisler büyük öneme sahiptir. Bu sebeple bu çalışmanın Osmanlı Devleti'nin kurumlarının bozuluş sebeplerini açıklamada faydalı olacağı kanaatindeyiz.

Koçibey, risalesinde bir taraftan Osmanlı altın çağının parlak bir tasvirini verirken, öte yandan da ananevi müesseselerin yozlaştırılması sonunda ortaya çıkan tabloyu tasvir eder ve sahip olduğu bakış açısı çerçevesinde ihtilal-i âlem'in sebeplerini irdelerek bunalımdan çıkış yolunu göstermeye çalışmaktadır. Koçibey risalesinde gerilemenin başlangıcını Kanuni dönemine kadar geri götürmekte ve onu kanun-ı kadim'e aykırı icraata kapı araladığını belirtmektedir.² Koçibey, risalesinde yeniçeri taifesindeki bozuklukları, tımar ve zeamet usulündeki bozuklukları, ulemanın bozukluklarını ve bozulmaların yükünün ise reâyânın sırtına yükletildiğini ve bu yüzden toplumun perişan bir vaziyette olduğunu ifade etmektedir. Tüm bunlardan hareketle risalenin, gelenekçi ve idari niteliği ağır basan bir ıslahata taraftar olduğunu ifade edebiliriz. Yani âlemi, reâyâ ve berâyâyâ sükûnete erdirmek için kanun-ı kadime dönmek lazımdır. Koçibey'in padişaha sunduğu telhislerin başlıklarını sıralarız.² Öz, Kanun-i Kadimin Peşinde, s.85.

* ASÜ, FEF, Tarih Bölümü, IV. Sınıf Öğrencisi.

1 Mehmet Öz, Kanun-i Kadimin Peşinde Osmanlı'da Çözülme' ve Gelenekçi Yorumcuları, Dergâh Yayınları, İstanbul 2004, s.16. "Reâyâ ve berâyâyâ" ile kastedilen Osmanlı yönetici sınıfından olmayan vatandaşlardır.

layalım ve telhislerden ilgili yerleri yazarak bozuklukları izaha çalışalım.

Geçmişteki Ulemanın Ne Ahlakta Olup Halen Mevcut Asrın Ulemasının Ne Halde Olduğu ve Aralarında Yürürlükte Olan Kadim Kanunun Ne Olduğu Beyan Olunur

Osmanlı İmparatorluğu bütün yetkilerin hükümdarda toplandığı, mutlakiyetle idare edilen bir sistemdir. Kuruluş ve yükseliş devrinde bu geniş yetkiyi sınırlayan bir kurum vardı: Bu kurum ilmiye sınıfıydı. Gerçekten bilgin olan ve bilgisiyle hareket eden din adamlarının sayıca çok olduğu o devirde, hükümdarlar hareketlerinde tamamen serbest değillerdi denilebilir. “Şimdi malum-ı hümayun ola ki, İslam şeriatının kalıcılığı ilimdir ve ilmin kalıcılığı da ulemaıdır. O yüzden (padişahın) yüce ataları zamanında ilme ve erbabına (ulemaya) olan hürmet ve izzet hiçbir devlette olmamıştır. Onlara olan saygının meyvesiyle nice güzel eserler görmüşlerdir. Ulemanın hallerinin düzenli olması, din ve devletin en mühim hususlarındanıdır. Bu sıralar gayet bozuk ve karmakarışık olmuş, halleri değişmiştir. Sonları mutluluk olan yüce atalarınızın mübarek zamanlarında, ulema arasında yürürlükte olan kanun ve usul budur ki, ulemanın en bilgilisi, en faziletlisi, en dindarı, din emirlerine en çok uyanı, en yaşlısı, en iyisi, şeyhülislam ve müftül-enam³ olurdu. Bir kere yüce fetva makamına (şeyhülislamlığa) geçtikten sonra artık azlolunmazdı; çünkü fetva makamı aziz, mübarek ve ilmiye mansıplarının seçkinidir. Onun itibarı başkasına benzemez, azl ve tayin kabul etmez. Evvelce şeyhülislam olan kimseler olgunluk ve fazilet kaynağı olmalarının dışında çekinmeksizin gerçeği söyleyen kimseler olup, âlemin sığınağı padişah hazretlerine de her zaman güzel nasihatler etmekten geri kalmazlardı. Din ve devlet düzeni için çalışırlar, insanların ahvali ile ilgilenirdi. Neticede, bin üç (h.1003/m.1594) tarihinden beri düzen bozuldu. Evvelce Şeyhülislam Sunullah Efendi⁴ birkaç defa yersiz olarak azlolundu. Kazaskerlerin de sık sık azlolunması yüzünden bu makama gelenler azledilme korkusuna düştüler, devlet vekillerine dost gibi görünmeye muhtaç kaldılar, huzur-ı hümayun’da hak sözü söyleyemez oldular ve herkesin hatırını hoş etmeye önem verir oldular. O sadr (şeyhülislamlık)

göz yumma yeri değildir, gözetip kollama yeri değildir. Giderek her işe hatrın karışmasıyla ve her emre göz yummak yüzünden hak sahibi olmayanlara hadden aşırı makamlar verilmesi gerektiği için, kadim kanun bozuldu. Kazaskerler dahi az zamanda yersiz azlolundukları için, aralarında aç gözlü ve aşırı hırslı olanlar, bulunduğu makamda oldukları süreyi fırsat ve fırsatı ganimet bilip, mansıpların çoğunu ehliyet-siz kişilere rüşvet ile verir oldular. Sebepsiz yere azil ve tayine, aşırı açgözlülük sebebiyle bir mansıbın kâh Zeyd’e kâh Amr’a verilmesine Osmanoğulları sultanları hazretlerinden hiçbirinin rıza-yı hümayunları yoktur. Çünkü iyi ve denenmiş, din ve devleti kayıran adam az ele girer; yaramaz adam pek çoktur. Ve bütün yaramazlar iyilerin hasmıdır. Öyle olunca da iyi adam kibrit-i ahmer⁵ gibidir, ona göre korumak gerekir. Bu türlü değiştirme ve başkalarına verme ne şeriatın gereklerine sığar, ne de ulu kanuna uyar. Eğer o azlolunan zavallı kişi rüşvet verip, tekrar mansıb alsa, muhakkak ki verdiği akçeyi çıkarmaya çalışacak, mecburen zalim ve devlete düşman olacaktır. Mübarek hükümdara malum ola ki: Zulüm ve rüşvet herhangi bir devlette meydana çıkar ve aşikâr olursa o devlet harap olup yıkılır ve talih tersine döner.”

“Rüşvet ise her hususta fesat kaynağı ve sapkınlık tohumudur. Ayrıca ulemanın mansıbında rüşvet kullanılması gayet uğursuz ve hayırsızdır, çünkü İslam şeriatı mansıplarının rüşvet ile satılması, Allah korusun, dinin satılması demektir. Sonunda pişmanlığın doğması da kesindir. İlmiye mansıplarının şefaata ile verilmesi uygun değildir; en bilgili hangisiyse ona verilmesi gerekir. Kadılık yolundaki dayanak ilimdir; yaş ve sene, soy ve sop değildir. Şeriat seccadesi âlim ve adil olanlara gerekir. Medreseler de ilmi incelikler çıkarmaya kadir olanlara gerekir. Bir cahilin, sırf eskidir diye bir âlimin önüne geçirilmesi, incelemeler sonucunda, haksızlıktır. İlme ve dindarlığa sahip olursa, genç olsa dahi zarar vermez. İmamlıkta bile daha iyi bilen daha yaşlının önüne geçer. Yaşlı ile genç marifette eşit olunca yaşlının öne geçirilmesi daha doğrudur. Şeriat ve hükümet mansıplarının ehline verilmesi vacip ve çok önemlidir. Ve buna mani rüşvet illetidir. O kapı ele geçirildiğinden beri mansıpların erbabı arasında azil, tayin ve değiştirmelerin çokluğu hadden

3 Müftüyü’l-enâm; ‘Bütün halkın müftüsü’ anlamına gelen bu söz şeyhülislam yerine kullanılırdı.

4 Şeyhülislam Mustafa Sunullah Efendi (1552-1612).

5 Kibrit-i ahmer: Simya ilminde toprağı altın madenine çevirebilen maddeyi ifade eder. Tasavvuf terminolojisinde ise bu terim velinin ulaştığı yüksek derecenin yetkinliğini belirtmek için kullanılır. İbnü’l Arabî’ye talebeleri Kibrit-i Ahmer derlerdi.

aşırı oldu; itibarı ve şerefi yüksek kişiler alçaldı, en alçaktaki kişiler ise devlete erip mevki sahibi oldu; âlemin hali tamamen değişti. Hâkimlerin ve valilerin arasında bu tür aşırı değiştirmeler, mecburen zulüm yapmalarına sebep oldu; bu yüzden de büyük İslam ülkesi (Osmanlı toprakları) vıran, reâyâ ve beraya perişan oldu. Devletin zabtı hâkimler iledir. Şeriat hâkimi olsun, vilayet valisi olsun, göreve layık olmazsa ve her mansıba ulaşmanın mayası rüşvet olursa, devlet-i âliye nasıl korunur ve muhafaza olunur? İnsanlar zalimin zulmünden ve düşmanın istilasından nasıl emin olur?”

Yeniçeri Taifesinin Bozulmasının İlk Defa Ne Yüzden Olduğu Beyan Olunur

“Yeniçeri ocağına yabancı girmesi, dokuz yüz dokuz (1503) tarihinden itibaren ve sebebi şu olmuştur: Genellikle her zümreye, adı geçen tarihten beri milleti ve mezhebi bilinmeyen şehir oğlanı, Türk, Çingene, Tat, Kürt, ecnebi, Laz, Yörük, katırcı, deveci, hamal, ağdacı, yolkesen, yankesici ve diğer çeşit çeşit kimseler katıldı; bu kişiler de seferdeki hizmetlerini ifa ettikten sonra terzi olan terziliğine, bakkal olan bakkallığına, attar olan attarlığına döner, her biri kendi sanatlarıyla meşgul olurlardı. Fakat bu tür askerler asker değildir. Usul ve erkân bozuldu, kanun ve kaide kalktı. O yüzden kötülük ve kavga, fitne ve fesat âlemden eksik olmayıp düzen ve intizam bozuldu. Velhasıl insanoğlu kahr ile zapt olunur; yumuşaklıkla olmaz. Geçmişteki büyük sultanlar altı bölük halkını yeniçeri ocağı ile yeniçeri taifesini altı bölük halkı ile bu iki taifeyi de Zaimler (zemat sahipleri) ve tımar erbabı kullarıyla zapt ederlerdi. Şimdi tımar ehli tamamen yok oldu. Kulluk onlarla (yeniçeri ve sipahilerle) sınırlı kaldı, her biri birer dev oldu. As-

kerin çokluğu fayda vermez; az ve öz, itaatlı ve terbiyeli olması gerekir. Böyle bir nazlı devletin rüşvet ile harap olması layık değildir. Bu devlet-i âliyyede altın, gümüş, bakır madeni olduğu gibi sanki insan madeni de vardır. Reâyâ ve berayanın zalimlerin kahredişleriyle ayaklar altında çiğnenmesi uygun değildir. Bunun ilacının görülmesi gerekir.”

Evvelce Ulufeye Sahip Taifelerin Ne Kadar Olduğu ve Şu Anda Mevcut Olan Ulufeli Taifeler

982 (1574) Sultan III. Murad Han döneminde mevcut olan ulufeli kul taifesini zikr eden Koçibey bunların toplamının 36.153 olduğunu beyan eder. Sonrasında mevcut taifeler günden güne çoğalmış ve toplam olarak 92.216'yı bulmuştur. Bir örnek vermek gerekirse III. Murad Han zamanında yeniçeri, sekban, piyade ve zağarcıların sayıları toplamı 13.599 iken aynı taifenin IV. Murad Han zamanındaki toplamı 46.113'tür. Koçibey bu durumu şöyle izah etmiştir: “Bu denli kula mevacib⁶ mi yetişir? Bu denli mevacibe hazine mi dayanır? Yine devamla Koçibey: Bunlardan başka kul değilken kul namına olup, reâyâ ve berayaya fazlasıyla zulmedenler, 200.000 kadar kişi daha vardır ve onlar dahi âleme kötülük yapmışlardır. Ölülerin yerine de kulluk yapıyorlar, veledes⁷ de ediyorlardı. Düzen ve tertip kalktı. Ölenlerin vazifesi (maaşı) Hazine-i Amire'ye kalırdı”.

“Velhasıl saltanat-ı aliyenin şevket kuvveti asker ile, askeri ayakta durması hazine ile, hazinenin toplanması reâyâ ile, reâyânın ayakta durması adalet ve doğru-

6 Mevacib: Kapıkulu askerlerine, üç ayda bir verilen maaş. Bunun yerine ulufe de kullanılır.

7 Veledes: Sözlük anlamı “onun oğlu” demektir. Yaşlı yeniçeriler oğullarını veya akrabalarından bir delikanlıyı “ağa çırağı” namıyla ocağın defterine mülazım (stajyer) olarak kaydettirir ve ölümlerinin ardından o mülazım, yeniçeri olurdu.

lukladır. Şimdi âlem harap, reâyâ perişan, hazine eksiklik içinde ve kılıç erbabı da bu haldedir. Bir taraftan İslam memleketleri elden gitmekteyken, yine de tedbiri görülmez, ilacı sorulmaz, çeşit çeşit sefahat eksilmez. Bu gaflet ne gaflettir? Din ve devlet düşmanlarının bunca memleketler alması ve reâyâ fukarasının zulüm ve sitem ile ayaklar altında kalması asla reva görülemez. Bunun tedbirinin ve ilacının görülmesi padişah hazretlerine farz-ı ayn ve ayn-ı farz olmuştur. Şimdi ulufeli kul tafesi fazla oldu, kul fazla oldukça masraf fazla oldu, masraf fazla oldukça teklif (vergi yükleme) fazla oldu, teklif fazla oldukça reâyâyâ zulmetme fazla oldu ve böylece âlem harap oldu. İslam topraklarından bir memlekette bir kimseye zerre kadar zulüm yapılsa ceza gününde hükümdarlardan sorulur, vükeladan sorulmaz. *Küfr ile dünya durur, zulm ile durmaz.* Reâyâ ve berayanın zalimlerin kahredişleriyle ayaklar altında çiğnenmesi uygun değildir. Bunun ilacının görülmesi gerekir. Böyle bir nazlı devletin rüşvet ile harap olması layık değildir.”

Büyük Vezirlerin Hallerinin Değişmesinin Sebebi, Padişah Mansıplarına Müdahale, Tımar ve Zeamet Ahvalindeki Değişikliklerin İlk Ne Yüzden Olduğu

“Dokuz yüz seksen iki (1574) tarihine gelinceye kadar büyük vezirlerin istiklali tam olup, vezir-i azamlık makamında olanların işlerine müdahaleye hiçbir fert kadir değildi. Daralıp genişleme, azletme ve atama ellerinde olup, padişah ile onlar arasında olan muameleleri kimse bilmezdi ve bir işe karışmaya kimsenin cesareti yoktu. Yukarıda adı geçen tarihten itibaren nedimler ve diğer (padişah) yakınları, padişahın huzur-ı hümayununda kendilerine yer ve rütbeler bulup, saltanat işlerine müdahale eder, vezir-i azamlara nice olmayacak teklifler eder oldular. Eğer onlar isteklerine müsaade etmezlerse hepsi gönül ve fikir birliği edip, huzur-ı hümayunda fırsat buldukça (vezir-i azamların) haklarında nice iftiralar edip, padişahın gazabını hiç durmadan kışkırtarak günahsız yere kimini katl, kimini sürgün ettirdiler ve kiminin de varını yoğunu aldırıp, pek çok hakaretlere uğrattılar. Böylece vezirler, ister istemez iç (Enderun) halkına uyup isteklerini onayladılar, her ne murad etseler esirgemez oldular. Onlar da nice işlere müdahaleye başladılar; gazilerin ve savaşa katılanların hakları olan, nice yüz yıl evvel fetholunmuş köyleri ve tarlaları, bir yolunu bulup kimini paşmaklık, kimini arpalık, kimini temlik

ettirdiler. Kendileri tamamen doyduktan sonra her biri maiyetine nice tımarlar ve zeametler verdirip, kılıç erbabının dirliklerini kestiler. Müslümanların beytülmalini ziyana uğrattı, âlemi bu hale getirdiler. sonra yine de kanaat etmeyip, rüşvet kapısını açarak sancaklara, beylerbeyilere ve diğer padişah mansıplarına karışmaya başladılar. Velhasıl zeamet ve tımarın bu hale girmesine de sebep budur ki: Var olan mahlûl (boşalmış) arazileri Asitane-i Saadet'ten vezir-i azam dağıtıp vermektedir; çünkü beylerbeyiler ehliyetsizlere verdiklerinde, ehliyetli olanlar, divan-ı hümayuna gelip şikâyet ederlerdi. Fakat vezir-i azam olanlar, ehliyetsizlere verince hak sahibi olanlar kime varıp şikâyet etsinler?”

Yeni Cami, Eminönü/İstanbul 2006
(Foto, N. Aygün)

Osmanlı Kadını ve Hukuk

Mehir, evlilik öncesinde erkeğin evlenmek istediği kadına belli bir miktar para ya da mal vermeyi vaat etmesi ve bunu yerine getirmesidir. Mehir uygulaması İslam'ın kadınlara getirdiği bir güvencedir. Mehir sadece kadının hakkıdır; babası, abisi, amcası gibi yakın akrabaları ya da bir başkasının mehrine el koyması veya işletmesi söz konusu değildir | Tuğba KOCAÖZ*

Osmanlı Devletinde kadınlar hukuk alanında bazı haklara sahiptiler. Evlilik, boşanma, mehir, nafaka, miras alanlarında verilen bu haklar kadının hayat güvencesi niteliğinde idi. Bahsi geçen konulardaki bu haklar İslam hukukundan kaynaklanmakta idi.

Evlenme

Osmanlı Devleti evlenme konusunda İslam hukukunu uygulamıştır. Evlendirilmeden önce kızların rızası alınırdı. Eğer anne ve baba kızını zorla evlendirmişse ve bu şikâyet konusu olarak mahkemeye yansımış ise, günümüzün hâkimleri olan kadıların kararı ile kızların nikâhı düşerdi, yani evlilik geçersiz sayılırdı. Özellikle babalar kızlarını küçük yaşta, hatta çocukken evlendirmektedir. Mahkeme kayıtları olan şeriye sicillerinde örneklerine çok rastlanıldığı üzere, çocukken evlendirilen kızlar büyüdüklerinde mahkemelere başvurarak kolay bir şekilde boşanabilmekteydiler.

Evlenme konusundaki bir diğer mesele ise kızların ailelerinin iznini (veli izni) almadan evlenip evlenemeyeceği hususu idi. Bu konuda Osmanlı Devleti iki farklı görüşü benimsemiştir. Benimsenen ilk görüş, Hanefi hukukçularından Ebu Hanefi ve öğrencisi Ebu Yusuf'un benimsediği görüştür. Ebu Hanefi ve

Ebu Yusuf, birer birey olarak kabul ettikleri kızların, ailelerinin izni olmadan evlenebileceklerini hükmünü uygulamışlardır. 1544 yılından sonra ise diğer bir Hanefi hukukçusu İmam Muhammed'in görüşü uygulanmıştır. Bu görüşe göre ise buluşa ermiş kızların evlenebilmesi için velilerin rızasının alınması da şarttır¹. Bu tarihten itibaren artık kızlar, ailelerinin izni olmadan nikâh kıyamamışlardır. Kıyılan izinsiz nikâhlar da geçersiz sayılmıştır. Osmanlı belgeleri incelendiğinde, 1544'ten devletin yıkıldığı tarihe kadarki süreçte, kadıların kıydıkları nikâhlarda kızların velilerinin rızalarını şart koştukları görülür. Osmanlı kadınının evlilik konusundaki hukuki haklarından birisi de "mehir"dir. Osmanlı kadını açısından önemli bir konu olmasından dolayı bu konu ayrı başlıkta ayrıntılı bir şekilde ele alınacaktır.

İslam dini, belirli şartlar dâhilinde en fazla dört eşle evlenmeye uygun görmektedir. Nitekim Kuran-ı Kerim'de bu husus şöyle geçmektedir: "Eğer velisi olduğumuz mal sahibi yetim kızlarla evlenmekten onlara haksızlık yapmaktan korkarsanız onlarla değil hoşunuza giden başka kadınlarla iki, üç ve dörde

*ASÜ, FEF, Tarih Bölümü IV. Sınıf Öğrencisi.

1 Gül Akyılmaz, "Osmanlı Aile Hukukunda Kadın", Türkler, c.10, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.665.

kadar evlenebilirsiniz; şayet aralarında adaletsizlik yapmaktan korkarsanız bir tane almalısınız veya sahip olduğunuz ile yetinmelisiniz. Doğru yoldan sapmamanız için en uygun yol budur”². Yukarıdaki ayetten de anlaşıldığı üzere her ne kadar İslam dini çok eşle evliliğe müsaade etmiş ise de tek eşle evliliği teşvik ettiğini söyleyebiliriz. Osmanlı Devletinde poligami yani çok eşlilik bulunmakla birlikte yaygın değildi ve bazı şartlara bağlıydı. “16. ve 17. yüzyıllarda tutulan bir arşiv defterinde, 89 evli erkek arasında sadece birisinin iki karısı olduğu; yine 1607-1609 yılları arası tutulmuş bir muhalefat defterinde ise evli olan 74 erkekte yalnız ikisinin öldükleri zaman ikişer kadınla evli oldukları tespit edilmiştir”³. “H. Gerber de Bursa Şer’iyye Sicilleri üzerindeki araştırmasında mirası taksim olunan 2000 erkekte iki ya da daha çokla evlenen sadece yirmi kişiye rastlanıldığını belirtmektedir”⁴. Yukarıdaki bilgilerden de anlaşıldığı üzere Osmanlıda çok eşle evliliğin yaygın olmadığı açıktır.

Kadın, evlenmeden önce nikâh akdi sırasında tek eşli kalma konusunda eşinden söz alırsa ve erkek sözüne uymayıp başka bir kadınla evlenirse nikâh kendiliğinden düşmekteydi. Kuran ayetlerinde de vurgulandığı üzere, çok eşle sahip olan bir erkeğin kadınlarına karşı sorumlulukları önem arz etmekteydi. Bunlardan en önemlisi “kadınlar arasında eşit ve adaletli davranma” hususudur. Fatma Aliye’nin Osmanlıda Kadın isimli kitabı Osmanlı Devletinin son dönemi hakkında ayrıntılı bilgi vermektedir. Bu dönemde çok eşle evliliğin “zor ve olanaksız” olduğunu Fatma Aliye’nin şu sözlerinden anlıyoruz: “Zira birden fazla kadınla evlenecek kimse, hanımlarının her birini ayrı bir evde buldurmaya, evi tefrişinden tutunda odalarının nakış ve boyalarının bile aynı ayar olmasını sağlamaya, elbise ve ziynetlerinin birbirlerinden asla farklı olmamasına dikkat göstermesi zorunludur. Bunun ne kadar güç olduğunu anlamaya gerek yoktur. Bizde karısını beslemek ve giydirmek tamamıyla erkeğin görevidir. Medeni bir ortamda, bir kadını bile idare zor olduğundan dolayı, birden çok hanımla evlilik işte böyle az olan bir durumdur”⁵. Fatma Aliye Hanımın sözlerinden de anlaşıldığı gibi Osmanlı Devletinin

son döneminde çok kadınla evlilik o kadar kolay bir iş değildir. Yabancı seyyahlarda çok eşlilik konusunda açıklamalarda bulunmuştur. XVI. yüzyıl sonunda Osmanlı gözlemlerini anlatan Alman Protestan papazı Saloman Schweigger şu sözleri söylemektedir: “Türkler dünyaya, karlıları da onlara hükmeder, Türk kadını kadar geçen, eğleneni yoktur. Herhalde bu işi denemiş, dert ve masrafa neden olduğunu anlayıp vazgeçmişler. Boşanma pek görülüyor. Çünkü boşanırken erkek para ve eşya veriyor, kız çocuk anneye kalıyor”⁶.

Hem diğer İslam devletlerinde hem de Osmanlı Devletinde poligamiye “ancak zaruret halinde” müsaade edilmiştir. Çok eşlilikle ilgili yapılan araştırmalar, erkeklerin çeşitli sebeplerle çok eşle evlilik yaptığını ortaya koymaktadır. Osmanlı aydınlarının da yaptıkları araştırmalar sonucunda çok eşliliğin mecbur kaldığı zaman yapılması gerektiğini ama İslam hukukunda olduğu gibi kadınlara eşit ve adaletli davranılmasını unutmamak gerektiğini ortaya koymaktadırlar. Si-

2 Said Öztürk, “Osmanlı’da Çok Evlilik”, Türkler, c.10, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.686.

3 Feriha Karadeniz, “XVI ve XVII. Yüzyıllarda Farklı Sınıflardaki Osmanlı Kadınına Genel Bakış”, Osmanlı, c.5, Ankara 1999, s.454.

4 Karadeniz, agm, s.454.

5 Fatma Aliye, Osmanlıda Kadın, Bizim Kitaplar Yayınevi, İstanbul 2009, s.54.

6 Öztürk, agm, s.687.

cil defterlerindeki bilgilerden anlaşıldığı üzere Osmanlı Devleti asla çok eşliliğin yaygın olduğu, bütün erkeklerin üç-dört hanımının bulunduğu bir yer olmamıştır. Yukarıda da açıkladığımız üzere evlenme belirli nedenler sonucunda ortaya çıkmıştır. Aşağıdaki sebeplerden dolayı bazı erkekler aynı anda iki veya üç kadınla evlilik gerçekleştirmekteydiler. Örneğin Osmanlı askerleri, düşmanla özellikle de Bizans'la yaptıkları savaşlarda, onların geriye kalan dul eşleri ile kızlarını kendilerine eş olarak almaktaydılar. Bu duru-

Türkiye Güzellik Yarışması 1930 yılı birincisi Mübeccel Namık Hanım (Cengiz Kahraman Arşivi)

mu Aşıkpaşazâde, Orhan Gazi'nin İznik'e girişini anlattığı eserinde şu şekilde ifade etmiştir: “(Gazilerle şehre girişlerinde) kâfirler karşıladılar. Sanki padişahları ölmüş de oğlunu tahta geçirir gibi oldu. Bilhassa kadınlar çok geldiler. Orhan Gazi; “Bunların erkekleri hani?” diye sordu. “Kırıldılar kimi savaşta, kimi açlıktan” diye cevap verdiler. Aralarında (pek güzel olanları çoktu). Orhan Gazi bunları gazilere paylaştırdı. Emretti, “Bu dul kadınları nikâh edin alın” dedi. Öyle yaptılar. Şehrin marmur evleri vardı. Evlenen gazilere verdiler. Hazır ev ve kadın ola, kim kabul etmeye”⁷. Aldıkları şehrin kadınlarını ve mallarını da kendilerinin üstüne yapan Osmanlı Devletinde çok eşle evliliğin görülmesinin sebeplerinden birisi budur. Çünkü kadınların başlarında duracak erkeksiz perişan olacaklarını düşünen Osmanlı onları himayesinin altına almaktadırlar. Çok eşle evliliğin sebeplerinden birisi de *soyun devamını sağlamak* içindir. Çocuğu olmadığı için hatanın kadında olduğunu düşünen erkeklerin de çok evlilik yaptığı görülmektedir. Mesela son yüzyılın paşalarından Hüseyin Galip Paşa çocuk sahibi olmak için ikinci bir hanımla evlenmiştir. Mithat Paşa da aynı sebeplerle ikinci evliliğini yapmıştır. *Bir diğer neden de devamlı kız çocuğu olan erkeklerin, erkeğe çocuğu özlemi*

çekmesidir. Türklerde soy erkek vasıtasıyla devam ettiği için erkek evladın şart olduğu düşünölmekteydi.

Başka bir önemli sebep de üretim açısından çok fazla emek gücüne ihtiyaç duyulmasıydı. Çünkü çok eş, aynı zamanda daha fazla çocuk demek olduğundan, iş gücü oranı da aynı oranda artış gösterecekti. Bunların dışında mevcut eşin güzelliğini kaybetmesi sonucunda erkeğin güzel ve genç bir kadınla evlenme isteğinin ortaya çıkması da çok eşliliğin sebeplerinden birisini teşkil etmiştir.

Mehir ve İslam Hukukundaki Yeri

Mehir, evlilik öncesinde erkeğin evlenmek istediği kadına belli bir miktar para ya da mal vermeyi vaat etmesi ve bunu yerine getirmesidir. Bahsi geçen para ya da mal, erkek ve kadın arasındaki anlaşmaya bağlıdır. Mehirin İslam dininde önemi oldukça büyüktür. Osmanlı Devleti de mehir konusunda çok hassas davranmıştır. Mehr iki kısımda verilir. Birincisi nikâhtan önce verilen mehr-i muaccel, ikincisi ise nikah sonrasında veya kocanın vefatı halinde terekenin taksiminden önce zevceye ödenen mehr-i müeccel'dir⁸. Mehir, İslamın kadınlara getirdiği bir güvencedir. Mehirin amacı ileriki zamanlarda eğer kadın kocasından ayrılırsa, kocasından alacağı para ya da mal sayesinde başkalarına muhtaç olmadan kendi ihtiyaçlarını belli bir süreliğine de olsa karşılayabilmesidir. Mehir sadece kadının hakkıdır. Bu nedenle kadının babası, abisi, amcası vb. akrabaları ya da bir başkasının onun mehrine el koyması veya işletmesi söz konusu değildir. Mehirin aile saadeti ve bütünlüğü açısından da önemi çok büyüktür. Çünkü özellikle kadına vad edilen mehrin büyük meblağlar tuttuğu durumlarda erkeğin eşini boşanma konusundaki kararını etkilemekte idi ve boşanmaktan vazgeçmesini sağlamaktaydı ki, bahsi geçen bu durumla ilgili olarak çok sayıda mahkeme kayıtları bulunmaktadır. Eğer erkek mehri kadına vermezse kadının erkeği mahkemeye verme hakkı vardır. Mahkemeler de genellikle kadınların kazanmasıyla sonuçlanırdı. “Osmanlı mahkemeleri de kadınların tek dayanağı olan mehrin verilmesini, adil bir şekilde sağlamışlardı”⁹.

Evlendiği halde mehrini alamamış bir kadının vefatı halinde, çocuklarının mahkemeye başvurarak annesinin mehrini alma imkânı vardı. Örneğin 1605

7 Öztürk, agm, s.689.

8 Ortaylı, Osmanlı Toplumunda Aile, s.96.

9 Güler, “XVIII. Yüzyılda Aile; Sinop Örneği”, s.30.

yılına ait bir Tereke defterinden edinilen bir bilgiye göre “kocasının ölümünden sonra on iki bin akçalık mehrini alabilmek için Fatıma Hatun kocasının Kadın Köyündeki bir çiftliği satışa çıkartmıştır, ancak Fatıma vefat edince çocukları mahkemeye başvurmuşlardır”¹⁰. İslam hukukunun mehri miras konusu olarak da değerlendirmesi sonucunda kadınlar vefat ettiğinde çocukları annelerinin mehirlerini mahkeme vasıtasıyla alma imkânına kavuşmuştur. Bunun çocukların geleceği açısından önemli bir hüküm olduğu söylenebilir. Erkek, mehr-i müecceli verdiğini, eşinin onayı ile birlikte dini (şer’i) mahkemeye kayıt ettirdi. Nitekim boşanma halinde Şer’iye sicillerinden görülen kayıtlara göre, kadın mehr-i müeccelden kendi rızasıyla vazgeçebirdi. Bunun sicil defterlerinde örneği çoktur. Ancak durumu mahkeme önünde söyleyip kaydettirmesi lazımdır. Böylece mahkeme kadının beyanıyla işlem yapmaktadır. Mesela, “1589 tarihli Ankara Şer’iye sicillerindeki kayda göre: Hacı Seyyid kızı Şahbula nam hatun mahkemede zevci Bayramoğlu Hudaverdi lehine böyle bir feragatta bulunuyor böylece kendi isteğiyle mehrinden vazgeçiyordu”¹¹ Görülüyor ki İslam hukuku mehr konusunda kadının yanında yer almıştır, evlenen kız lehine düzenlenmiştir. Babası, erkek kardeşi veya herhangi bir vasinin mehri kullanmasını önleyecek hükümler getirmiştir. Osmanlı Devleti de İslam hukukunun kurallarını uygulamış ve mehir konusunda çok dikkatli davranarak, mahkemelerde kadınların yanında olmuştur.

Boşanma

İslam hukuku ve Osmanlı Devletinde kadınların boşanma konusunda da bazı hakları vardı. Çünkü İslam dinine göre nedensiz boşanmak hoş karşılanan bir durum değildi. Kocaların kadınlarını boşama hakları vardı, ancak nedensiz bir şekilde bunu gerçekleştiremezlerdi. Ayrıca koca boşadığı eşine mehrini, nafakasını vermek zorundaydı. Bazı durumlarda kadınlar bu nafakayı istemeyebilirlerdi ama genellikle bu zengin (mal varlığı olan) kadınlar için geçerliydi. Bu durum, genellikle kadının kocasından ayrılmak istediği durumlarda görülmekteydi. “Kadınlar bazı durumlarda mahkemeye başvurarak kocalarını boşayabilirlerdi. Zevcin akıl hastalığının nüksü, cinsi yönden görülmeyen haller, Gaybubat (yok

olma) gibi sebepler görülmektedir”¹².

Osmanlı Devletinde kadınların şartlı boşaması görülmektedir. “Uzun yola çıkan koca bir yıl içinde dönmezsem benden boş ol demekteydi. Eğer dönmezse kadın kendiliğinden boş olmaktadır. Bir diğeri ise kocasından dayak yiyen kadın evi terk eder, kocası eğer bir daha seni döversen boş ol demesiyle erkeğin bir daha karısını dövmesiyle kadın boş olmaktadır”¹³.

Bu gibi durumlarda kadınlar kocalarından boşandığı zaman “nafaka” ve “kisve” ile “mehr” davası açması söz konusu olmuştur. Böylece kadınlar mahkemelerde haklarını aramışlardır. Eğer koca kadını boşarsa kadın mahkemeye başvurma hakkına sahip olmuştur. Mehrini alarak kendi yaşamlarını sürdürmek istemişlerdir. “Koca tek taraflı irade beyanıyla karısını boşadığında kadın mehr-i mücellinin kendine ödenmesine ve iddet nafakasına hak kazanır.”¹⁴ Bu kadının doğal hakkıdır, mahkemeye başvurarak bu hakkı elde edebilir.

Naile Hatun kendisini boşayan kocası Muhammed Emin’in 300 kuruş kıymetli samur kürkünü ve oda döşemesini kendisine vermemesi sebebi ile şikâyetçi olmuş mahkemede anlaşmışlardı. Böylece mahkeme kadınların mehr ve nafaka konusunda her zaman yanlarında yer almışlardır. Bazı durumlarda, kadına verilen boşanma hakkı kadınlar tarafından kullanılabilir. “Tevfiz-i Talak erkek nikâh sırasında ya da daha sonra kadına yetki verilse boşanma dâhilinde kadın bu yetkiyi kullanabilir. Koca karısına ‘nefsini ihtiyar et’, ‘işin kendi elindedir’, ‘dilersen kendini boşa’ gibi ifadelerden birini kullanarak boşanma hakkını verebilir. Boşanma hakkını kullanan koca bundan geri dönmemez”¹⁵. Sonuç olarak Tereke ve Sicil defterlerinde yapılmış olan araştırmalardan anladığımız kadarıyla kadınlara boşanma hakları verilmiş, nafaka, mehir

10 Karadeniz, agm, s.452.

11 Ortaylı, age, s.96.

12 Ortaylı, Osmanlı Toplumunda Aile, s.122.

13 Akyılmaz, agm, s.671.

14 Esra Baş, Arşiv Belgelerinden Hareketle XVII. Yüzyıl Osmanlı Toplum Hayatında Kadın, İstanbul 2006, s.47.

15 Akyılmaz, agm, s.671.

konusundaki haklarına ise sonuna kadar sahip çıkmıştır. Erkeklerin de boş yere kadınları boşaması hoş karşılanmamış, boşadığı zamanda mahkeme tarafından kadınlara her türlü haklar verilmiştir.

Nafaka

Osmanlı erkekleri gerekçe göstererek zevcelerini boşayabilirdi ama boşadığı zevcesinin mehrini ve nafakasını vermek zorundaydı. Osmanlı Devletinde erkek eşinin ve çocuklarının nafakasını temin etmek zorundadır. Kadın zengin de olsa, hatta bir işte çalışıyor olsa bile (kocanın rızasıyla) evin masraflarına katılmak zorunda değildir. Kocanın nafaka mükellefiyetinin içinde mesken, yiyecek, giyecek, tıbbi tedavi ve ilaçlar ile gerekli olduğu takdirde kadın mahkemeye başvurarak kadı onu zorlayacağı gibi koca nafakayı ödememekte ısrar ederse kadın mahkemenin onayıyla kocasının mallarını sattırıp borcunu ödetmek veya bir müddet hapsedirme hakkına sahiptir. Eğer koca, güç yetiremediği için veya gaipliği nedeniyle nafaka mükellefiyetini yerine getiremiyorsa bu takdirde kadı bir nafaka tayin eder ve kadına kocası adına borç para alma yetkisi verebilir. Osmanlı Devletinde koca, nafaka sorumluluğunu mutlaka yerine getirmek zorundadır. Hatta Hanefi mezhebi dışındaki hukuki mezheplere göre nafaka borcunu yerine getirmemek kadın tarafından boşanma sebebi olarak ileri sürülebilir. Kadınlar kocalarıyla boşanma konusunda anlaşamadığı zaman hemen kadıya başvururlardı. “Nitekim nafakasını temin edemediği gibi kendisini haksız yere dövüp, söven kocasından şikâyetçi olan Hacılar mahallesi sakinlerinden Fatma Hatun verdiği dilekçesini şahitlerle teyit edememesine rağmen eşine gerekli ceza gelmiştir”¹⁶. Bazen de kadın nafakasından kendi rızası ile vazgeçebilirdi, mahkemeler dışında bazı Osmanlı kadınları kadılarına başvurmak yerine yakın akrabaları, babaları tarafından öncülük yapıp nafaka ve mali destekten vazgeçmeyi boşanmak amacıyla göze almışlardır. “Kadınlar çeyizlerini kocalarına bırakmaya, çocuklarını büyütmenin mali sorumluluğunu kendileri üstlenmeye ve şeriata göre eski kocasının ödemek zorunda olduğu nafaka haklarından vazgeçmeye razı olurdu”¹⁷. Böylece kadınların isteğine bırakılma durumu söz konusudur.

Miras

16 Akyılmaz, agm, s.669.

17 Baş, age, s.136.

Osmanlı kadınları mirasda hak sahibiydiler. Fakat ölen eşlerinden düşen pay oldukça azdır, çocukları arasında pay yapılır çocuklarının payının yarısı kadar kadınlara pay verilir. Fakat hak ettikleri payda bir bölüşme söz konusu değildir. Miras davalarında kadınlar genellikle uğradıkları haksızlıkların giderilmesini talep etmişlerdir. “Edirne Havza’dan Ayşe Hatun’un Divan’a arz ettiği dava, üzerinden on beş yıl geçmiş bir davadır. Ayşe Hatun arzu halinde, babası vefat ettiğinde kendisi küçük olduğunu, babasından kendisine miras kalan “kuleli” isimli çiftliği Ahmet Giray Han’ın zapt ettiğini, bu arada Ahmet Giray Han’ında öldüğünü ve çiftliği şu anda Ahmet Giray Han’ın kız kardeşinin idare ettiğini bildirerek, çiftliğin kendisine iadesini talep etmiştir. Davanın mahallinde görülmesi hükmü verilmiş, bu hükme göre bir görevli, dava mahallinde inceleme yapmak üzere gönderilmiştir. Görevli dava sahibinin idareye malik olacak yaşta olduğunu bildirmektedir. Ayşe Hatun böylece on beş yıl gibi uzun bir sürenin ardından babasından miras kalma malına sahip olabilmıştır”¹⁸. Bu sözden anladığımız gibi Osmanlı kadınları kendilerine haksızlık yapıldığı takdirde mahkemeye başvurmuşlardır. Davalar kadınların lehine sonuçlanır, hak ettikleri mirastan paylarını alırlardı. “Ölen kişinin Terekesinin devletçe müsadere edebilmesi durumda kadınların divan aracılığıyla kendilerine isabet eden miras hisselerini alabilmeleri mümkündür, pek çok kadın bu yolla ya miras haklarının tamamını veya bir kısmını tahsil edebilmiştir”¹⁹⁻²⁰.

18 Baş, age, s.136.

19 Baş, age, s.137.

20 Bu makalede kullanılan fotoğraflar Toplumsal Tarih Dergisi, Sayı 124, Nisan 2004, s.68’den alınmıştır.

1924'te Osmanlı hanedanının yurt dışına sürülmesi kararı alınınca, Osmanlı Devletinin son halifesi olan Abdülmecid Efendinin kızı Dürrüşehvar Hanım, ailenin göç ettiği Paris'te Müslüman Hintlilerin taht varisi Âzam Cah ile 1931 senesinde evlenmek zorunda kalmıştır. O, 1967'de ölene kadar Hindistan'da yaşamıştır
(Ceyda Eldem Koloksyonu)

1940'larda Aksaray'dan simalar
(M. F. Gül Arşivi)

Enver Bey Saray'a Damat Oluyor

Henüz küçüktüm. Tecrübesizdim. Zor bir karar karşısında bulunuyordum. Ama içimden hep Enver Bey'i seçmek geliyordu. Ben de öyle yaptım. Ertesi gün padişahın sarayına gittik. Enver Bey'in validesi de geldi. Padişahın yanında, parmağıma nişan yüzüğünü taktı. Artık Hürriyet Kahramanı Enver Bey'in nişanlısıydım¹ | Merve SEREN*

Enver Bey'in hayatında romantik aşk yoktur. Kadın macerası da yoktur. Onun hayatını göreceğimiz gibi tek bir kadın dolduracaktır. O da, yüzünü görmeden nişanlandığı, nikâhlandığı eşidir. Ama Berlin'de ikinci ateşemiliterliği sırasında Enver'in ismi etrafında dönen bazı kadın hikâyeleri biliyoruz. Olayı nakledeyim:

Enver Bey bilindiği gibi, yakışıklı bir genç subaydır. O sırada 29 yaşının içindedir. Bütün kabullerde Enver Bey, salonların itibarlı bir misafirdir. Önemli bir şahsiyet olarak kabul görür. İşte bu sıralardadır ki Alman İmparatorun yeğenlerinden genç, güzel bir prenses, Türk binbaşısına karşı kayıtsız değildir. Ona gittikçe göze çarpan ilgiyle bağlanır. Enver, gönlü ile yaşayan bir genç insan gibi değil de, kışla havasından bir türlü kurtulamayan taşralı bir zabıt gibi davranır. Prensese vazgeçmez, devamlı davetler düzenler. Sevdiği bu Türk subayına fırsatlar hazırlar. Ama Enver'in davranışları değişmez. Nihayet bir Alman prensesinin ölçüleri içinde, konağındaki bir kabul günü, Enver gene davetlidir. Bir aralık prenses odasına çekilir. Oluşukça hafif bir tuvaletle bir divana uzanmıştır. Enver'i odasına davet ettirir. Odaya mahrem, davet edici bir hava sinmiştir. Beklediği hararetle ilgi tahmin edilebilir. Ama Binbaşı Enver Bey birden asker vaziyetini alır. Ayaklarını birleştirir. Ve sarayın prensesini tam askerce selamlar, emirlerini bekler... İşte o zaman olan olur. Prensese divandan fırlar. Yüzü şaşkınlıktan

ziyade, hiddetinden mosmor kesilmiştir. İlk rastladığı Türk Said Bey'dir. Ona haykırır:

-Fakat Said bu bir manken! Enver Bey'in Berlin'de içinden gelen ilk kadın ilişkisi, Mısırlı bir prensesle masum, fakat kararlı dostluğudur.¹ Prensese adı bilinir. Enver Bey Prensese İffet'le evlenmeyi de düşünmektedir. Prensese ve ailesi buna hazırdırlar. Fakat nereden ve nasıl duyulmuşsa buna İstanbul, tam bu sırada işe müdahale eder. Bu evlenmeyi istemez. Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa işe el koyar. İttihat ve Terakki Merkezi'nin arzusu ordunun Enver gibi yıldızlarının hanedanla yaklaşması ve hanedana mensup sultanlarla evlendirilmelelidir. Bunun için de bazı sondajlar yapılır ve bir hanım sultan bulunur. İş, Enver Bey'in annesine de nakledilir. Anne, çok mutlu ve heyecanlıdır. Oğlu bir sultanla evlenecektir. Padişaha damat olacaktır. Hemen oğlu üzerinde ısrarlara girişir. Hem Hüseyin Hilmi Paşa'nın hem annesinin mektupları Berlin'e yağmaya başlar. Enver Bey, bu işe aslında razıdır. Fakat bazı bilgiler edinmeye de muhtaçtır. İstanbul'da onun bu iş için güvendiği, en yakın bildiği insan Ahmet Rıza Beydir. Enver Bey'in Ahmet Rıza Bey'e mektuplardan biri, 12 Ağustos 1909 tarihlidir. Şu cümleler dikkat çekicidir:

Naciye Sultan

* ASÜ, FEF, Tarih Bölümü IV. Sınıf Öğrencisi.

¹ Şevket S. Aydemir, Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa, Remzi Kitabevi, İstanbul 2011, c.2, s.200.

Naciye Sultan ile Enver Paşa

“Bu yakında bir evlenme modasıdır çıktı. Ben de kendimi tecrübe etmek istiyorum... Sizden bir ricam var... Hemşirem hanımefendi, sultanın... Tahsili, güzelliği, hakkında malumat alıp verebilirler mi? Kendi anneme emniyetim yok... Acaba kızın serveti ne kadar olacak?² Hükümetten maaş, filan verilecek mi? Yahut bu kızdan başka biri var mı? Ağabeylik hatrı için yazınız.” Enver Bey’in bu servet, maaş hesaplarını yadırgamamak doğrudur. Çünkü gireceği saray, bir Binbaşının maaşı ile dönmez. Bunu düşünmekte haklıdır. Bu muhaberele böylece devam eder. Ama kısa zamanda karara varır. Çünkü iş dedikodu şekli almak istidadındadır. Bunun üzerine 17 Ağustos 1909 tarihli mektupla muvafakatini bildirir. Böylece iş karara bağlanmış olur. Artık ne yapılacaksa İstanbul’da yapılacaktır.³ Naciye Sultandan, evlenme hikâyesini dinleyebiliriz: “Sultan Abdülhamit amcamdı. Beni oğlu Abdürrahim ile evlendirmek istiyordu. Hürriyet senesi idi. Ben daha çocuktum. Annem de babam da bu işin aleyhindeydiler. Abdülhamit tahttan indirilince bu sözlerinde arkası kesildi. Ağabeyim Abdülhalim Efendi de aleyhteydi. Babamın hastalığında Enver Bey’in annesi bize ziyarete geldi. Beni gördü. Bir gün annem bana şöyle konuştu:

-Kızım seni Abdürrahim Efendi istiyor. Ama başka isteyenlerde var. Enver Bey de bunlar arasında bak, resimleri. Artık düşün, karar ver! Bir gün de bize amcam Vahdettin Efendi geldi.

-Kızım, ben Sultan Reşat tarafından geliyorum, seni isteyenler var, artık düşünüp bir karar vermeni padişah emrediyor, diye konuştu. Gene isteyenlerin resimleri önüme sürüldü. Enver Bey’in resmi de bunlar arasındaydı. “Henüz küçüktüm. Tecrübesizdim. Zor bir karar karşısında bulunuyordum. Ama içimden hep, Enver Bey’i seçmek geliyordu. Ben de öyle yaptım. Amcam Vahdettin, çok isabetli bir karar verdiği mi ve Sultan Reşat’ın bundan çok memnun olacağını söyledi. Ertesi gün padişahın sarayına gittik. Enver Bey’in validesi de geldi. Padişahın yanında, parmağıma nişan yüzüğünü taktı. Artık Hürriyet Kahramanı Enver Bey’in nişanlıydım. Nişanım o sırada Berlin’de ateşemiliterdi...”. Enver Bey’in saraydan bir sultanla nişanlanması işte böyle olur. Ama bir durumda var: bu nişan yapılırken, Enver Bey 30 ve nişanlısı Naciye Sultan ise henüz ve ancak 12 yaşındadır. Na-

ciye Sultan nişanlanmasından sonrasını hatıralarında şöyle anlatır:

“Mektuplaşmaya başladık. Birbirimizi hiç görmemiştik. Onun, benim resmimi bile görmüş olduğunu zannetmiyorum. Beni, annesinin tarifi ile tanıyordu.⁴ Beni hayalinde nasıl canlandırdığını bilmiyordum. Fakat mektuplarımızla birbirimizi az çok tanıdık ve sanıyorum ki sevdik. Bir sene kadar süren bu tatlı ayrılık, bizi birbirimize yaklaştırdı. Enver Beyle bir sene sonra, 1911 yılında nikâhımız kıyıldığı zaman, gene

² Aydemir, age, s.203.

³ Aydemir, age, s.204.

⁴ Aydemir, age, s.210.

o uzaktaydı. Nikâhı Şeyhülislam Musa Kazım Efendi kıydı. Merasim basit oldu. Ve biz birbirimizi, gene mektupla tebrik edebildik...”

İşte bu bir nikâhlanmanın hikâyesidir. Nikâhlılar gene ayrıdır. Ve kaldı ki bu nikâhlanma, evlenme demek değildir. Padişah Sultan Reşat, gerçi bu vesile ile onların düğünlerini kendisinin üzerine aldığı müjdelere. Her şey padişah tarafından hazırlanacaktır. Ama daha ileride göreceğiz ki bu vakit kolay kolay yerine getirilmez.⁵ Enver Bey Trablusgarp’tan İstanbul’a geldiğinde apandisit ameliyatı olmuş; iyileşmeye başlamışsa da hastaneden henüz çıkmamıştır. Naciye Sultan onu ziyarete gider; Enver Bey’i ilk defa görecektir. “Heyecan ve merak içindeyim. Onunla ilk karşılaşmamızın bu şekilde olması, beni de onun kadar üzüyordu. Enver Bey’i ilk defa hasta yatağında gördüm. Hastalığı günden güne iyileşiyordu. Biz de bir taraftan düğün hazırlıkları ile meşguldük. O sıralarda Enver Bey, Mirliya rütbesiyle Paşa ve Savaş Bakanı olmuştu.”⁶

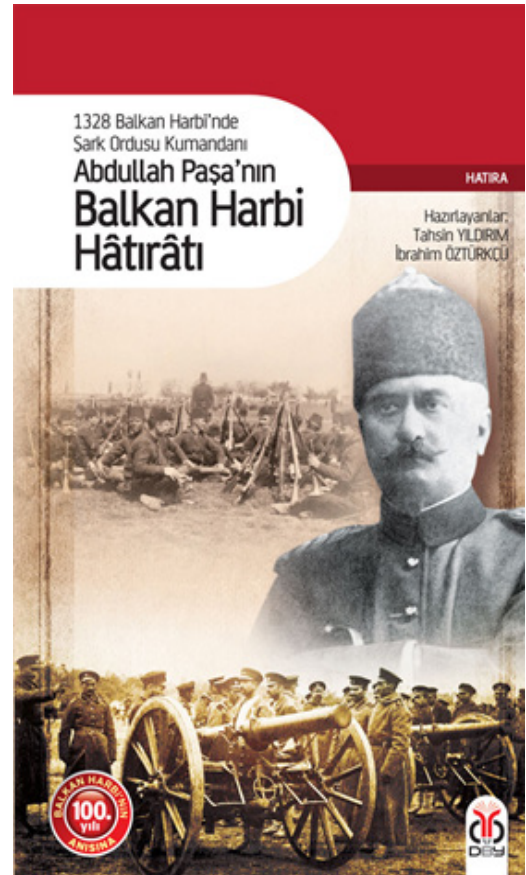
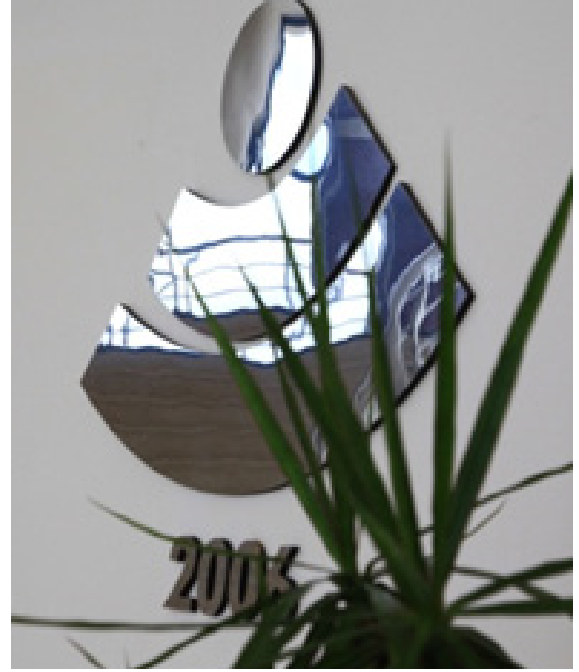
Düğün töreni 5 Mart 1914’te şimdi Işık Lisesi olan binada yapıldı.⁷ Bütün aile; uzak, yakın bütün akrabalar davetli olduğu gibi, İstanbul’daki bakan aileleri ve dostlar da hazır bulundular. Selamlıkta erkeklere, haremde kadınlara ziyafet sofraları kuruldu, ikramlar yapıldı. Bütün sefirler ve yabancı ailelerin ileri gelenleri düğüne geldiler. Davetlilerden başka, bir sürü davetsiz misafir de içeriye girmeyi başardı. Davetiyelerin elden ele dolaşması yüzünden şahsi olarak çağırılmamış olanlar da eş ve dostlarından davetiyeye elde ederek içeri girebildiler. Düğün çok kalabalıktı. Hemen hemen davetliler kadar seyirciler de vardı.” “Bir tarafta saz, bir tarafta müzik ve mehter takımı çalışıyordu. Ben ise o kadar heyecanlı ve yorgundum ki, detayları hatırlamıyorum...”⁸

5 Aydemir, age, s.211.

6 Nevzat Köseoğlu, Şehit Enver Paşa, Ötüken Yayınları, Aralık İstanbul 2008, s.207.

7 Ahmet Yılmaz, “Enver Paşa” DİA, c.11, s.262.

8 Köseoğlu, age, s.208.

DBY Yayınları
Haz. T. YILDIRIM-İ. ÖZTÜRKÇÜ
İstanbul 2011

Nevşehirli Gâzi Veli GÖKTAN'ın I. Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı Hatıraları

Veli Bey Türk ordusuna katıldığı 23 Haziran 1915 tarihinden Kurtuluş Savaşı sonrasında Ürgüp'e dönmüş olduğu 12 Ağustos 1923 tarihine kadar yaklaşık olarak sekiz yıl boyunca savaşlarda ve cephelerde görev almıştır¹ | Selin GÜNEŞ*

Veli GÖKTAN 1894 yılında Ürgüp'ün Temenni Mahallesi'nde doğmuştur. Babası Müderris Hafız Mehmet Efendi, annesi Emine Hanımefendi'dir. Yusuf ve Mustafa adlarında iki kardeşi vardır. Veli Bey, aynı mahallede bulunan Kütük Bayırı dibindeki ilkokulda okur ve 1907 yılında şahadetnamesini alır. Ürgüp Rüştiye Okulu'nu 1913 yılında bitirir ve aynı yıl Konya Öğretmen Okulu'na gider. Üçüncü sınıfa geldiğinde Çanakkale Muharebeleri'nin en şiddetli günleri yaşanmaktadır. Bu nedenle subay olmak amacıyla 23 Haziran 1915'te İstanbul'da bulunan Yedek Subay Talimgâhı'na katılır. Veli Bey, yedek subay adayı olarak mezun olur ve bölgede bulunan 50. Tümen 158. Alay 1. Tabur 1. Bölük 1. Takım Komutanlığı'na atanır. 27 Nisan 1916'da yedek subay olur ve kadrosunu tamamlayan 158. Alay ile birlikte Bağdat Cephesi'ne gönderilir. Ancak yarı yolda iken, 50. Tümen'in Makedonya Cephesi'ne gönderilmesi planlanmıştır. Bu kapsamda 1916 yılının Ekim ayında Makedonya Cephesi'ne giden Veli Bey, 19 Kasım 1916'da teğmen rütbesine yükseltilir. Yaklaşık sekiz ay bu cephede kalan Veli Bey, Halep'te toplanmakta olan Yıldırım Orduları Grubu'na katılmak üzere 30 Haziran 1917'de yola koyulur ve 12 Kasım 1917'de Filistin Cephesi harekât alanında bulunan birliğe katılır. Alayına katıldıktan sonra 15 gün boyunca muharebelere katılır. Veli Bey 27 Ka-

sım 1917 tarihinde gerçekleştirilen bir taarruzda yaralanarak cepheden çıkartılır. Sırasıyla Elbire, Şam ve Halep Hastahanesi'nde sekiz ay boyunca çeşitli ameliyatlar geçirir. Temmuz 1918 tarihine kadar yaklaşık sekiz ay boyunca aynı cephedeki muharebelerin ardı arkası kesilmemiş, Türk askeri ağır çöl koşulları altında aç, susuz ve bitap bir halde yedi düvelin ordularıyla muharebe etmek zorunda kalmıştır. Veli Beyin tedavisinin yapıldığı söz konusu sekiz ay boyunca Kudüs kaybedilmiş ve düşman orduları Nablus önlerine kadar gelmişlerdir. Veli Bey Temmuz 1918 tarihinde taburcu olup iki aylık hava değişimi için döner. Mütarekenin ilk günlerinde Ürgüp'te bulunan Veli Bey, yaralanan sağ kolunun tedavisi için İstanbul'a gider. Bu amaçla yatmış olduğu tüm hastanelerden işgal güçleri tarafından çıkartılır. Nihayet ülkenin acıklı durumuna dayanamaz ve yaraları iyileşmeden Milli Mücadeleye katılmak üzere 27 Ocak 1919'da Ürgüp'e hareket eder. Ürgüp Numune Okulu'nda 15 Şubat 1919 öğretmen olarak göreve başlayan Veli Bey, Ürgüp Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ne üye olarak seçilir. Bu cemiyetin yanı sıra Ürgüp Yedek Subay Kurumu çatısı altında da çok başarılı çalışmalar gerçekleştirir. Veli Bey, 27 Aralık 1920'de Bor'daki Atlı Müzaheret Takım Komutanlığı'na atanır. Veli bey böylece, Kurtuluş Savaşı'nın muharebelerinde aktif olarak müdahil olur. Bor'daki (Niğde) eğitim ve hazırlanma dönemi yaklaşık üç ay sürer. 1 Nisan 1921 tarihinde 23. Tümen Süvari Bölü-

Teğmen Veli Bey (M. A. Göktan Arşivi)

ğü'ne katılır. Akşehir'den Afyon'a, oradan da Dumlupınar'a kadar 15 gün sürmüş olan düşman takip harekâtının içerisinde yer alır. Anılarında bu harekâttan Şöyle bahsetmektedir:

“Ben de 27. Kanun 1336 da Bor atlı muhazeret takımı komutanlığına atanarak orduya çağırıldım. 19 Mart 1921'de Afyon cephesine çağırıldım ve 23. Fırka Süvari Bölüğüne takımımla birlikte verildim ve Ulusal egemenlik savaşı sonuna kadar burada kaldım. 10 Ağustos 1923'de askerden terhis edildim. İlk defa emrime verilen Ürgüp ve Bor atlı takımları ile Afyon istasyonuna baskın yaptım. Bu baskın 12. Kolordu komutanı General Fahrettin tarafından gözetleniyordu. Baskın gece yapıldı. Şafak zamanı Afyon yönünde Kanlı Köprü'de düşmanla temasa geçildi. Arada uçurumlu derenin bulunması düşmanı kurtardı. Düşmana 15 metre kalana kadar Bor takımı büyük bir cesaretle ilerledi.” O baskından sonra düşman o gün Afyonu terk ederek Dumlupınar hattına çekildi. Baskının amacına ulaştığı General Fahrettin Bey tarafından söylendi. 23. Fırka düşmanı kovalamaya başladı. Ben takımımla öncü idim. Bal hamut köyünden

banaya yol göstermek üzere katılan Süleyman (bir kahramandı) ile Toklu sivrisine çıkararak düşmanı arkadan vurduk. Köylere girdik düşman zulmünden kurtulan köylü erkek, kadın ve çocuklar sevinç gözyaşları ile atların ve bizim ayaklarımıza kapanarak yaşayın var olun çığlıkları atıyorlardı. Bu sesler bizi daha çok heyecanlandırıyordu.”

Veli Bey, Kurtuluş Savaşı bitene kadar 23. Tümen İçerisinde kalır ve Üsteğmenliğe yükseltilir. Savaşın bütün akışını gören Veli Bey, 12 Ağustos 1923 tarihinde bir gâzi olarak Ürgüp'e döner. Veli Bey, Kurtuluş Savaşı bitiminde Ürgüp Numune Okulu'nda öğretmen olarak görevine başlamıştır. 19 Mart 1925'te Şeyh Sait İsyanı'nın bastırılmasına katılan Veli Bey, isyan bastırılınca, 27 Haziran 1925 tarihinde tekrar Ürgüp Numune Okulu'ndaki öğretmenlik görevine döner. Ayrıca Ürgüp İnkılâp Okulu'nda da öğretmenlik yapmıştır. Ürgüp İnkılâp Okulu Başöğretmenliği ve Kültür İşyarlığı, Halk Evleri Güzel Sanat Komitesi Başkanlığı, Halk Evi Başkanlığı, Ürgüp Türk Ocağı Başkanlığı ve Belediye Başkanlığı görevlerinde bulunmuştur. Veli Bey, Milli Mücadele günlerinde Ürgüp Müdafaa-i Hukuk Kurumu İçerisinde göstermiş olduğu gayretli çalışmaları nedeniyle 17 Mart 1926'da “Beyaz şeritli İstiklal Madalyası” ile taltif edilmiştir. Ayrıca Kurtuluş Savaşı'nda göstermiş olduğu cephe hizmetleri karşılığı olarak 5 Şubat 1928 tarihinde “Kırmızı Kurdeleli İstiklal Madalyası” almıştır. Cihan harbinde yaralandığında da Harp Madalyası ile gönlü alınmıştır. Veli Bey Türk ordusuna katıldığı 23 Haziran 1915 tarihinden Kurtuluş Savaşı sonrasında Ürgüp'e dönmüş olduğu 12 Ağustos 1923 tarihine kadar yaklaşık olarak sekiz yıl boyunca savaşlarda ve cepheelerde görev almıştır. Görev almış olduğu bu süre boyunca da 10-30 Ekim 1916 Harekâtı, Karabayır Muharebesi, 1 Kasım-6 Aralık 1916 Harekâtı, Kudüs Muharebeleri, Afyon Takip Harekâtı, Dumlupınar Muharebesi, Kütahya-Eskişehir Muharebeleri, Sakarya Muharebesi ve Büyük Taarruz'a katılmış olduğu anlaşılmaktadır. Güldane, Cengiz ve Ülker adlarında üç çocuğu bulunan Veli Bey, 1951 yılında vefat etmiş ve İstanbul'daki Edirnekapı Şehitliği'ne defnedilmiştir ■

*ASÜ, FEF, Tarih Bölümü IV. Sınıf Öğrencisi.

1 Veli Beyin hayatı hakkındaki bilgiler yeğeninini yanı sıra aileden Lâle Doğan ile Yusuf Göktan'dan derlenmiştir.

Bir Gâzinin Öyküsü: Geredeli Mustafa

Askere ilk dâhil olduğu yer İstanbul'da bir jandarma bölüğüdür. 16 Mart 1920 tarihinde İstanbul'un İtilaf devletleri tarafından resmen işgal edilmesiyle mecburi terhis ettirilerek memleketine geri gönderilmiştir. Gazi Mustafa, askerlik görevi sürecinde İzmir'e kadar Yunan'ı takip eden asker içerisinde yer almıştır¹ |
Yasemin H. ERBAŞ*

İstiklal Savaşı yeni bir devrin, yeni bir devletin doğuşudur. Çökmekte olan Osmanlı İmparatorluğu yerini, Milli Mücadele ruhuyla bütünleşerek doğan Türkiye Cumhuriyetine bırakacaktır. Ulu Önderimizin de dediği gibi Millet in istiklalini, yine millet in azim ve kararı kurtaracaktır. İşte bu ruhla başlayan İstiklâl Savaşına genci, yaşlısı ve hatta kadınıyla Anadolu'nun birçok yerinden katılımlar olmuştu. Bu yazıda İstiklâl harbine katılarak sağ salim geri dönen Geredeli Mustafa'nın yaşam öyküsünden kesitler sunulacaktır.

1982'de vefat eden gazimiz Rahmetli Mustafa GÖKGÖZ, Bolu ili Gerede ilçesi Kayı Kıraz köyü nüfusuna kayıtlıdır. Hacı Âlemoğlu sülâlesinden Abdullah Efendinin oğludur. Rumî 1316, Miladî 1900 doğumlu olan gazimiz Gerede Avşar köyünde gittiği ilkokuldan, son sınıfta iken 11 dersten yapılan mezuniyet sınavlarından elde ettiği toplam 106 derece neticesinde pekiyi derecesiyle mezun olmuştur. Diplomasından anlaşılacağı üzere bitirme sınavlarını yüksek notlarla ve yüksek bir derece ile tamamlamıştır. Mustafa, mezuniyet sınavlarını başarı ile tamamladığından mezuniyet komisyonu 16 Haziran 1913'te kendisine diploma alma hakkını tanımıştır. Kısacası Mustafa, 1913 yazında İlkokuldan mezun olmuş durumdadır. Diploma kaza idare meclisince 22 Şubat 1914'te onaylanmıştır. Diplomada belirtildiği gibi Mustafa, başarılı bir öğrenci olması nedeniyle istediği herhangi bir orta-

kula sınavsız girme hakkını elde etmiştir. Ancak, aile içinde anlatıla gelen anılara göre kendisinden sadece birkaç yaş büyük abisinin Osmanlı Zaptiye teşkilatında görevli olmasından dolayı köy işleri tamamen üzerine kalmış, “istediği okula gidebilir” kaydına rağmen ortaokul ve lise tahsiline devam edememiştir. 1920-1922 yılları arasında gerçekleşen İstiklâl Savaşında 20 yaşında olan Mustafa GÖKGÖZ bu mücadeleye katılımını kendisi şu dizelerle ifade etmiştir;

“Dinleyin Efendiler

Biraz köyümü sorarsanız Kayı Kıraz,

Yolumuz uğradı sarıp bir dereye

Kazamı sorarsanız soğuk diyar Gerede.

Böyle bir seferde isabet etti dolu

Vilayetimi arz edeyim size Bolu.

Bolu da toplandı ugradık Mudurnu

Egeden bir düşman haince kudurdu.

Yolumuz uğradı Nallıhan

Bizi cihada istiyor Büyük Kabraman.

Yolumuz uğradı Beypaazar

Kabramanlara hiç değmesin nazar.

Yolumuz uğradı Ankara Polatlı

Bizim ceddimizi sorarsan kırk atlı.

Sene 1336 harp başladı

Türk ordusu süngü ile düşmanı başladı.

Sakarya da karşılıklı top atışı sürüyor

Türk askeri 'Allah Allah' deyip düşman üzerine yürüyor.

Artık çekiliyorlar hedef oldu Dumlupınar

Türk askerinin her biri oldu düşmana çınar.

Alaşehir, Salıbli yakıp yıkarak kaçıyor hain

Mehmedçimiz üstlerinde oldu can alıcı şabin.

İzmir'i mahvetti hain Yunan

Yer gök yanıyor, semayı kapladı duman.

Kaçıyor artık düşman, bakılmaz oldu benize

Süngülü Türk'ü görünce kendini attı denize.

Hz. Ali Yüce Allah'ın aslanı

Bu fakir söyledi bu destanı” diyerek tarih düşmüştür.

Askere ilk dâhil olduğu yer İstanbul'da bir jandarma bölüğüdür. 16 Mart 1920 tarihinde İstanbul'un İtilaf devletleri tarafından resmen işgal edilmesiyle mecburi terhis ettirilerek memleketine geri gönderilmiştir. Mustafa Kemal'in Anadolu'da düzenlediği kongreler sayesinde Anadolu'da yeniden birlik sağlanınca tekrar vatan savunmasına katılmıştır. Bu nedenle Sakarya'ya gitmiş, yeni vazifesi de telgraf ve haberleşmeyi sağlamak olmuştur. Böylelikle bilfiil cephede bulunmamıştır. Gazi Mustafa'dan dinlenilerek kayda alınan kasete göre, Mustafa askerlik zamanında İzmir'e kadar Yunan'ı takip eden asker içerisinde yer almıştır. Mustafa'nın anlatısına göre: "Hayatta kalan Türk halkı belli yollarda karşılıklı dizilmiş. Çevre dediğimiz mendillerle yaşa, var ol diyerek kuru üzüm atmaktaydılar ki, biz kimi zaman buğday kimi zaman da bulabildiğimiz kuru ekmekler ve otlarla açlığımızı gideriyorduk. Nihayet nice çarpışmalardan sonra General Nikolaos Trikupis öncü birliklerle esir edilmiş beraberinde ordusu da teslim olmuştu, fakat bu zamana kadar halkımızda nice genç ihtiyar canice zulme uğramış, katledilmiş, yerleri yurtları Yunan askerleri tarafından yakılıp yıkılmıştı."

7 Şubat 1982 de vefat eden Gazi Mustafa GÖKGÖZ savaş sonrası TBMM'den çıkan kanunla birlikte İstiklal madalyası almaya hak kazanmıştır. Bu madalya

Mustafa Gökgez'in askerlik fotoğrafı, üzerinde: "Tekfurdağı fi 13 Teşrin-i Sâni sene 1338 (13 Kasım 1922) İstiklâl Harbi Hatırası" yazmakta

savaş sırasında cephede ve cephe gerisinde yararlılık gösterenlere verilmekteydi. İstiklal madalyası oval şeklindedir. Pirinçten yapılmıştır. Madalyanın ön yüzünün üst kısmında ilk TBMM binası yer alır. Bina sağında ve solundaki cami ve ev görüntüleri, dönemin Ankara'sını gösterir. Meclis binasının arkasında doğan güneşten uzunlu kısıklı ışık huzmeleri yayılır. Bu ışınlar, zaferi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunu simgelemektedir. Meclis binasının altındaki kısımda dünya sembolü, orak ve tırpanlar, örs-çekiç, resim paleti-fırça gibi semboller yeni cumhuriyetin bilime, tarıma, sanayiye, sanata önem vereceğini ifade eder; dünya ile bütünleşme kararlılığını gösterir. Sembollerin sağında ve solunda bulutlar, onların yanında zafer simgesi meşe yaprakları, yaprakların üstünde ise meclisin açılış tarihi olan 23 Nisan 1336 (23 Nisan 1920) tarihi yer almaktadır. Bulutların altında sağa doğru yürüyen ve iki öküzün çektiği, İstiklâl Savaşı'nı

simgeleyen kağı arabasıyla köylü kadın vardır. Kağı ve kadın görüntüsünün altında yukarıdaki bulutların ve ışınların devamı görülür. Alt ortadaki ışınların içinde beliren şakül sembolü, devletin yapılaşmasını simgeler. İstiklal madalyasının arka yüzünde yukarı doğru bakan ay yıldızla çevrilmiş olarak Misak-ı Milli sınırlarını gösteren Türkiye Haritası vardır. Harita üzerinde, Ankara'nın yeri bir yıldızla işaretlenmiştir. Yıldızdan çıkan yedi ışın, haritanın değişik yönlerine uzanır birisi Kars'a, diğeri Edirne'ye kadar ulaşır. İlkokulda başarılı bir tahsil hayatı geçirdiği anlaşılan Mustafa GÖKGÖZ'ün ilgili kimseler huzurunda bir kez daha imtihan edilmesi neticesinde ortaya çıkan notlar ve bu notları gösteren mezuniyet diplomasında yer alan bilgiler aşağıdaki gibidir.

Tuğra

(Padişah Sultan Reşad'ın Tuğrası)

Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye

Maârif-i Umûmiyye Nezareti

(Umum Eğitim Bakanlığı)

Zükûr Mekâtib-i İbtidaiyye Şehadetnâmesi

(Erkek İlkokul Mektepleri Diploması)

(Dersler)

Kur'ân-ı Kerim maa Tecvid: 10 (puan)

Ulûm-ı Diniyye: 10

Kıra'ât: 9

İmlâ: 9

Sarf-ı Osmânî: 10

Hesâb: 10

Târîh-i Osmânî: 9

Coğrafya: 10

Malûmât-ı Medeniyye ve Ahlâkiyye: 9

Malûmât-ı Sıhhiyye: 10

Hüsn-i Hatt: 10

Yekûn: 106

İsmi ve künyesi: **Hacı Âlemoğlu Mustafa Efendi**

Mahall-i velâdeti: **Kayı Kiraz Karyesi**

Târîh-i velâdeti: **Bin üç yüz on altı (1900)**

Kazandığı Numero: **Yüz altı**

Derecesi: **Aliyyü'l-alâ (Pekiye)**

*Gerede kazasının Afşar-ı Şerif Mekteb-i İbtidaiyyesi müntehi sınıf (son sınıf) şâkirdânından (öğrencilerinden) bâlâda (yukarıda) ismi ve künyesi muharrer (yazılı) **Mustafa Efendi mekâtib-i ibtidaiyyede (ilkokul mektebinde) tahsil-i şurût olan (öğrenimi şart olan) derslerinin umûmundan (tümünden) şehadetnâme abzına (diploma almaya) ledel-ımtihan (yapılan sınav neticesinde) kazandığı numerolar mecmuuna (numaralar toplamına) nazaran (göre) **aliyyü'l-a'la (pekiye) derecede şehadetnâme abzına (diploma almaya) kesb-i istihkak eylemiş (hak etmiş) olduğundan mekâtib-i rüşdiyyeden (ortaokul mekteplerinden) her hangisine bilâ-ımtihan (sınavsız, sınav yapılmadan) kabul edilmek üzere işbu şehadetnâme (diploma) i'ta kılındı (verildi) fî 3 Haziran 1329 (16 Haziran 1913)*****

Mümeyyiz: **Muallim-i evvel (mühür)**

Mümeyyiz: **Mîr-i ahurzâde (mühür)**

Mümeyyiz: **Gerede Nüfus Memuru (mühür)**

Mümeyyiz: **Müderres-i Afşar (mühür)**

Gerede kazasının Afşar-ı Şerif mekteb-i İbtidaisi şâkirdânından (...) Mustafa Efendinin talim ve tedris etdiği ulûm ve fûnûndan imtihanları bil-icrâ tebeyyün eden iktidârı nisbetinde hey'et-i mümeyyize tarafından numero vazıyla mündericen şehadetnâme (...) olmakla ale'l-usûl meclis-i idarece tasdik kılındı fî 9 Şubat 1329 (22 Şubat 1914). Dört aza ile mal müdürü, belde müftüsü, kadı ve kaymakamdan oluşan 8 kişilik idare meclisinin mühürleri

Avşar'da Osmanlı Döneminden Kalma İlkmektebe Dair

Avşar veya Afşar'da bir ilkokulun mevcudiyeti, yaşamı hakkında bilgi verdiğimiz Gazi Mustafa GÖKGÖZ örneğinde en azından 1910'larda inşa edilmiş durumdadır. Bu okulun tarihini daha da öne çekmek müm-

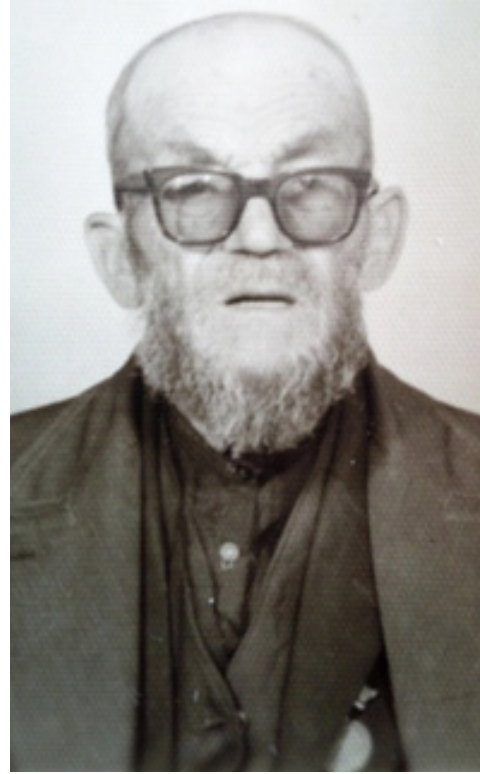
kündür. Ancak şimdilik bu konuda bilgi sahibi değiliz. Bu okulun 1920'lerdeki durumu hakkında şu bilgilere sahibiz: Cumhuriyet, henüz kurulmadan önce Avşar'da ilkmektep açılmıştı. 1922-1923 öğretim yılında Muallim Hafız Hasan (Çakmak) ilk mektepte 45-50 öğrenciye ders vermeye başlar. Mektep'te bir muallim daha vardır. O da Hâfız Âkil Efendidir (Mehmet Cıbrı). Bir bölge okulu olan mektebe Avşar-ı Evvel, Avşar-ı Sâni, Kayı, Zeynallar ve Ümit Köy'ün çocukları devam ederler. Mektebe rağbet, tahmin edilenin çok üzerindedir. Okumak isteyen öğrencinin daha da artacağı ve ileriki yıllarda dersliklere fazla ihtiyaç duyulacağı da düşünülerek büyük bir mektebin inşasına

tepte ders vermeye başlar. 1950-1951 öğretim yılında ise bu binanın ders yapılabilecek hali kalmadığından altından çeşmenin suyu akan köy konağının küçük odasında ders işlenir. İlkmektebin 3-5 sene sonra ahşap kısmı çökmeye başlar. Mühendis Mehmet GÖKGÖZ, "1962 yılında *Koca Mektep* tamamen yıkıldı. Binanın yapı taşları, yeni yapılan ilkokula taşınarak temel duvarlarında kullanıldı" diyor. Böylece "koca mektep" yok olmuş, bir dönem kapanmıştır.

Avşar'da 1922'de tamamlanarak eğitime açılan İlkmektep

1922 yılının sonbaharında başlanır. Avşar ve diğer üç köyün halkının çalışmalarıyla bina kısa zamanda bitirilir. Binanın birinci katı 4-5 m yüksekliğinde taş duvarlar halinde, üst katı ise 5-6 m yüksekliğinde ahşap yapı ve kâgir olarak yapılmış. Mektep o kadar faaldir ki, daha uzak köylerden de öğrenci gelirdi. İlk derslere başlayan talebelerden Mustafa Esen şöyle anlatıyordu: "Mehmet Emin Özafşar en yaşlı öğrencilerdendi. Bazen öğretmenle yardımlaşarlardı. Seyit Mehmet küçük olduğu halde Mehmet Emin'le yarıştı. Başarılı olamadığı anlarda, hırsından ağladığı olurdu." Taşlar köyünden bir aileye, "Afşar" ismi, soyadı olarak verilmiş. Sorduğumuzda, "Babamız, ilk mektebi okuduğu Avşar'ı çok sevmiş. Bu nedenle soyadı verilirken, *Avşar* ismini tercih etmiş." diye cevap vermiştir. Mektebin ilk mezunlarını verdiği, 1926-1927 öğretim yılında 150 öğrencinin mektebe devam ettiği bilinmektedir. Mezun olanlar memur, imam, hâkim ve öğretmen olarak çeşitli mesleklerde hizmet vermişlerdir. Ne var ki, ilk mezunlarını verdikten bir iki sene sonra öğretmen Hasan (Çakmak) mektepten alınarak başka bir mektebe tayin edilir. Sonra beş sınıflı olan mektep, 1929 yılında "Millet Mektebi" olarak üç sınıfa indirilir ve kısa bir zaman sonra da kapanır. Kapanan mektep bakımsız hale gelir ve çökmeye başlar. Eğitimci Mustafa Serin 1947-1948 öğretim yılında bu ilk mektep

Gazi Mustafa ihtiyarlık günlerinde

Serbest Cumhuriyet Fırkası

4 Eylül 1930 günü İzmir halkı, Fethi Bey'i Halk Fırkası'nın her türlü engellemelerine rağmen coşku ile karşılamış ve "Yaşasın Fethi Bey" nidaları atmışlardı. Fethi Bey'in İzmir ziyareti esnasında CHF'nin parti binasının taşlanması ve bu olaylar esnasında 14 yaşındaki bir çocuğun polis kurşunuyla ölmesi üzerine Halk Fırkası, SCF'ye karşı daha sert bir tutum içine girmişti. Halkın bu yoğun ilgisi Halk Fırkası mensuplarının tedirgin olmasına yol açmıştı | Engin ÇAKIRBAŞ*

Uzun zamandır milli hâkimiyete dayanan bir sistemle idare edilen Türkiye, 29 Ekim 1923'te Cumhuriyet'in ilan edilmesiyle rejiminin adını koymuş olmaktadır. En genel anlamda halk hâkimiyeti demek olan Cumhuriyet idaresinin yaşaması için halkın yönetimi belirleme yetkisi kabul edilmeli, yarışmacı bir seçim sistemi kurulmalı, örgütlenme ve ifade hürriyeti yerleşmeliydi¹.

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin milli mücadeleyi yönettiği dönemde sahip olduğu demokratik ortamın zaman ilerledikçe yerini daha otoriter uygulamalara bıraktığı görülmüştü. Her şeye karşın 1925'e kadar özgürlüklerin yaşandığı bir ortamda Halk Fırkası'nın karşısında Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kurulmuş ve Türkiye Cumhuriyeti çok partili hayata geçmişti. Lakin partinin bir yıl içerisinde kapatılması ile Takrir-i Sükûn dönemi başlamış, 1929'a kadar ülkede otoriter bir yönetim kurulmuştu. Bu süreçte inkılâplar ile yeni bir toplum yapısına ulaşılmaya çalışılmıştı. Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kurulduğu döneme kadar Türkiye, muhalefet imkânının olmadığı, basın ve örgütlenme hürriyetinin kısıtlandığı bir süreci yaşamaktaydı. Mustafa Kemal Paşa'nın bile kabul ettiği gibi ülkenin tek adam biçiminde yönetildiği şekilde yurtdışından eleştiriler gelmekteydi. 1920'lerin sonuna gelinmesine karşın ekonomik vaziyetin istenilen gelişmişlik seviyesine ulaşmaması ve 1929 Dünya Ekonomik Krizinin Türkiye gibi ekonomisi dışa açık

bir ülkeyi olumsuz yönde etkilemesi nedeniyle, halkın şikâyetlerine tercüman olacak bir partinin kurulması düşüncesi Cumhuriyet idarecilerince benimsenmişti.

Yeni Bir Fırka Kuruluyor

1930 yılının Temmuz ayında Paris Büyükelçisi Ali Fethi (Okyar) tatilini geçirmek için İstanbul'a geldiğinde ilk iş olarak yakın dostu Gazi Mustafa Kemal'i görmek istemiş, bu sebeple Yalova'ya gitmişti.¹ Yalova'ya geldiğinin ikinci günü eski arkadaşı Fuat (Bulca) kendisine: "Sana bir muhalif fırka teşkili teklif olunacaktır. Sakın bu teklife kapılma. Sana yazık olur"² diyerek Fethi Bey'i uyarıyordu. Fethi Bey, Yalova'da Gazi ile kaldığı sürece memleketin durumundan bahsedilmiş, dünya genelinde yaşanan buhranın da pekiştirdiği ekonomik sıkıntılar ve halkın perişan durumu dile getirilmiş, meclisteki kontrolsüzlük ve hükümetin denetlenmesindeki eksiklik ile ülkenin Avrupa'daki imajı üzerine sohbetler yapılmıştı. Pek iç açıcı olmayan bu konuşmalar esnasında Gazi bir ara Fethi Okyar'a bütün bunların çaresini bulduğunu söyleyerek yeni bir fırka kurmak lazım olduğunu hatta kurulacak fırkanın başına da kendisinin geçmesini teklif etmişti. Gazi'nin bu teklifi Fethi Bey'e yapmasındaki başlıca sebep Fethi Bey'in kendisine olan sadakati ve bağlılığıydı. Ga-

* ASÜ, FEF, Tarih Bölümü Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Araştırma Görevlisi, G-Mail: egeengin35@gmail.com.

1 Cemal Kutay, Üç Devirde Bir Adam, İstanbul 1980, s.377.

2 Osman Okyar-Mehmet Seyitdanlıoğlu, Fethi Okyar'ın Anıları, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1997, s.92.

zi'nin teklifine karşı Fethi Bey:

“Rica ederim, beni İsmet Paşa ile karşı karşıya getirmeyiniz”³ diyerek İsmet İnönü’yle karşı karşıya gelmemek için bu teklife sıcak bakmamıştı.⁴ Meclis’in hakkıyla vazifesini yerine getirmesi için kontrol ortamının gerekliliğini iyi bilen Fethi Bey, Gazi’nin teklifini kendisinden teminat almak suretiyle kabul etmiş, bunun üzerine gazetelerde karşılıklı olarak iki mektup yayınlanmıştı.⁵ Esat Öz, mektuplaşma ile talebin Fethi Bey’den gelmiş gibi gösterilmesinin ve böylece yeni kurulacak fırkanın kamuoyu nazarında daha doğal bir parti şeklinde algılanmasının hedeflenmiş olabileceğini de iddia etmektedir.⁶ Ayrıca Gazi, İnönü ve Okyar’a hitaben “Ben şimdi bir babayım. Siz ikiniz benim evladımsınız. İkiniz arasında benim için hiçbir fark yoktur...” diyerek Fethi Bey’in endişe ettiği “Gazi’nin tarafsızlığı” sorusuna da cevap vermiş olmaktadır.⁷ Yalova’daki görüşmelerin neticesinde Serbest Cumhuriyet Fırkası 12 Ağustos 1930’da resmen kurulmuş oldu.⁸ Fırka’nın önder kadrosu şu şekildeydi: Ali Fethi Okyar (Fırkanın Kurucu ve Gümüşhane Mebusu), Nuri Conker (Fırkanın Umumi Kâtibi ve Kütahya Mebusu), Ahmet Ağaoğlu (Kars Mebusu), Tahsin Uzer (Erzurum Mebusu).

SCF’nin parti programı 11 maddeden⁹ oluşmakta ve genel itibarıyla Halk Fırkasıyla benzer özellikler taşımaktaydı. Halk Fırkası tarafından eleştiri konusu olan program, SCF’nin herhangi bir yenilik getirmediği şeklinde algılanmıştı. Esas itibarıyla 5. madde dışında diğer maddeler arasında ciddi bir fark bulunmaktaydı. Programın “Fırka, vatandaşların refahına, malî ve iktisadî her türlü teşebbüslerine engel olan

Atatürk, Fethi Okyar ve Okyar’ın kızıyla Yalova’da
(13 Ağustos 1930)

hükümet kayıtlarını kabul etmez” şeklindeki 5. maddesi Fırka’ya liberal bir özellik vermekteydi.¹⁰ Serbest Cumhuriyet Fırkası lideri Fethi Bey halkın ödemekte zorluk çektiği ağır vergileri ve demiryollarının tüm masraflarının tek bir nesle yüklenmesini sert bir şekilde eleştirmişti. Ahmet Hamdi Başar vergilerin ağırlığı konusunu “Hatta vergilerin ağırlığından köylü, topraklarını satarak kasabalara sığınmıştır. Bu manzara yurt gezisine çıkmış olan Gazi ve etrafındakilerin içinin sızlamasına neden olmuştu”¹¹ sözleriyle belirtmişti.

Serbest Fırka’nın Örgütlenmesi ve Faaliyetleri

SCF, basından destek bulmuş ve memleket genelinde örgütlenmeye çalışmıştı. Arif Oruç’un Yarın Gazetesi, Son Posta Gazetesi ve İzmir’de çıkan Hizmet, Yeni Asır, Serbest Cumhuriyet Gazeteleri Serbest Fırkaya yakın duran gazeteler arasındaydı. Serbest Cumhuriyet Fırkası kısa bir süre içinde hızlı bir teşkilatlanma örneği sergileyerek ciddi bir katılım elde etmişti. Fırka’nın İstanbul faaliyetlerine Süreyya İlmen Paşa¹² Kadıköy ve Üsküdar’da başlamış ve burarlarda fırka için evler kiralamıştı. Kadıköy’de Dr. Nazif Bey, Maltepe’de ise Baytar Selahattin Bey¹³ fırka reisliğini üstlenmişlerdi. Fırka’nın örgütlenebildiği il merkezi, kazâ ve nâhiye sayısının toplamı İstanbul’da bulunan teşkilatlarla birlikte toplam 101 idi. SCF’nin

3 Okyar-Seyitdanhoğlu, age, s.96.

4 Hatırlanacağı üzere Fethi Bey, 1925 senesinde Paris’e gitmeden önce başvekillik ve TBMM başkanlığı görevlerinde bulunmuş ve o dönemde yaşanan olayları yorumlamada İsmet (İnönü) ile ayrı düşmüştür. Örneğin; Şeyh Sait İsyanında Fethi Bey’in temkinli tavrına karşılık İsmet İnönü daha sert bir tutum sergilemiştir.

5 Kutay, age, s.428-437.

6 Esat Öz, Türkiye’de Tek-Parti Yönetimi ve Siyasal Katılım (1923-1945), Gündoğan Yayınları, 1992, s.104-105.

7 Asım Us, Gördüklerim, Duyduklarım, Duygularım, Vakıf Matbaası, İstanbul, 1964, s.132.

8 1923-1972 Türkiye’nin 70 Yılı (Gün Gün Cumhuriyet Tarihi), Hürğüc Gazetecilik, c.I, 1994, s.52.

9 Tanık Zafer Tunaya, Türkiye’de Siyasi Partiler (1859-1952), İstanbul 1952, s.633-634.

10 Şevket Süreyya Aydemir, İkinci Adam, Remzi Kitabevi, İstanbul 2000, s.390.

11 Ahmet Hamdi Başar, Atatürk’le Üç Ay ve 1930’dan sonra Türkiye, Tan Matbaası, İstanbul 1945, s.74.

12 İstanbul Mebusu. Fethi Bey’in teklifi üzerine Serbest Fırka’ya girmiştir.

13 Selahattin Bey, 1930 belediye seçimlerinde İstanbul’un Maltepe İlçesinden SCF adına aday olmuştu. Ayrıca İstanbul’da başkanlık seçimini kazanan SCF’li tek adaydı.

örgütlenemediği 35 ilin 21 tanesi beş bölgede bulunmaktaydı. Bu bölgeler Akdeniz, Ege, Karadeniz, Marmara ve Trakya bölgeleriydi.¹⁴ Fethi Bey özellikle İzmir’den yoğun bir şekilde davet almış, Gazi’nin de “Çok iyi edersin, geç bile kaldın”¹⁵ demesi üzerine arkadaşlarıyla birlikte İzmir başta olmak üzere fırka teşkilatlanmaları adına Ege Bölgesindeki şehirlere ziyaretlerde bulunma kararı almıştı.

İzmir Mitingi

4 Eylül 1930 günü İzmir halkı, Fethi Bey’i Halk Fırkası’nın her türlü engellemelerine¹⁶ rağmen coşku ile karşılamış ve “Yaşasın Fethi Bey” nidaları atmışlardı. Fethi Bey’in İzmir ziyareti esnasında CHF’nin parti binası ile SCF karşıtı yayınlar yapan, CHF Denizli Mebusu Haydar Rüştü Bey’in sahibi olduğu Anadolu Gazetesinin taşlanması ve bu olaylar esnasında 14 yaşındaki bir çocuğun polis kurşunuyla ölmesi üzerine Halk Fırkası, SCF’ye karşı daha sert bir tutum içine girmişti. İzmir’de halkın bu yoğun ilgisi Halk Fırkası mensuplarının tedirgin olmasına yol açmıştı. SCF’nin kurulması esnasında itiraz etmeyen CHF’nin önde gelenleri, İzmir mitinginden sonra SCF’ye açık bir şekilde tavır almışlar ve Gazi Paşayı da etkilemeye çalışmışlardı. Şunu da belirtmek gerekir ki bu yoğun ilgi Fethi Bey ve arkadaşlarını da şaşırtmış ve SCF mensuplarının iktidar olma duygusunu tetiklemişti.¹⁷

Belediye Seçimleri

Belediye seçimleri sonucunda Halk Fırkası 502, Serbest Cumhuriyet Fırkası 22 adet başkanlık kazanmıştı. Bu belediyeler arasında en dikkat çekici olan yer Samsun’du. Samsun’da SCF adayının kazanması yeni fırkanın kısa sürede ve seçim usulsüzlüklerine karşın göstermiş olduğu başarının en somut örneğiydi. Gerçi Fırka kapandıktan sonra Gazi’nin yapacağı yurt gezisinde Samsun Belediye Reisi ile Gazi Paşa karşı karşıya gelmiş ve Samsun’da seçimlerin tekrarlanması suretiyle belediye reisliği görevinden alınmıştı.¹⁸

SCF’nin Feshedilmesi

Serbest Fırka örgütlenmesi genişledikçe içerisinde

14 Cemil Koçak, Belgelerle İktidar ve Serbest Cumhuriyet Fırkası, İletişim Yayınları, İstanbul 2006, s.585-589.

15 Kutay, age, s.497.

16 Feridun Kandemir, Serbest Fırka Nasıl Kuruldu-Nasıl Kapatıldı? Ekici-gil Tarih Yayınları, 1955, s.83-90.

17 Abdülhamit Avcı, Serbest Cumhuriyet Fırkası, Kitabevi Yayınları, İstanbul 1998, s.99-100.

18 Başar, age, s.36-40.

farklı kesimlerden insanları toplamıştı. Tevfik Çavdar bu grupları şöyle sıralamaktadır:

- “-Temelde CHF’li, fakat İsmet Paşa’ya karşı olanlar,
- Burjuvazi ve yerel eşraf içerisinde CHF’nin kararlarına karşı olan, bu kararlardan çıkarları zedelenenler,
- Cumhuriyete karşı olan kişiler,
- Laik uygulamalara karşı olanlar ve demokratik özelemlerle daha sivil bir toplumun oluşumunu özleyen aydınlar.”¹⁹

1929 Dünya Ekonomik Krizinin etkilediği bölgelerde halkın ilgisini çeken ve seçim gezilerinde vergilerin ağırlığından şikâyet eden SCF’nin iktidar olma potansiyeli karşısında, iktidar güçleri SCF’nin bu hızlı yükselişini kendileri için sakıncalı görmüş ve SCF’yi irtica ile suçlamış, Gazi üzerinde de tesis icra etmeye başlamıştı. Yunus Nadi, gazetesinde Gazi Paşa’ya gerekirse Cumhuriyeti biz koruruz şeklinde eleştirel bir mektup yazmış, Gazi ise buna karşın Halk Fırkası reisi olduğunu yinelemişti. Mektup olayından sonra Fethi Bey, Gazi Paşayı ziyaret etmiş ve Gazi kendisine “Görüyorsunuz ki siz benim yardımımıza muhtaç değilsiniz! Halk hep size doğru akıyor. Desteğe öteki fırka muhtaçtır”²⁰ demişti. İlerleyen günlerde fırkasının Gazi’ye karşı mücadele etmesi gerektiğini gören Fethi Bey, Gazi Paşaya muhalefet etmenin imkânsızlığı üzerine 17 Kasım 1930 tarihinde fırkasını feshetme kararı almıştı. Sonuç itibarıyla TPCF’den sonra ikinci bir muhalefet partisi de kısa sürede son bulmuştu. Böylece sadece 4 ay faaliyet gösteren SCF’nin ardından 1946’da Demokrat Parti’nin kurulacağı güne kadar sürecek olan tek parti dönemi başlamış oldu.

19 Tevfik Çavdar, “Serbest Fırka”, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, c.8, İletişim Yayınları, İstanbul 1983, s.2055.

20 Ahmet Ağaoğlu, Serbest Fırka Hatıraları, İletişim Yayınları, 1994, s.76.

Türkiye'nin NATO'ya Giriş Süreci ve Türkiye-ABD İlişkileri

ABD, ülkesinde vefat eden Türkiye'nin Amerika Büyükelçisi Münir Ertegün'ün cenazesini “her türlü olağan protokol kurallarını aşarak” dünyanın en büyük savaş gemisi Missouri ile İstanbul'a gönderirken, yalnız Pasifik'te değil, Avrupa içlerine egemen Akdeniz'de de, her türlü tehlikeye karşı hazır olduğu mesajını vermek istemişti. Bu vesile ile Amerika, Türkiye'nin arkasında olduğu mesajını da vermişti | İlyas EYUL*

14 Mayıs 1950'de Demokrat Parti, Cumhuriyet tarihinin ilk serbest seçimlerini kazanarak hükümeti devralmıştı. Demokrat Parti döneminde Türk dış politikasını şekillendiren ana etken Sovyet tehdidi ile bu tehdide karşı milli güvenliğin sağlanabilmesi maksadını taşıyan ittifak arayışları olmuştu. Bu nedenle Türkiye için ana hedef Batı ve ABD öncülüğünde kurulan bütün uluslararası organizasyonlara katılmak olmuştu. Türkiye II. Dünya Savaşı'ndan sonra ortaya çıkan Sovyet tehdidi karşısında ABD ve Batı ülkeleriyle yakınlaşmayı tercih etmiş, CHP tarafından başlatılan NATO'ya üye olma girişimleri 1950 seçimleri ile iktidara gelen DP tarafından da devam ettirilmişti. 25 Haziran 1950'de başlayan Kore Savaşı ile Türkiye, ABD'den sonra Kore'ye asker gönderen ikinci ülke olmuştu. Netice itibarıyla Türkiye'nin NATO'ya katılmasında Kore Savaşı etkili olmuştu. Bu çalışmada Türkiye'nin NATO'ya giriş çabaları, Kore Savaşı ve bu süreçte ABD ilişkileri ele alınacaktır.

İkinci Dünya Savaşından Sonra Türkiye-ABD İlişkileri

İkinci Dünya Savaşı sonrası Ortadoğu'daki güç dengesinin tamamıyla değişmesi sonucu, bölgede bir “güç boşluğunun” ortaya çıkması o zamana kadar takip edilen tarafsızlık politikasını terk etme zorunluluğunu

da beraberinde getirmişti. Bu yeni siyasi durum karşısında Türkiye'nin tarafsızlık siyasetine devam edip etmemesi gerektiği sorusu gündeme gelmişti. Stalin'in 1945'te Kars ve Ardahan illerinin Sovyetler Birliğine bırakılması ve Boğazların ortak savunulması yönündeki istekleri, Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı sonrasında “tarafsızlık siyaseti” takip etmesinin hayalci bir yaklaşım olacağı gerçeğini ortaya koymuştu.¹ Böylece Türkiye, tarih boyunca kanlı savaşlar verdiği kuzey komşusunu yeniden karşısında bulmuştu.² Üç Büyüklerin 1945 Şubatı'nda düzenlemiş olduğu Yalta toplantısındaki alınan kararların ardından Sovyetler Birliği, Türkiye'ye ünlü 19 Mart 1945 tarihli notayı vermiş ve iki ülke arasındaki 1925 Antlaşması'nı bu haliyle yenilemek istemediğini bildirmiş, bu durum da Ankara üzerinde derin endişeler yaratmıştı.³ Bu sıralarda ABD, ülkesinde vefat eden Türkiye'nin Amerika Büyükelçisi Münir Ertegün'ün cenazesini, “her türlü olağan protokol kurallarını aşarak” dünyanın en büyük savaş gemisi Missouri ile İstanbul'a gönderir-

*ASÜ, FEF, Tarih Bölümü Son Sınıf Öğrencisi.

1 Hüseyin Bağcı, Türk Dış Politikasında 1950'li Yıllar, Ankara, ODTÜ Yayıncılık, 3. Baskı, 2007, s.129.

2 Kazım Öztürk, Türk Parlamento Tarihi TBMM-IX. Dönem (1950-1954), c.IV, TBMM Vakfı Yayınları, s.4013.

3 Faruk Sönmezoglu, II. Dünya Savaşı'ndan Günümüze Türk Dış Politikası, İstanbul, Der Yayınları, 2006, s.33.

ken, yalnız Pasifik'te değil, Avrupa içlerine egemen Akdeniz'de de, her türlü tehlikeye karşı hazır olduğu mesajını vermek istemişti. Bu vesile ile Amerika Türkiye'nin arkasında olduğu mesajını da vermişti.⁴ Missouri'nin büyük bir ilgi ve sevgi ile karşılandığı filonun gelişinin Türk-Amerikan dostluğunun parlak bir ifadesi olduğu Cumhuriyet gazetesinde de belirtilmişti.⁵ Taner Bayazıt'a göre 1945 sonrası batı devletleri yanında yer almaya karar veren Türkiye, siyasi, askeri ve ekonomik dengeleri batı demokrasileriyle birlikte ve en çok ABD ile kurmuştu.⁶ Bu dönemde Rusların serbest davranışlarına karşı ilk reaksiyon Amerika'dan gelmişti. Truman 12 Mart 1947'de Kongre'de yaptığı konuşmada, "Birleşik Amerika'nın silahlı azınlıklar veya dış baskılarla karşılaşan hür milletleri destekleme politikasına sahip olması gerektiğine inanıyorum" demişti. Sonradan Truman Doktrini ile anılacak olan bu demecinde Başbakan, Türkiye ve Yunanistan'a 400 milyon dolarlık yardım yapılması, bu devletlerin istemeleri halinde her ikisine de sivil ve askeri teknik personel gönderilmesi için kongreden yetki istemişti. Bu girişim, savaş öncesi anlaşmalar gereğince, İngiltere'nin Yunanistan ve Türkiye'ye yapmakta olduğu yardımların, kendi ekonomik durumunun artık müsaade etmemesi sebebiyle devam etmeyeceğini Amerika'ya bildirmesi ile başlamıştı. Amerikan Kongresi Başkanının taleplerini kabul etmiş ve konuyla ilgili kanun Başkan tarafından 22 Mayıs 1947'de imzalanarak yürürlüğe girmişti. Türkiye ile ABD arasındaki ilk askeri yardım anlaşması 12 Temmuz 1947 günü imzalanmıştı. Bu anlaşma ile Türkiye'ye 100 milyon dolar tahsis edilmişti. Amerika Dışişleri Bakanı General Marshall, 7 Haziran 1947 günü Harvard Üniversitesinde yaptığı bir konuşmada, Birleşik Amerika'nın Avrupa'ya yardım etmesini ve Avrupa ülkelerinin ekonomik ihtiyaçları hususunda aralarında anlaşmaları ile bir program meydana getirmelerini teklif ettiği konuşma da kendi ismiyle anılacak planın doğuşuna yol açmıştı.⁷

4 Mustafa Albayrak, Türkiye Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960), Ankara, Phoenix Yayınevi, 2004, s.418.

5 Cumhuriyet, 6 Nisan 1946.

6 M. Taner Bayazıt, İzmir Basımında Demokrasi Mücadelesi (1923-1950), İzmir 1992, s.194.

7 Kamuran Gürün, Dış İlişkiler ve Türk Politikası, AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1983, s.254, 255.

İngiltere Dışişleri Bakanı Mr. Ernest, 22 Ocak 1948 günü yaptığı konuşmada, ilk defa bir "Batı Birliği" fikrini ortaya atmıştı. Belki bu sadece sözde kalabilirdi ama bir ay sonra vuku bulan Çekoslovakya darbesi Avrupa'nın demokratik geçmişine sahip bir ülkenin Sovyet kontrolüne girmesini ve seyir etme zamanının geçmiş olduğunu açıklıkla ortaya koyunca, Avrupa'dan 5 ülke (İngiltere, Fransa, Belçika, Hollanda ve Lüksemburg) 17 Mart 1948 günü Brüksel Anlaşmasını imzalayarak ortak bir savunma sistemini kurmuşlardı.⁸

NATO'nun Kurulması ve Türkiye'nin Tutumu

Türkiye ile Amerika arasındaki münasebat, sulh ve demokrasi cephesinin karşılaştığı büyük tehlike karşısında, hür dünya devletlerinin müşterek dayanışma yoluna girdikleri andan itibaren gittikçe inkişaf etmeye başlamış, Truman Doktrini ve Marshall Yardım Planı çerçevelerinden geçerek bugün, Kuzey Atlantik Anlaşması içinde bir ittifak halini almıştı.⁹

8 Gürün, age, s.255.

9 Akis, 3 Temmuz 1954.

Türkiye'nin İsrail'i tanıyan ilk Müslüman ülke olması, Kore Savaşına katılması ve Komünizm'e karşı olması nedeniyle bir takdir nişanesi olarak Cumhurbaşkanı Celal Bayar ve eşi ABD'ye davet edilmişti. Bayar'ın Başkan Eisenhower tarafından Beyaz Saray'ın merdivenlerinde karşılanması, Ocak-Mart 1954. Ülke içindeki ve ABD'deki Ermeni ve Yahudileri bir hayli sevindiren bu seyahat Türkiye'de başta İslami hassasiyetleri olan kesim ile sair kesimleri bir hayli rahatsız etmişti (C. Kahraman Arşivinden naklen R. Bali, Celal Bayar'ın Amerika Ziyareti, Toplumsal Tarih, Sayı 122, Şubat 2004)

1947 yılında Birleşik Amerika Truman Doktrini ile Türkiye'nin savunmasını kuvvetlendirmek kararını verirken, Avrupa'da dikkati çeken bazı gelişmeler olmuştu. Bu gelişmelerin en önemlisi, Doğu Avrupa ülkelerinin komünist yönetim altına girmeleri olmuştu. Gerçekten, 1947 yılı içinde Macaristan, Bulgaristan, Romanya ve Polonya'daki komünist partiler, bir süre öteki partilerle iş birliği yaptıktan sonra Sovyet desteği ile iktidarı ele alarak demokratik rejime son vermişti. Sovyet işgali altında olup da hâlâ demokratik düzeni korumaya çalışan Çekoslovakya ise, 1948

Bayar ile Menderes, İstanbul Maltepe sigara fabrikasının temel atma töreninde, 1957 (Tütün Kitabı, s.595)

Şubat'ında aynı akıbete uğramıştı. 1948 Haziran'ında bir başka milletlerarası hadise gerçekleşmiş, Sovyetler Birliği, batılı devletlerin Berlin'deki varlığını tasfiye etmek amacıyla, Batı Berlin'i abluka altına almıştı. Batı Berlin'deki hayatı durdurmamak ve halkın yaşamasını sağlamak için, Batılı Devletler, şehri uzun bir süre havadan beslemişti.¹⁰ Bütün bu gelişmelerin yanı sıra, 1947 Ekim'inde, Sovyetler Birliği savaş içinde lağvedilen "Komintern"ın yerine "Kominform"u kurmuştu. Bu vesile ile yayınlanan bildiriye, Bazı Sovyet yöneticileri, Kominform'un başlıca amaçlarından birisinin Batılı rejimlerle mücadele ile onları yok etmek olduğunu açıkça söylemişti. Bu sözler Batılı Devletler tarafından Sovyetler Birliği'nin yeni toprak ilhakları peşinde olduğu kanısını uyandırmış ve bazı doğu Avrupa ülkelerinde de büyük bir endişe meydana

10 Mehmet Gönülöbol, Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995), Siyasal Kitabevi, Ankara 1996, s.223.

getirmişti. Savaşın sona erdiği günlerde, savaş sonu dünyasında barış ve güvenliği koruma görevinin Birleşmiş Milletler tarafından yürütüleceği sanılıyorken Sovyetler Birliği ile diğer büyük devletler arasındaki işbirliği yürümeyince, Güvenlik Konseyi veto yüzünden işleyemez duruma gelmişti. O kadar ki, 1949 yılı geldiği zaman Sovyetler Birliği otuz defa veto hakkını kullanmış; barış ve güvenliğin korunması için ortak tedbirler alınmasını engellemişti. Bu durum karşısında, Batılı Devletler için, kendi güvenliklerini korumak bakımından kendi aralarında teşkilatlanmaktan başka

çare kalmamıştı. İşte bu amaçladır ki, 17 Mart 1948'de İngiltere, Fransa, Belçika, Hollanda ve Lüksemburg arasında "Brüksel Antlaşması" imzalanmıştı. Bu Antlaşma ile beş imzacı devlet, muhtemel bir saldırıya karşı kuvvetlerini birleştirmeyi kabul etmişti. Antlaşma, o sırada Batı'nın en büyük askeri kuvveti olan Birleşik Amerika'yı içine almadığı için eksik bir adım olarak görülmekteydi. Sovyetlerin askeri kuvveti karşısında, kuvvet dengesinin Batılı Devletler lehine dönmesi, ancak Birleşik Amerika'nın da Batılıların yanında yer almasıyla mümkün olabilirdi ve Kuzey Atlantik Antlaşması da 4 Nisan 1949 günü, bu gerçeğin anlaşılması üzerine imzalanmıştı.¹¹ 1949 yılı Şubat ayında Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü'nün kurulmasının ardından Türkiye,

bu yeni durumda Sovyetler Birliği'nin hedefinin nispi bir güç boşluğu göreceği Doğu Akdeniz bölgesinin (Türkiye ve Yunanistan) toprakları olacağı saptamasını yaparak Doğu Akdeniz Savunma Paketi Teklifini ortaya atmıştı. Bu teklife göre ABD, İngiltere, Fransa, İtalya, Türkiye ve Yunanistan'ın yer alacakları bir pak-tın kurulması öngörülmüştü. Bu doğrultuda bölgedeki Arap ülkeleri de örtük bir biçimde potansiyel ortak olarak düşünülmüştü. Türkiye kısa bir süre sonra Doğu Akdeniz Savunma Paketi çabalarının bir sonuca ulaşmayacağını saptamış, 11 Mayıs 1950 tarihinde NATO'ya üye olmak için başvurmuştu. Bu başvuru sadece İtalya tarafından desteklenmişti. BM'nin kararı uyarınca Kore'ye asker gönderme kararı alan Türkiye 1 Ağustos 1950 Tarihinde NATO'ya üyelik için ikinci başvuruda bulunmuştu. Türkiye'nin Yunanistan ile birlikte yaptığı bu başvuru da 13 Eylül 1950 tarihinde yapılan NATO Bakanlar Konseyi tarafında reddedilmiş, iki ülke birlikte Doğu Akdeniz'in savun-

11 Gönülöbol, age, s.223,224.

masına davet edilmişti.¹² NATO'nun kurucu üyelerinin önemli bir bölümü ilk başlarda çeşitli nedenlerden dolayı Türkiye'nin bu örgüte alınmasına karşı çıkmıştı. İskandinav ve Benelüks ülkeleri günün birinde, Türkiye gibi kendilerinden çeşitli açılardan uzak olan bir ülke nedeniyle olası bir savaşa sürüklenmekten çekinmişti. Ayrıca NATO'nun Avrupalı üyeleri, örgüte katılacak her yeni üyeyi kendilerine yapılmakta olan ABD yardımından pay alacak potansiyel bir rakip olarak gördüklerinden örgüt üyeliğini daha fazla genişletmeye razı olmamışlardı. *Türkiye'nin örgüte alınmasına itiraz eden en önemli güç İngiltere olmuştur.* İngiltere, etkisinin ve prestijinin giderek azaldığı Orta Doğu'da biraz daha tutunabilmek, Mısır ve Süveyş'teki çıkarlarını koruyabilmek amacıyla bölgede bir Orta Doğu Kumandanlığı projesi üzerinde durmuş, bu projeyi gerçekleştirmek açısından da Türkiye'yi kilit ülke olarak görmüştü. NATO'ya giren bir Türkiye'nin Orta Doğu ile pek fazla ilgilenemeyeceğinden endişe duyan İngiltere, Türkiye'nin topluluğa alınmasını istememişti. Nitekim İngiltere, kısmen Türkiye'nin NATO üyesi olduktan sonra da bu projeye destek vereceğine söz vermesi, kısmen de bu projenin başarıya ulaşma şansının olmadığına anlaşılması üzerine bu konudaki tutumunu değiştirmiş, Türkiye'nin NATO'ya alınmasını kabul etmişti. ABD yönetim kademelerinde 1951 yılı başlarından itibaren Türkiye'nin NATO üyeliğini destekleyenlerin arttığı görülmüştü. Nitekim Ulusal Güvenlik Konseyi'nin 23 Mayıs 1951 tarihinde yaptığı toplantıda ABD Genelkurmayı tarafından Türkiye ve Yunanistan'ın tam üye olarak NATO'ya alınmalarının ABD'nin güvenlik endişelerinin karşılanması açısından önemi üzerinde durulmuş, bu yönde bir karar alınması istenmişti. Türk Silahlı Kuvvetleri'nin Kore Savaşında aktif olarak yer almasına dönemin ABD Kongre üyelerinin ve bu ülkenin Ankara Büyükelçisi George McGhee'nin olumlu yaklaşımı da eklenince ABD Türkiye'nin NATO'ya alınmasını kabul ederek bu konuda itirazlarını sürdüren diğer bazı üyeleri de ikna etmişti. NATO Bakanlar Konseyi, 16-21 Eylül 1951 tarihinde Ottawa'da yaptığı toplantı sonrasında Türkiye ve Yunanistan'ın örgüte üye alınmasına oybirliği ile karar verilmişti. Ardından 17 Ekim'de Londra'da yapılan toplantıda da Türkiye ve Yunanistan'ın NATO'ya katılımını sağlayacak protokol metni yayınlamıştı. Bununla birlikte, Türkiye'nin topluluğa katılması süreci, Orta Doğu Kumandanlığı ile ilgili

12 Sönmezoglu, age, s.44, 45.

bazı gelişmeler ve NATO içerisinde bağlı olunacak birim sorunu nedeniyle bir süre gecikmişti. Netice itibarıyla Türkiye 18 Şubat 1952 tarihinde NATO'ya resmen üye olmuştur.¹³

Kore Savaşı ve Türkiye'nin NATO Üyeliği Meselesi

Türkiye 1950 Haziranında Kore'de yaşanan gelişmeleri yakından izlemekteydi. BM'nin Kore'ye asker gönderme kararı alması üzerine, Başbakan Adnan Menderes'in Yalova'daki yazlığında Cumhurbaşkanı Celal Bayar Başkanlığında, TBMM Başkanı Refik Koraltan ve Genelkurmay Başkanı Nuri Yamut'un da katılımıyla bakanlar kurulu toplantısı yapılmıştı.¹⁴ Hükümet dünya çapında ehemmiyet taşıyan bir karar ile Kore savaşına 4500 kişilik bir askeri kuvvetle katılma kararı almıştı.¹⁵ Tuğgeneral Tahsin Yazıcı komutasındaki 4.500 kişilik tugay büyük bir merasimle uğurlanmıştı. Türkiye, ABD'den sonra Trygue Lie'nin Güney Kore'ye yardım çağrısına karşılık veren ilk ülke olmaları nedeniyle büyük gurur duymuştu. Kore savaşını Sovyetlerin Uzakdoğu'da yayılma stratejisinin bir parçası olarak algılayan Türkiye bu hareketiyle diğer ülkeleri de sorumluluk altına aldığına inanmıştı. Türk askeri Uzakdoğu'da tanımadığı diyarlara götürülerek bilmediği ordularla karşı karşıya getirilmişti. Muhalefetten ve basından yükselen itiraz seslerine karşılık DP hükümeti, Amerika'nın da etkisiyle aldığı Kore'ye asker gönderme kararı, Büyük Millet Meclisi'nden kaçırılarak alınmıştı. Hükümet "milli bir dava için verilen karara itiraz edilmesini beklememişti." İnönü bu konu hakkında hükümetin Meclis oyunu almadığını söyleyerek Kore'ye 25 Temmuz 1950'de izinsiz ve tartışmasız asker yollanmasının Anayasaya uymadığını belirtmişti. Türkiye'nin 1950 yılında Kore savaşına katılımı yürütmenin bir kararı ile olmuştu. 1924 Anayasası, savaş kararı almak dolayısıyla yurt dışına silahlı bir kuvvet göndermek için TBMM'nin onayını almayı zorunlu kılmıştı. Başbakan Adnan Menderes Türk askerinin Kore'ye BM Antlaşmasınının 42. Maddesince gönderildiğini ve bununda Meclis ile ilgili olmadığını söylediği sözlerini şöyle bitiriyordu: "Kaldı ki Kore bir harp hali değil bir tedip ve cezalandırma hareketidir" demişti. Hükümetin bu kararı aldığı günlerde Meclis'in tatilde bulunduğundan

13 Sönmezoglu, age, s. 46, 47.

14 Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (Ed. B. Oran) c.I, 1919-1980, İstanbul, 2001, s.545.

15 Son Posta, 26 Temmuz 1950.

DP'nin kurulmasına yol açan dördümlü takririni veren Köprülü, Bayar, Koraltan ve Menderes 1950'de bir DP Kongresinde (Toplumsal Tarih, Sayı 106). Dünya çapında meşhur bir ilim insanı olan Ord. Prof. Dr. Köprülü'nün kongredeki duruşu ve yüz ifadesi "nerden bulaştım bu siyasete" der gibi... Anadolu insanının ayrılmaz ikilisi tespah ve sigara da yerini almış...

muhalefet lider ve sözcüleri ancak verdikleri demeçlerle bu durumu eleştirmişlerdi. Ancak DP liderleri bu eleştirilere katılmamış ve Kore'de görev yapacak birliğin ilk kafflesini 20 Eylül'de yola çıkarılmıştı. Konu Aralık ayı başında CHP lideri İnönü'nün, Millet Partili Osman Bölükbaşı ile Mardin Milletvekili Kemal Türkoğlu'nun ayrı ayrı verdikleri gensoru önerileriyle TBMM'ye yansıtılmıştı. Meclis İnönü'nün önermesini usulüne göre vermediğini öne sürerek reddetmişti. Öteki gensoru önergelerinin görüşüldüğü 11 Aralık günü toplantıda konuşan Menderes, Güvenlik Konseyi çağrısının savaş için değil de yardım için yapıldığını öne sürerek hükümetin aldığı kararın Anayasaya aykırı olmadığını savunmuştu. Saatlerce süren görüşmeler sonunda önergeler, 39 olumsuz ve 1 çekimsere karşın 311 oyla reddedilmişti.¹⁶ Kore'de kahramanca savaşan Türk birliği kısa sürede "Kuzey Yıldızı" olarak tanınmış, gazilerimize de "Silverstar" isimli ABD kahramanlık nişanı verilmişti.¹⁷ Kore'de sulhu sağlayacak müzakerelere başlanmış,¹⁸ 1951 yılı sonuna doğru başlayan savaş 27 Temmuz 1953'te ateşkes anlaşmasının imzalanması ile sona ermişti. Askeri kuvvetler arasındaki sınır, 38. enlemin biraz kuzey ve güneyine kaymak suretiyle saptanmış ve 1951 Nisan ayında ateşkes görüşmeleri başlamıştı. Panmunjom'daki görüşmeler çok uzun sürmüş ve ancak 1953 Temmuzunda imzalanabilmişti. Kore yeniden ikiye

ayrılmıştı. Kuzey ve Güney'in sınırı olarak belirlenen 38. enlem bu kez de komşu iki ülke arasında sınır olmuştu. ABD ve Sovyet Rusya, savaşı Kore sınırının dışına çıkarmak istememişti. Kore savaşının Türkiye açısından tek garantisi NATO'ya kabul edilmemiz oldu.¹⁹ Muhalefet, "Bu eser milli politikanın sağladığı milli bir eserdir" diyerek hükümeti kutlamıştı.²⁰⁻²¹

Neticede Türkiye 18 Şubat 1952'de NATO'nun tam üyesi olmuştu. NATO'ya giriş, Türkiye'de hem demokratlar hem de muhalefet tarafından çok büyük bir başarı olarak nitelendirilmiş ve coşkuyla karşılanmıştı. Bu coşkunun hem stratejik hem de duygusal nedenleri vardı. Stratejik açıdan NATO, Sovyet tehdidine karşı bir güvence olarak görülmüş, Türkiye'nin modernleşmesini mümkün kılacağı ve Batı yardımını garantiyeceği düşünülmüştü. Duygusal açıdan ise, Türkiye'nin nihayet Batılı uluslar tarafından eşit koşullarda kabul gördüğünün bir işareti olarak algılanmıştı.²²⁻²³

19 Çakmak, age, s.515.

20 Cem Eroğlu, Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi, Ankara, İmge Kitabevi, 2003, s.116.

21 Tütün Kitabı (Ed. E. Gürsoy Naskali), İstanbul 2003.

22 Erik Jan Zürcher, Modernleşen Türkiye'nin Tarihi, Çev. Yasemin Saner, İstanbul, İletişim Yayınları, s.342.

23 Ş. Süreyya Aydemir, Menderes'in Dramı? İstanbul 1969.

16 Türk Dış Politikası (1919-2008), Ed. Haydar Çakmak, Platin Yayınları, Ankara 2008, s.510-513.

17 Çakmak, age, s.514.

18 Cumhuriyet, 4 Temmuz 1951.

Avrupa'da Müslüman-Türk Algısı

Türk tarihi uzmanı İngiliz Richard Knolles, “Türklerin tarihi Hıristiyanların yıkımının tarihidir” ifadelerini kullanmıştır. 1621 tarihli “Türklerin Genel Tarihi” adlı eserinin girişinde Knolles, Türklerin dünyadaki en dehşet verici güç olduğunu kaygıyla ifade etmiştir. Ona göre dünyada Türkler kadar imrendirici ve tuhaf, ihtişamlı ve kuvvetli, tehlikeli ve korkunç bir devlet bulunmamaktadır | Yusuf KÖYLÜ*

Sekiz yüz yılı aşkın zaman önce Anadolu'ya gelen Türkler, Akdeniz'in güney ve doğu kıyılarının egemen gücü olmuşlardır. Özellikle 1071 Malazgirt savaşından sonra akın akın Anadolu'ya gelip yerleşmeye başlayan Türkmen boylarıyla birlikte Anadolu kısa sürede bir Türk yurdu haline gelmiştir. Bununla birlikte Anadolu'yu aynı zamanda bir sıçrama tahtası olarak kullanan Türkler, Balkanlara geçerek buralarda egemenlik kurmuşlardır. Bu egemenlik Batı'da, Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan tüm halkların Türklükle özdeşleştirilmesine de sebep olmuştur. Aynı zamanda, Avrupalılar için Türk sözcüğü Müslüman sözcüğü ile eş anlamlı olarak da kullanılmıştır. Bununla birlikte, Osmanlıların Akdeniz'in içlerine kadar ilerlemeleri, Avrupa'nın karada kuzeybatı yönünde ilerleyerek kendini yeniden tanımlamasına neden olmuştur. İşte bu bağlamda Avrupa açısından tarih boyunca ötekini temsil eden unsurlardan biri de “Müslüman Türk kimliği” olmuştur. Türk kimliği, Avrupa'nın kendi kimliğini tanımlayabilmesi, birlik ve bütünlüğüne zemin oluşturabilmesi için tehdit olarak gördüğü bir “öteki” olarak algılanmıştır. Müslüman sözcüğü ile eş anlamlı olarak kullanılan Türk kelimesi, Türk kimliğinin esas bileşeninin İslam olarak algılanmasına da yol açmıştır. Böylece Türkler ve İslam, Avrupa kimliğinin

negatif tanımlayıcıları durumuna gelmişlerdir.

Avrupa'nın Hıristiyan dinini benimsemesiyle kıtanın Hıristiyanlaşması ve Türklerin de Müslümanlaşarak Anadolu'nun büyük bölümünü egemenlikleri altına almalarının tamamlanması ile birlikte, uzun yüzyıllar boyunca devam edecek bir çatışmanın iki tarafı da ortaya çıkmış oldu. Haçlı Seferlerinden başlayarak 18. Yüzyıl sonlarına kadar devam eden uzun bir dönem ise Avrupa'da Türk ve Türkiye imajının oluşmasına zemin hazırlamıştır.¹

14 ve 15. Yüzyıllarla birlikte Batı Avrupa'daki Türk imgesini her şeyden önce Osmanlıların, Balkanların büyük bir kesimi üzerinde egemenlik kurmalarıyla ve 1453'te İstanbul'u fethetmeleriyle sonuçlanan savaşlar belirlemiştir. 1453'te İstanbul'un Türklerin eline geçmesiyle birlikte, Türklerin Batıya akınlar düzenleyecekleri ve Hıristiyanlığı yok edecekleri korku ve endişesi belirmeye başlamıştır.² Oluşan bu korku ve endişe ise Türkler hakkındaki Batılı imajın meydana gelmesinde en güçlü etken olmuştur. Bu itibarla, Os-

* ASÜ, FEE, Tarih Bölümü IV. Sınıf Öğrencisi.

1 Mehmet Ali Kılıçbay, “Fakir Akrabanın Talihî”, Doğu Batı Düşünce Dergisi: Doğu Ne? Batı Ne? Yıl: I, Sayı 2, 1998, s.50.

2 Hediye Tuncer, 17 ve 18. Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu ve Danimarka İlişkileri, Ankara, Doruk Kitabevi, 1991, s.7.

manlı İmparatorluğunun gücünün süratle yayıldığı bu dönemlerde, “korkunç Türk” Hristiyan Avrupa tarafından “öcü” olarak imgeleştirilmiştir.³ Bundan sonra Türkler, Batı Avrupa’nın birçok yerinde “Türk tehlikesi” propagandası yapılarak Deccal’ın habercileri olarak dehşet uyandırıcı bir biçimde tanıtılmaya başlanmışlardır.⁴

Seyyahların eserlerinin yanı sıra, I. Haçlı Seferi esnasında Haçlı komutanları tarafından Avrupa’ya gönderilen birçok mektupta da Türkler ve dolayısıyla İslam “öteki” olarak betimlenmiştir. Avusturya/Habsburg İmparatorluğunun İstanbul’daki Büyükelçisi Ogier Ghiselinvon Busbeck tarafından 1554-1562 tarihleri arasında kaleme alınan “The Turkish Letters of Ogier Ghiselin De Busbecq” adlı eser bu çerçevede oldukça önemlidir. Eser Busbeck’in İtalya’daki öğrencisi ve daha sonra Alman İmparatorunun Portekiz’de elçisi olan Nicholas Michault’a yazdığı dört mektuptan oluşmaktadır. Mektuplar Osmanlı İmparatorluğunun 16. Yüzyıldaki genel görünümünü vermektedir.⁵ Mektuplar, olumsuz imgelemeler içerse de imgesini olumlu olarak yansıtanlar da vardır. 1554-1562 yılları arasında İstanbul’da görev yapan Busbeck kısa zamanda

Türk karakterine sevgi ve yakınlık duymuştur. Elçi, günlük yaşam içerisinde Türk halkının az konuşma ve mütevazırlıklarını övgüye değer davranış biçimi olarak değerlendirerek, Türk savaşçıların ve birliklerinin düzenliliğini de övmüştür. 16. Yüzyılda Hollanda’da “Türkler” hakkındaki ön yargıların, Hollanda’nın kendi siyasi çıkmazları bakımından sorgulandığını görüyoruz. Bu dönemde Hollandalılar İspanyollara karşı yürütmüş oldukları bağımsızlık mücadelesinde, Türkleri bir müttefik olarak algılamışlardır. Hollandalıların bu bağımsızlık mücadelesi sürecinde en sık kullandıkları sloganlardan biri “Katoliklerdense Türkler” sloganı olmuştur. Bu sloganın Hollanda’nın bağımsızlık mücadelesinde sık kullanılmasının en önemli nedenlerinden biri Osmanlı yönetiminin Hı-

ristiyan Yahudilere karşı göstermiş olduğu hoşgörüden Avrupa’nın haberdar olmasıdır. Bununla birlikte, yine de Hollanda’da Türkler hakkındaki genel algı diğer Avrupa ülkelerinden farklı olmamıştır.⁶

Dönemin İspanya imparatoru V. Carlos ise Hollanda’daki bu tutumun aksine Hristiyanlar için en kutsal savaşın Türklerle karşı verilen savaş olduğunu savunmuştur. V. Carlos 1523 yılı başlarında Sessa Dükü aracılığıyla Papa VI. Hadrianus’a sunduğu raporunda, Hristiyan dünyasını korumak için Türklerin saldırılarına karşı koymak gerektiğini söylemiş ve Bâbı-Âliye karşı savaşmak için Papalık Devletinin askeri yardımı artırmasını istemiştir. V. Carlos ayrıca, Macaristan ve

Rodos Krallarına da yardım edilmesi ve Türk saldırılarına uğrayan Napoli ve Sicilya Krallıklarının korunması için gerekli önlemlerin alınması ve İtalya kıyılarını korumak amacıyla Papa’nın kadırgalarının İspanyol kadırgalarıyla iş birliği yapmasını da önermiştir. Bu çerçevede Türk tehlikesine karşı koymak için V. Carlos ile sıkı bir iş birliği içerisinde bulunan Papa VI. Hadrianus, Türklerin Roma için gizli ama gerçek bir tehlike olduğuna inanıyordu.⁷

Bu dönemde Batılı yazarların eserlerinde Türkler akıllı ve olgun, Avrupalının zıddı olarak sunuldu. *Almanya’da, özellikle Luther’in söylemlerinde korku ve barbarlığı sembolize eden Türk kelimesi bazı dinsel şarkılarda “Tanrı’nın cezası, tanrının kurbacı ve şeytanın hizmetçisi” olarak tanımlandı. Hristiyanlar günah işledikçe Tanrı Türkler aracılığıyla onları cezalandırıyordu.*⁸ Ayrıca Türkler, bu dönemin edebiyat ve tiyatro eserlerinde “günahkârları yargılayan Tanrı cezası” olarak anılmışlardır.⁹ Martin Luther ise Türk tehdidinin Hristiyanlar üzerinde ilahi bir kamçı olduğu iddiasında bulunmuştur¹⁰. Luther ayrıca yapıtlarında İslâm’a ve Osmanlı tehlikesinin yayılmasına ilişkin pek çok

6 İ. Hakkı Kadı, “Hollanda’da Şarkiyat Araştırmaları”, Doğu Batı Dergisi, 2005, Sayı 20, s.86.

7 Paulino Toledo, “Osmanlı-İspanyol İmparatorluklarında Dünya İmparatorluğu Fikri: 16. Yüzyıl”, Pablo Maritn Asuero (ed.), İspanya-Türkiye: 16. Yüzyıldan 21. Yüzyıla Rekabet ve Dostluk, İstanbul 2006, s.15-29.

8 Onur Bilge Kula, Alman Kültüründe Türk İmgesi, c.II, Ankara, Gündoğan Yayınları, 1993, s.72-77.

9 Bozkurt Güvenç, Türk Kimliği, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1996, s.299.

10 Arnold. J. Toynbee, “Osmanlı İmparatorluğunun Dünya Tarihindeki Yeri”, K. Karpat (der.), Osmanlı ve Dünya, İstanbul, 2003, s.52.

3 Kemal Karpat, Osmanlı ve Dünya, İstanbul, Ufuk Kitapları, 2003, s.18.

4 Karpat, age, s.57.

5 Onur Bilge Kula, Alman Kültüründe Türk İmgesi, c.1, Gündoğan Yayınları, Ankara 1992, s.31-35.

atıfta da bulunmuştur.¹¹ Her ne kadar bu dönemin aydınları Türkler hakkında genelde olumsuz yorumlarda bulunmuş olsalar da, Avrupalıların ve Hıristiyanların herhangi bir bakımdan Osmanlılardan üstün olduğunu dile getirmemişlerdir. Aksine kendilerinin zayıf, bölünmüş, düzensiz, tehdit altında ve güvensiz olduklarını söylemişlerdir. Hatta Luther'in bile, Osmanlı İmparatorluğunda keşfettiği ve kendi ülkesinde bulamadığı için acıyla belirtmek zorunda kaldığı birkaç örnek bulunmaktadır. Bu örneklerden birinde, ordunun itaatkârlığı ve disiplini, Türk dindarlığı, Türk kadınlarının sadakatini ve çocukları açık yürekli yetiştiren eğitim sistemi Luther tarafından gıpta ile dile getirilmiştir.

Türk tarihi uzmanı ünlü İngiliz Richard Knolles ise "Türklerin tarihi Hıristiyanların yıkımının tarihidir" ifadelerini kullanmıştır. 1621 tarihli "Türklerin Genel Tarihi" adlı eserinin girişinde Knolles, Türklerin dünyadaki en dehşet verici güç olduğunu kaygıyla ifade etmiştir. Ona göre dünyada Türkler kadar imrendirici ve tuhaf, ihtişamlı ve kuvvetli, tehlikeli ve korkunç bir devlet bulunmamaktadır.¹²

16. yüzyılda Osmanlı Devleti, Avrupa siyasi yapısını ve ekonomisini derinden etkileyen faktörlerin başında gelmiştir¹³. Hatta 16 ve 17. yüzyıllarda Avrupa'da bütünleşme tasarılarının gelişmesinde dış faktör olarak Osmanlı İmparatorluğu çok önemli bir rol oynamıştır. Bu yüzyıllarda Türk tehdidi dışarıdan gelen ve Avrupayı sarsan tehlike olarak algılanmaktaydı.¹⁴ Bu dönem içerisinde de Avrupa kendini, kendi içinde değil ötekiyle ilişkisi bağlamında tanımlamıştır. Yani 16 ve 17. Yüzyıllarda Osmanlılara karşı oluşturulmuş propaganda da tehdit unsuru üzerine temellendirilen bir Avrupa fikrine rastlamak mümkündür. 1686'da Osmanlı'ya karşı savaş planı hazırlayan Rahip Coppin, Türklerle karşı savaşta Avrupa devletlerinin bir koalisyonda bir araya gelmelerini ve ortak bir kuvvet oluşturmalarını önermiştir. 1693'de büyük bir Avrupa Birliği planlarını yapan William Penn ise Türklerin de bu birlik içerisinde yer alabileceklerini fakat bunun bir şarta bağlı olduğunu, bu şartın da Türklerin

dinlerini değiştirmeleri olduğunu ifade etmiştir.¹⁵ Bu dönem içerisinde az da olsa Türklerden övgüyle bahseden seyahatnamelere rastlamak da mümkündür. Henry Blunt'un 1634 tarihli seyahatnamesi bunların en önemlilerindedir. Blunt, 1634 yılında İstanbul ve Doğu Akdeniz'e yaptığı seyahatin ardından kaleme aldığı eserinde Türkler hakkında şu görüşleri ortaya koymuştur: "Dünyamızın güney doğusunda Türklerin yönetimi altındaki bölgelerde insanların yaşamları farklıdır. Türkler yegâne modern millettir. Yeni atlımlar ve işlerde büyüktürler, onların imparatorluğu birdenbire dünyayı istilâ etmiştir". Türk imgesi özellikle de 16. Yüzyıl Fransız edebiyatında sık sık karşımıza çıkar. Bu dönem boyunca tüm yazar ve şairler, en çok da askeri ve dinsel kavramlarla, Türklerden söz ederler. Osmanlılar, korkunun yanı sıra merak ve cazibenin de odağında bulunmaktadır. Ronsard, Du Bellay, Baif, Belleau gibi şairlere göre, Osmanlı Türkü doğuludur ve baş düşman rolü için Araplar ve diğer Müslümanlarla yarışır. Bu düşman iki bakış açısıyla ele alınır. İlki, bir savaşçı olarak gösterdiği tavır ve Osmanlı devlet yönetimine özgü unsurlar, ikincisi, onu geleneksel düşman haline getiren farklı bir dinsel cemaate ait olması bakımındandır.¹⁶ 17. Yüzyılın sonlarına doğru, Osmanlı Devletinin 1683'teki Viyana bozgunu, Osmanlıyı Avrupa için askeri bir tehlike olmaktan çıkarmıştır. Fakat Osmanlı'nın askeri bir tehdit olmaktan çıkması bile 18 ve 19. Yüzyıllar Avrupasındaki Türk imajını değiştirmeye yetmemiştir. Bu dönemde ayrıca, 1753'te de İspanya'da Kardinal Alberoni "Testament Politique du Cardinal Jule Alberoni" adlı eserinde, Türklerle karşı Avrupa Hıristiyan birliğini oluşturma teklifinde bulunmuştur.¹⁷

Genel olarak baktığımızda tarihin akışı içerisinde Türklerin Avrupa'daki imajı olumsuzdur. Bunun sebebi ise açıktır; Osmanlı'nın başarı ile tamamladığı onlarca Avrupa seferi. Fakat bunun istisnaları da olmuştur. Daha öncede ifade edildiği gibi Osmanlıların zaman içinde askeri ve ekonomik alanda zayıflamaları, onları Avrupalıların gözünde büyük bir tehdit olmaktan uzaklaştırarak dönemin koşullarına göre zaman zaman zayıf bir düşman, zaman zaman

11 Albert Hourani, Avrupa ve Orta Doğu, (çev.A. Aydoğan), İstanbul 2001, s.27.

12 Bernard Lewis, Müslümanların Avrupa'yı Keşfi, (çev.İ. Durdu), İstanbul, Ayışığı Kitapları, 2000, s.33.

13 Halil İnalçık, "Türkiye ve Avrupa: Dün Bugün", Doğu Batı Düşünce Dergisi, Sayı 2, Ankara 1998, s.7.

14 Beril Dedeoğlu, "Avrupa Birliği Bütünleşme Süreci I: Tarihsel Birikimler", B. Dedeoğlu (der.), Düinden Bugüne Avrupa Birliği, İstanbul, 2003, s.28.

15 Halil İnalçık, "Tarihte Avrupa Birliği ve Türkiye", Doğu Batı Düşünce Dergisi, Sayı 31, Ankara, 2005, s.72.

16 Edith Mazeaud-Karagiannis, "16. Yüzyıl Fransız Şiirinde Türk İmajı: Ronsard, DuBellay, Baif, Belleau", Özlem Kumrular (der.), Dünyada Türk imgesi, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2005, s.301-309.

17 Özkan Açıköz, "Avrupa Birliği'nde Kültürel Entegrasyon ve Türkiye'nin Durumu", Stratejik Öngörü, Vol.1/1, İstanbul, 2004, s.62.

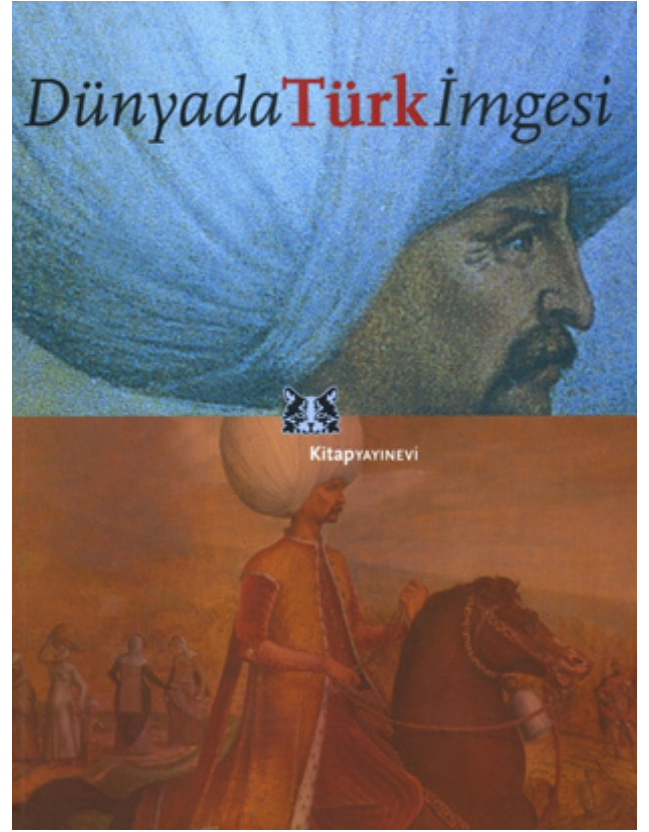
da zayıf bir müttefik olarak görülmelerine neden olmuştur. Bunun ilk örneği; Türklerin Avrupalı kimliğinin onaylanmasıyla sonuçlanan 1854 Kırım Savaşı ve sonrasında imzalanan 1856 Paris Antlaşmasıdır. Bu antlaşmanın imzalanmasıyla birlikte Osmanlı imparatorluğu, Avrupa devletler topluluğunun eşit bir üyesi olarak Avrupalı devletler tarafından kabul edilmiştir. Fakat gerek bu destek gerekse de imzalanan antlaşma Türkiye'nin Avrupalılığının sonsuza dek onayı anlamına gelmiyordu.¹⁸ Türklere ve Türkiye'ye karşı olumsuz algılamaların temelinde şüphesiz dinin yanında, pratikte Osmanlıların Avrupa aleyhine yayılması ve Türklerin 18. Yüzyılın sonuna kadar Avrupa'nın en önemli güçlerinden birisi olması da yatar. Türkler Avrupa'nın gördüğü en büyük tehdit olarak algılanır.¹⁹

Netice itibariyle, Türkiye'nin kimlik ve kültür değerleriyle Avrupalıların kimlik ve kültür değerlerinin farklı olması, uzlaşmaz oldukları sonucunu doğurmaz. Osmanlı İmparatorluğunun Avrupa topraklarında altı asırlık hâkimiyeti olmuş ve Avrupa medeniyeti bu açıdan, Aydınlanma, Rönesans ve Reformasyon hareketlerinin dinamiklerini ve yönelimlerini önemli ölçüde Doğu ve İslam mirasına borçludurlar. Bunun ötesinde, Türkler güçlü bir tehdit unsuru olarak Avrupa'da Haçlı Seferlerinin hazırlanmasında; siyasi ve toplumsal birlikliklerin oluşmasında etkili bir rol de üstlenmiştir.²⁰

18 Hüner Tuncer, "Doğu Sorunu ve Büyük Güçler (1853-1878) Osmanlı'nın Kader Yılları", Ankara, Ümit Yayıncılık, 2003, s.70.

19 Meyda Yeğenoğlu, "Avrupa Kimliğinin İdeolojik Arka Planı", Doğu Batı Düşünce Dergisi, Sayı 31, Ankara 2005, s.89.

20 Hüseyin İnaç, "Avrupa Birliği Entegrasyonu Sürecinde Türkiye'nin Kimlik Problemleri", Doğu Batı Düşünce Dergisi, Sayı 23, 2003, s.189.

Tanıtım yazısından; "Avrupa ülkeleri 14. yüzyılın sonlarından itibaren "Türk" sözcüğünü giderek daha çok duymaya başladılar. Ne var ki, o zaman "Türk" sözünün bugünkünden daha geniş bir anlamı vardı, dar anlamda yalnızca Osmanlı sultanının tebaasını değil, neredeyse bütün Müslümanları kapsıyordu. Osmanlıların Avrupa topraklarının içlerine giderek daha fazla nüfuz etmeleriyle yavaş yavaş "Türk" sözcüğüyle ifade edilen bir "imge" ortaya çıkmaya başladı. Akdeniz'in bir ucundan diğerine ulaşan, yolda üzerine eklenen hikâyelerle süslenen, çoğu zaman dönüşümlere uğrayan Türk imgesi 15. ve 16. yüzyılda, Giovanni Ricci'nin "Türk Saplantısı" diye adlandırdığı bir nitelik kazandı. Osmanlılar ile Avrupa devletleri arasında hem Avrupa sahnesinde, hem de daha sonraki yüzyıllarda Basra Körfezi, Umman Denizi ve Hint Okyanusu üzerinden "Dünya" sahnesinde cereyan eden olaylar, imgeler dünyasındaki çatışmayı şiddetlendirdi. Coğrafi keşiflerle başka kıtalara yayılan Avrupa uygarlığı bu çatışma içinde şekillenmiş Türk imgesini de uzaklara taşıdı. Ama madalyonun bir de öteki yüzü var. Dışarıdan Osmanlı'ya bakarken kurgulanmış bir Türk imgesinin yanı sıra bir de Osmanlıların, Osmanlı mülkünde yaşayanların bir bölümü hakkında geliştirdiği bir "Türk imgesi" söz konusuydu. İşte bu kitap Şili gibi uzak ülkelere bile ulaşan Türk imgelerini farklı perspektiflerden incelemeyi amaçlıyor. İspanyol edebiyatından Slovak edebiyatına, Osmanlı tarih yazıcılarından Batı'nın kronik yazarlarına kadar uzanan geniş bir yelpazede Türk imgesini/imgelerini ele alıyor". Ed: Ö. Kumrular, İstanbul 2005.

Mustafa Gökçe ile Röportaj |

Cankut SARI
Gülhanım VARLI
Seyfi IŞIK

Aksaray Üniversitesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi Doç. Dr. Mustafa Gökçe ile bir sohbet gerçekleştirdik. Kişisel hayatı, hedefleri, üniversitemiz hakkında görüşleri ve Türkiye'nin sorunları gibi birçok konu üzerinde durduk. Öyle umuyoruz ki cevapladığı sorulardan en çarpıcı olanı, öğrencilere vermiş olduğu şu kısa ve öz mesajdadır: "Okuyun, düşünün, sorgulayın." Değerli hocamıza, bize vakit ayırdığı için teşekkürlerimizi sunuyoruz.

Neden Aksaray Üniversitesi'ni seçtiniz?

Öncelikle yeni kurulan bir üniversite olması tercih sebebidir. Bu genç üniversitenin istediklerimizi daha rahat yapabileceğine inandık. Yeni bir üniversite olması nedeniyle kadrosunun da genç olması bizim için önemli bir tercih nedeniydi. Aynı zamanda sosyal bilimler açısından Ankara, İstanbul gibi büyük şehirler kaynak yönünden zengindir. Ankaraya ulaşımın rahat olması tercih nedenlerimin arasındadır.

Gençlik dönemlerinizde hayal ettiğiniz meslek ile şuan ki konumunuzun farklı nedir?

İki isteğim vardı: Birincisi Kamu Yönetimi, ikincisi Tarih idi. Tarih Bölümünde lisansa başladığımda bu alanda yüksek lisans ve doktora yapacağım demiştim. O yüzden hayallerimi gerçekleştirdim diyebilirim.

Model aldığınız birisi var mı?

Model aldığım Bahaeddin Ögel'dir. Bahaeddin Ögel; Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi'nin yetiştirdiği en önemli tarihçidir. Genel Türk Tarihi alanının ilk hocalarındandır. Liderler arasında bire bir örnek aldığım yok. Fakat tarihi kişilik bakımından beğendiğim kişiler var, örneğin İstemi Yabgu. Neden beğendim: Çünkü iktisatları peşinde koşmamıştır. Türk tarihinde çok rastlanan taht kavgalarını yapmamıştır. Ağabeyi ile beraber uyumlu çalışmış ve görevini yeğenlerine bırakmıştır. Yine aynı karakterde olan Çağrı Bey, sultanlık hakkı kendisinde olmasına rağmen feragat ederek tahtı, kardeşi Tuğrul Bey'e bırakmıştır. Eski dönemlerden

bu örnekleri verebilirim. Tabii ki Mustafa Kemal Atatürk döneminin en önemli askeri, yöneticisi ve devlet adamıdır. Okuduğu 3997 kitap açısından da Atatürk örnek aldığı kişidir.

Aksaray Üniversitesi araştırmalar için ne derecede uygundur?

Aksaray Üniversitesi, yeni kurulan bir üniversite olmasına rağmen araştırma olanakları açısından elverişli sayılabilir. Kütüphanesinde 20 bin civarında kitap bulunmaktadır. Özellikle sosyal bilimler için bu çok önemlidir. Tabii ki eksikleri de var. Özellikle şehirde kitap ve kütüphane kültürünün gelişmemesi bir dezavantaj olarak görülebilir. Hala gerçek anlamda kitapçıları yok.

Türk eğitimi hakkında görüşleriniz nelerdir?

Türkiye'de eğitim maalesef hala kurumsallaşmadı. Kişilere göre eğitim politikası değişmektedir. Bu yüzden hala modern çağın gerektirdiği eğitim anlayışına ulaşamadık. Günümüzde düşünen, araştıran, sorgulayan bireyler yetiştirmek gerekirken biz hala ezberci, geleneksel metotlarla eğitim veriyoruz. Ülkemizin gelişmesi açısından bu anlayışın değişmesi gerekir.

Türk tarihine bakışımız nasıl olmalıdır?

20. Yüzyıldan itibaren hanedan merkezli bir tarih anlayışı oluşmuştur. Türk tarihi tek bir coğrafyada geçmediği için araştırmak ve incelemek zordur. Bu yüzden hanedanları bir devlet olarak ele alırız. Örneğin, 1. Kök Türk 2. Kök Türk gibi tabirler var. Tarihi kaynakları incelediğimizde böyle bir şey olmadığını görüyoruz. Türk tarihi geneldir. Hanedanlar değişir, Bizans ve Çin Devletlerinde olduğu gibi. Bu devletlere bir bütün olarak bakıyoruz fakat kendi tarihimizi parçalayarak inceliyoruz. Bu durumun değişmesi gerekmektedir.

Tarih Bölümünde ders işleyiş bakımından nasıl metotlar kullanılmalıdır?

Dersler öğrenci merkezli olmalıdır. Tabii ki hoca reh-

berdir, önderdir, yönlendirir. Öğrenci, telif eserler yerine birinci el kaynakları bulup, okumalıdır. Araştırmalı, analizler yapmalı, sorgulamalı ve sonuçlara varmalıdır. Tarihsel düşünme becerileri diye bir şey var dünyada. Bizim öğrenciler maalesef bunu pek fazla uygulayamıyor. Öğrenciler hocayı motive etmelidir. Talep edilmediği müddetçe hoca belli bir seviyede kalır.

Türkiye'deki terör sorunu hakkında düşünceleriniz nelerdir?

Bunun birçok nedeni var. Sadece Türkiye'ye bağlı olan bir şey değildir. Dış etkenler de vardır. Türkiye konum itibarıyla önem arz eder. Bu nedenle bazı odaklar bizim ileri gitmemizi istemiyor. Bu bir gerçektir fakat kendi hatalarımız da var. Sorunun çözülmesi için ciddi anlamda adımlar atılamamıştır. Bölgedeki bazı sorunları çözemedik. Mesela eğitim ve iş sorunu. Az önce bahsettiğimiz gibi illerin kalkınma planları olsa örneğin Diyarbakır'ın nüfusu ne kadar? Hangi iş olanakları var? Hangi alanda gelişebilir? Bunların oranları hesaplanarak ileriye dönük planlamalar yapılmalıdır. Bunun planlanması bile en azından teröre desteği azaltacaktır. Çünkü işsiz olan gençler bir şekilde kandırılıyor. Eğitimin önemi de burada ortaya çıkıyor. Sorgulayan, araştıran bireyler yetiştirdiğimizde bu sorun ortadan kalkacaktır. Empoze edilen fikirler ile insanlar hayatlarını şekillendiriyor. Örneğin Bolşevik İhtilaline bazı insanlar gerçekten inandı ve bu çerçevede hareket etti. Bazıları ise sadece kendine söylenenleri uygulamaya çalıştı. Bu açıdan aşırıya kaçmamak şartıyla her şeyi sorgulamalıyız.

İŞİD terör örgütünün ortaya çıkış sebebi ve Türkiye'ye etkileri ne olabilir?

Ortaya çıkış sebebi Orta Doğu'daki siyasi istikrarsızlıktır. Amerika'nın sözde getirdiği «demokrasidir.» Otorite boşluğunu Orta Doğu kaldıramaz. Liderlere bağlı bir ilerleyiş vardır. Devletler bu şekilde şekillenir. Ve hatta bazıları liderlerin karakteriyle şekillenir, halk da bu yönde hareket eder. Batı toplumlarına baktığımızda ön plana çıkan lider sayısı çok azdır. Fakat bizim coğrafyaya baktığımızda devletin özelliğinden çok liderin karakteri öne çıkar. Örneğin Saddam, çok büyük katliamlar yapmıştır, ama Irak'ı kontrol eden bir güç olmuştur. Bu zamana kadar demokratik anlamda onun yerini dolduran olmadı. Tabii ki bu bölgenin kendi kaderine bağlı olan bir durum değildir. Dışarıdan da planlanan bir şeydir bu. Çatışma

ortamı zaten oluştu. Örgütsel anlamdaki boşluğu ise El Kaide, PKK ve İŞİD gibi güçler doldurmuştur. İŞİD'i inançları ve ilkeleri yönlendirmiyor. Dış güçler yönlendiriyor. Örgüte baktığımızda tüm Dünya ülkelerinden vatandaşları görmekteyiz. İŞİD'in komutanının bir Fransız general olduğu konusunda bir yazı okumuştum tabi bunun doğruluğu tartışılır. Fakat bu terör örgütünün dış güçler tarafından oluşturulduğu ve yönetildiği açık ve nettir. Türkiye'ye etkilerine baktığımızda göçler nedeniyle ekonomik ve sosyal problemler ortaya çıkmıştır. Biliyorsunuz ki neredeyse tüm illerde Suriyeli göçmenler var. Bunlar yeri geldi mi dilencilik ve farklı işler yapıyor, çeşitli suçlara karışarak daha farklı sosyal problemlere yol açabiliyorlar. Bu nedenle Türkiye'nin daha planlı ve programlı olması lazımdır. Güvenlik konusunda İŞİD'in Türkiye'ye karşı bir hareketi yoktur. Fakat bu olmayacağı anlamına da gelmez. Bu nedenle Suriye sınırında bir güvenlik koridoru oluşturulmalıdır. Türkiye; açlık, zulüm gibi insanların yaşadığı sorunların çözümü için her zaman mücadele etmiştir. Bu Türk Devlet anlayışının gereğidir. Tarihte Türk milleti hiç bir zaman yapılan katliamları destekleyip üstüne gitmemiştir. Örneğin İspanya'daki Yahudiler kendilerine uygulanan baskı ve katliamlar sonucunda (aramızdaki binlerce kilometreye rağmen) II. Bayezid döneminde Türk topraklarına kabul edilmişlerdir. Rusların Kafkaslardaki zulmü, Saddam'ın işgali, Körfez savaşları; 1990'daki Irak sorunundan kaçan insanlara Türkiye kucak açmıştır.

Son olarak öğrenci arkadaşlara söyleyecekleriniz nelerdir?

“Okuyun, düşünün ve sorgulayın” ■

Doç. Dr. Mustafa Gökçe; 1977 Fethiye doğumludur. İlk ve Orta öğrenimini Fethiye'de tamamlamıştır. 1995 senesinde Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi'nde yüksek tahsiline başlamıştır. Yine bu üniversitede Genel Türk Tarihi alanında yüksek lisans ve doktorasını yapmıştır. 1999 yılında Milli Eğitim Bakanlığı'nda öğretmenlik vazifesine başlamış ve ardından Talim ve Terbiye Kurulu'nda görev almıştır. 2009 yılından itibaren Aksaray Üniversitesi'nde Öğretim Üyesi olarak çalışmakta olan Gökçe, aynı zamanda 2 yıl Prag Charles Üniversitesi Türkoloji Bölümü'nde görev almıştır

Arşivden,

Selahattin Satılmış

Yrd. Doç. Dr. ASÜ, FEF, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi

Konu: Günümüzde Antalya'ya, eskiden ise Konya vilayetine bağlı olan Akseki kazasındaki Tuğrul köyünde, 1894 senesi Temmuz ayı başlarında çıkan yangın hakkında... (BOA. Y.MTV. 99/93)

Bâb-ı Âli

Dâire-i Umûr-ı Dâhiliye

Mektûbi Kalemi

Aded

Mâbeyn-i Hümâyûn Başkitâbet Celilesine

Haziranın yigirmi beşinci günü Akseki Kazâsının Tuğrûl Karyesinde bir hânedan ateş zuhûr iderek bir câmi' ve bir

mescid ve bir de mekteb ile mevcûd bulunan yüz doksan üç hânedan yüz otuz sekizi muhterik olduğuna (yandığına) zükûr (bay) ve inâs (bayan)

dört yüz elli beş nüfûs meskensiz (evsiz) ve eşyâsız kaldığına ve mahsûl orak idinceye (hasat/harman vaktine) kadar harikzededeğânın (yangına maruz kalanların) infâk

ve i'âşeleri için i'âne cem'ine (yardım toplanmasına) teşebbüs idildiğine ve ba'z ifâdeye dâir Konya Vilâyetinden alınan (gelen) 1 Temmuz 310 (13 Temmuz 1894) târîhli

telgrâfnâmenin sûreti leffen takdîm kılınmış ve Dersa'âdetde (İstanbul'da) vuku'bulan hareket-i arzdan (dep-remden) dolayı bunlara buraca (bu taraftan: devlet taarfindan) mu'âvenet (yardım)

olunamayacağından vilâyetçe (Konya vilayeti tarafından) i'ânât-ı mümkün (mümkün olan yardımın) icrâsı (gerçekleştirilmesi) vilâyet-i müşâr'ül-ileyhâya (Konya vilayetine) cevâben (cevap olarak) bildirilmiş olmağla

olbabda emr u fermân hazret-i men lehü'l emrindir.

Fî (hicrî) 12 Muharrem sene 312 (miladî 16 Temmuz 1894) ve (Rumî) 4 Temmuz 310 (miladî 16 Temmuz 1894)

Nâzır-ı Umûr-ı Dâhiliye (İçişleri Bakanı)

İlgili Arşiv Kaydında;

Dâhiliye Nezâretinden (İçişleri Bakanlığında) 12 Muharrem 1312 (16 Temmuz 1894) tarihinde Mâbeyn-i Hümâyûn Başkitâbet Celilesine (Padişahlık makamına) hitaben kaleme alınan bu yazıda, 7 Temmuz 1894 (25 Haziran 1310) tarihinde Akseki Kazâsının bir köyünde meydana gelen yangının yol açtığı hasardan dolayı yangınçedelerin beslenme ve barınma ihtiyaçları için Konya vilayeti tarafından yardım toplanmaya başladığı; aynı dönemde İstanbul'da meydana gelen yıkıcı bir deprem nedeniyle başkentten Akseki-Tuğrul köyüne yardım gönderilemeyeceği ifade edilerek yangın geçiren köylülerin bertürden ihtiyaçlarının Konya vilayeti tarafından (yani mahallinden) karşılanması hususu ifade edilmektedir.

